

TEORIJA IN PRAKSA

3/1999

DRUŽBOSLOVNA REVIIJA

TEORIJA IN PRAKSA

Družboslovna revija

Let. XXXVI št. 3
Maj - junij 1999,
UDK 3, ISSN 0040-3598

USTANOVITELJ IN
IZDAJATELJ/Publisher
Fakulteta za družbene vede v
Ljubljani

GLAVNI UREDNIK/Editor
Igor Lukšič

SEKRETARKA/Secretary
Irma Vidmar-Vozelj

OBLIKOVALEC
NASLOVNICE/Designer
Ismar Mujezinović

IZVEDBA
Epromak

TISK
Tiskarna Tone Tomšič

UREDNIKI/Associate Editors
Ivan Bernik, Anton Grizold,
Marko Lah, Igor Lukšič,
Breda Luthar, Vlado Miheljak

UREDNIŠKI SVET/Editorial
Advisory Board
Milan Balažič, Marjan Brezovšek,
Ljubica Jelušič, Maca Jogan,
Stane Južnič, Andrej Kirn,
Zdravko Mlinar (predsednik),
Ivan Ribnikar, Marjan Svetličič,
Niko Toš, France Vreg

MEDNARODNI UREDNIŠKI
SOSVET/International Advisory
Board
Luigi Graziano
(University of Torino, Italija),
Michael T. Greven
(University of Hamburg, Nemčija),
Stein Kuhnle
(University of Bergen, Norveška),
Arend Lijphart
(University of California, USA),
Philippe Manigart
(Bruxelles, Belgija)
Helmut Willke
(University of Bielefeld, Nemčija),
Peter Dahlgren
(University of Lund, Švedska),
Henry Teune
(University of Pennsylvania, USA)

Članki se referirajo v:

Political Science Abstracts, Sociological Abstracts, Cobiss, IBZ-International
Bibliography of Periodical Literature, IBZ-DC-ROM, IBZ-International Bibliography
of Books Reviews of Scholarly Literature, IBR-CD-ROM

Uredništvo/Editorial board
1000 LJUBLJANA, Kardeljeva pl. 5, tel. 341-589

Teorija in praksa je dostopna na internetu
[HTTP://WWW.UNI-LJ.SI/~FD_TIP/INDEX.HTML](http://www.uni-lj.si/~FD_TIP/INDEX.HTML)

Naročnina za I. polletje 1999
za študente in dijake 3.000,00 SIT, za druge individualne naročnike 4.000,00 SIT,
za podjetja in ustanove 8.000,00 SIT, za tujino 9.000,00 SIT
Cena tega zvezka v prosti prodaji je 2.000,00 SIT

Revija izhaja ob podpori Ministrstva za znanost in tehnologijo in Ministrstva za kulturo Republike Slovenije.

TEORIJA IN PRAKSA

družboslovna revija

Letnik XXXVI, št. 3, str. 345-512

Ljubljana, maj - junij 1999

ČLANKI

Silvo DEVETAK: Evropsko manjšinsko pravo in integracija	349
Sara BREZIGAR: Spoštovanje načel zaščite narodnih manjšin	364
Matej MAKAROVIČ: Rast kompleksnosti kot smer evolucije?	379
Jernej PIKALO: Koncept etnične enodimenzionalnosti francoskega državljanstva v pogojih globalizacije	390
Borut RONČEVIČ: Med trgovino in državo	405

POLITIČNI KONFLIKTI IN NOVINARSTVO

France VREG: Konflikti, javnost in mediji	425
Igor LUKŠIČ: Novinarstvo in politični konflikti	430
Breda LUTHAR: Ženske revije: nadaljevanje politike z drugimi sredstvi	433
Sandra B. HRVATIN: Ko politika postane stvar okusa	439

VOLILNI SISTEM

Martin LINTON, Mary SOUTHCOUT: Naj odločajo ljudje: od leta 1993	445
Ciril RIBIČIČ: Volilni sistem iz žabje perspektive	458
Igor LUKŠIČ: Večinski volilni sistem kot slaba izbira	472
Hans Dieter KLINGEMANN: Demokratični razvoj, volilni sistemi in volitve	481

PRIKAZI, RECENZIJ

Vlado Sruk: Leksikon morale in etike (Sergej Flere)	495
John Kean: Civil Society (Igor Lukšič)	495
Anton Grizold: Evropska varnost (Milan Jazbec)	497
Maria Todorova: Imagining the Balkans (Laris Vodeb)	499
Anthony Giddens: The Third Way: The Renewal of Social Democracy (Jernej Pikalo)	503

AUTHOR'S SYNOPSIS

505

ARTICLES

Silvo DEVETAK: European minority law and integration	349
Sara BREZIGAR: Respecting the principles of the protection of national minorities	364
Matej MAKAROVIC: Growth of complexity as a line in evolution?	379
Jernej PIKALO: Concept of mono-dimensionality of French citizenship in conditions of globalisation	390
Borut RONCEVIC: Between market and state	405

POLITICAL CONFLICTS AND JOURNALISM

France VREG: Conflicts, the public and the media	425
Igor LUKSIC: Journalism and political conflicts	430
Breda LUTHAR: Women journals: a continuation of politics with other agents	433
Sandra B. HRVATIN: When politics becomes a matter of taste	439

ELECTORAL SYSTEM

Martin LINTON, Mary SOUTHCOUT: Let the people decide: from 1993 on	445
Ciril RIBICIC: Electoral system from frog perspective	458
Igor LUKSIC: Majority electoral system as a poor choice	472
Hans Dieter KLINGEMANN: Democratic development, electoral system and elections	481

PRESENTATION, REVIEWS

Vlado Sruk: Lexicon of morals and ethics (Sergej Flere)	495
John Kean: Civil Society (Igor Lukšič)	495
Anton Grizold: European security (Milan Jazbec)	497
Maria Todorova: Imagining the Balkans (Laris Vodeb)	499
Anthony Giddens: The Third Way: The Renewal of Social Democracy (Jernej Pikalo)	503

AUTHOR'S SYNOPSES

505

Silvo DEVETAK*

IZVIRNI
ZNANSTVENI
ČLANEKEVROPSKO MANJŠINSKO PRAVO
IN INTEGRACIJA**

Povzetek. Novo evropsko manjšinsko pravo, ki je nastalo v tem desetletju, sestavljajo: 1) dva mednarodnopravna instrumenta, sprejeta v okviru Sveta Evrope, in sicer Evropska listina o regionalnih in manjšinskih jezikih (1992) in Okvirna konvencija o pravicah narodnih manjšin (1994), 2) okrog 25 bilateralnih pogodb in 3) manjšinske norme v novih ali dopolnjenih ustavah srednje in vzhodnoevropskih držav ter številni drugi pravni predpisi teh držav. Na dosednji in bodoči razvoj prava so uplivala norme, ki so jih razvili v KEVS oz. OVSE, v okviru regionalnih skupnosti kot sta Svet baltičskih držav ali Srednjeevropska pobuda ter v evropskih mednarodnih nevladnih organizacijah kot sta npr. FUEN in INTEREG. V skladu z načelom subsidiarnosti, etnični in kulturni vidiki integracije ne spadajo v področje delovanja institucij EU. Medtem ko ni bilo politične volje za oblikovanje standardov o manjšinah znotraj ES oziroma EU, se je Skupnost z veliko vnemo lotila teh vprašanj v odnosih do drugih držav. Bodoči evropski sistem varnosti in stabilnosti bi bil zasidran v trdne temelje le tedaj, če bi temeljil na interesih vseh držav in drugih subjektov v Evropi. Nujno bi moral vsebovati tudi standarde in mehanizme za urejanje medetničnih odnosov, kot tudi upoštevati vlogo etničnih manjšin v novi evropski ureditvi. Vojna NATO proti Jugoslaviji je odprla izjemno resno mednarodno krizo z dolgoročnimi posledicami, ki posegajo v samo bistvo mednarodne skupnosti. Reševanje krize bo zahtevalo izjemno politično modrost in spretnost subjektov, ki so jo povzročili ali so vanjo vpleteni. Eno pa je že od začetka jasno: Pax Americana bo temeljila na interesih ZDA kot planetarne sile, ne pa narodov in držav na tem prostoru.

Ključni pojmi: varstvo manjšin, človekove pravice, nacionalizem, regionalizem, evropska varnost

349

* Dr. Silvo Devetak, redni profesor, Univerza Maribor.

** Predavanje v Slovenskem društvu za mednarodne odnose, 20. maja 1999, ob izidu avtorjeve knjige: "Pravica do različnosti. Pravno varstvo manjšin v Evropi", ISCOMET, Maribor 1999.

Spoštovani gospod predsednik, gospe in gospodje, kolegi, najprej bi se rad zahvalil vodstvu SDMO za povabilo. V zadnjih desetih letih sem na raznih koncih sveta 70-80 krat predaval tujim strokovnjakom in politikom, vendar je tokrat prvič, da sem dobil možnost spregovoriti izbrani publiki doma v Sloveniji, kar me izredno veseli.

V današnji "geopolitični" Evropi je okrog 12 odstotkov ljudi, ki pripadajo več sto skupinam manjšinskega prebivalstva. Spečega velikana, ki lahko v temeljih pretrse Evropo, predstavlja okrog 25 milijonov Rusov v neruskih državah bivše Sovjetske zveze in več deset milijonov Ne-Rusov, ki živijo zunaj svojih etničnih ozemelj. Od skupaj 53 držav, ki sestavljajo danes nov zemljevid Evrope v geopolitičnem smislu, je samo Portugalska etnično homogena. Prebivalstvo drugih držav je v etničnem in kulturnem pogledu raznoliko.

Politično in varnostno vprašanje

V letih po koncu hladne vojne so etnični konflikti v Evropi uničili več premoženja, povzročili več smrti in pripeljali več držav na rob propada kot kateri koli problem prej v času hladne vojne. Krvavi etnični spopadi v Zakavkazju, v Nagornjem Karabahu, v Firduski dolini (med Kirgizi in Uzbeki), v Abhaziji in kasneje v Jugoslaviji ter možnost, da se razširijo tudi na druga območja z vsemi možnimi škodljivimi posledicami za zahodno Evropo, so dramatično potrdili ozko povezanost etničnega vprašanja z varnostjo in stabilnostjo v Evropi. Pod težo nacionalističnih gibanj se je odprlo vprašanje verodostojnosti načela Helsinške listine (1975) o nedotakljivosti evropskih meja.

Etnični spopadi v sedanjih mednarodnih okoliščinah najbrž ne bi mogli povzročiti splošne vojne v Evropi, lahko pa sproščajo nove in nove regionalne nemire ali "lokalne vojne". Ustvarjajo dolgoročno politično nestabilnost na zemljepisnih območjih, kjer se izvajajo, povzročajo zmedo v delovanju nosilcev sistema evropske varnosti in potiskajo ljudstva na teh območjih v vsesplošno duhovno in materialno stagnacijo, na rob sedanje evropske civilizacije.¹

Voditelji in analitiki zahodnih političnih in vojaških struktur so v začetku podcenjevali rušilno moč etničnih spopadov, poleg tega tudi niso znali docela oceniti resničnih vzrokov njihovega nastanka, še manj pa so bili usposobljeni za zaustavitev medsebojnega brezkompromisnega uničevanja med etničnimi skupinami, katerega krutost in silovitost je presenetila tudi profesionalne vojake, ki jih fizično in psihično usposablja za ubijanje.

Evropska real-politika je končno spoznala, da lahko konfliktna situacija, ki so posledica nerešenih manjšinskih vprašanj, resno ogrožajo mir in varnost na celini in so izvor nestabilnosti mednarodnih odnosov ter še posebej odnosov med sosedmi. Zavoljo tega so urejeni medetnični odnosi in ustrezen položaj manjšin eden izmed šestih elementov, s katerimi označujejo zasnovo varnosti v sodobnih raz-

¹ S.I.Griffits, *Nationalism and Ethnic Conflict Threats to European Security*. Oxford University Press, Oxford 1993, stran 125.

merah.² Izpolnjevanje v teh elementih opredeljenih ciljev, je tudi eden temeljnih pogojev za bodoče vključevanje srednje in vzhodnoevropskih držav v Evropsko unijo, NATO in druge zahodne meddržavne strukture in organizacije.

Evropski pravni standardi

Mednarodni standardi so lahko učinkovito sredstvo za urejanje manjšinskih situacij predvsem v tistih državah, kjer obstaja politična volja za urejanje medetničnih odnosov in varstva manjšin. Novo evropsko manjšinsko pravo, ki je nastalo v tem desetletju, sestavljajo: 1) dva mednarodnopravna instrumenta, sprejeta v okviru Sveta Evrope, in sicer Evropska listina o regionalnih in manjšinskih jezikih (1992) in Okvirna konvencija o pravicah narodnih manjšin (1994), 2) okrog 25 bilateralnih pogodb in 3) manjšinske norme v novih ali dopolnjenih ustavah srednje in vzhodnoevropskih držav ter številni drugi pravni predpisi teh držav. Na dosedANJI in bodoči razvoj prava so vplivale norme, ki so jih razvili v KEVS oz. OVSE, v okviru regionalnih skupnosti kot sta Svet baltiških držav ali Srednjeevropska pobuda ter v evropskih mednarodnih nevladnih organizacijah kot sta npr. FUEN in INTEREG. V nadaljevanju si bomo na kratko ogledali način nastanka in vsebino tega prava.

Dejavnost KVSE oz. OVSE. Do prvega pozitivnega premika v oblikovanju evropskih standardov o pravicah manjšin je prišlo na dunajskem sestanku KVSE (4.11.1986–19.1.1989). Bistven korak naprej v oblikovanju načel o varstvu manjšin pa so naredili na Konferenci KVSE o "humani dimenziji" v Kopenhagenu (5.–29.6.1990). Države so prvič dopustile možnost, da sprejmejo pozitivne ukrepe za zagotavljanje dejanske in učinkovite enakosti manjšin z večino. Ti ukrepi se ne štejejo za diskriminacijo večinskega prebivalstva. Sklepni dokument iz Kopenhagna našteva številne konkretne pravice in dolžnosti manjšin. Čeprav ni mednarodnopravne narave in ne zavezuje držav, se šteje za nekakšno "Evropsko listino o manjšinah", saj vsebuje določeno število političnih načel o varstvu manjšin, ki jih je s konsenzom sprejelo 34 držav, sodelujočih na Konferenci (Albanija je bila prvič kot opazovalka navzoča na Konferenci).

Velik korak naprej v zaščiti manjšin so naredile države KVSE, ko so oblikovale na Konferenci v Helsinkih 10.7.1992 novo inštitucijo Konference, s katero naj bi preprečevali konflikte zaradi manjšin. Naloga Visokega komisarja za narodne manjšine je zagotoviti "zgodnje opozorilo", in če je potrebno, "zgodnjo akcijo" v primerih, ko bi lahko določena napetost zaradi manjšin prerasla v konflikt na področju OVSE, ki bi ogrožal mir in stabilnost ali odnose med državami, ki sodelujejo v OVSE.

Če razporedimo v dokumentih OVSE zapisana načela v vsebinsko zaokroženo celoto, v kateri je na prvem mestu dokument iz Kopenhagna (1990), dobimo razvejano strukturo manjšinske zaščite, ki bi jo morale države z notranjimi akti

² Vrstni red teh elementov je naslednji: ekonomska uspešnost, socialna stabilnost, obstoj demokratičnih struktur, spoštovanje človekovih pravic, urejeni medetnični odnosi in položaj manjšin, dobri odnosi s sosedi in ustrezna zasnova oboroženih sil (predvsem civilna kontrola nad njimi).

udejanjiti v življenju.³ Dokumenti OVSE predstavljajo pomembno vodilo za varstvo manjšin kljub temu, da nimajo narave mednarodnopravne obveznosti in so zgolj izraz političnih dogovorov sodelujočih držav.

Svet Evrope. Določba 14.člena Evropske konvencije o pravicah in temeljnih svoboščinah človeka (1950) je bila do leta 1992, ko je bila sprejeta Evropska listina o regionalnih in manjšinskih jezikih, edina pozitivna določba evropskega partikularnega prava v zvezi z manjšinami. Prepoveduje diskriminacijo pri uživanju pravic in svoboščin iz Konvencije, med drugim tudi na osnovi "jezika" in "pripadnosti narodni manjšini".

Protokol h Konvenciji. Vsi poizkusi Parlamentarne skupščine Sveta Evrope in njenih delovnih teles v naslednjih desetletjih, da bi s protokoli h Konvenciji določili mednarodnopravne standarde o pravicah manjšin ali uredili ta vprašanja s posebno Konvencijo, so bili neuspešni.⁴ Isto usodo sta doživela pobuda Avstrije za sprejetje Protokola⁵ in celo sklep sestanka šefov držav in vlad Sveta Evrope, ki je bil na Dunaju 8.-9.10.1993, da Odbor ministrov brez odlašanja "začne pripravljati Protokol, s katerim bi dopolnili Evropsko konvencijo o človekovih pravicah na kulturnem področju z določbami, ki bi jamčile pravice posameznika, še posebej oseb, ki pripadajo narodnim manjšinam".

Ad hoc medvladni Odbor za zaščito narodnih manjšin (CAHMIN) Sveta Evrope se ni mogel dogovoriti o vsebini Protokola. Cilj večine dogovorjenih prvin za vsebino Protokola je bilo minimaliziranje manjšinskih pravic. V takšnih razmerah je sklep dunajskega vrhunškega sestanka doživel polom, ki kaže na to, da posamezne državne elite niso sposobne dojeti resnosti tega vprašanja ne le za politično stabilnost v posameznih državah, ampak tudi za evropski mir in varnost nasploh.

Vsi dosedanja poizkusi sprejeti "manjšinski protokol" h Konvenciji o človekovih pravicah so propadli predvsem zaradi tega, ker države niso pripravljene sprejeti nadzornega mehanizma, ki bi "posegal v njihovo suverenost" in ki bi bistveno zmanjšal možnosti za izmikanje obveznostim iz Konvencije oziroma Protokola. Za nadzor nad izvrševanjem Protokola in za odpravo kršitev bi imeli namreč posamezniki in skupine sedaj na voljo postopke pred novim Sodiščem za

³ Richard Dalton, *The role of CSCE. V: Minority Rights in Europe: Prospects for a Transnational Regime.* Ed. Hugh Miall. Royal Institute of International Affairs, London 1994, strani 100-102.

⁴ V ilustracijo: Consultative Assembly of the Council of Europe, Recommendation 285 (1961) on the Rights of National Minorities, Adopted by the Assembly on 28 August 1961; CA of the Council of Europe, Recommendation 928 (1981) on the Educational and Cultural Problems of Minority Languages and Dialects in Europe, Adopted on 7 October 1981; CA of the Council of Europe, Recommendation 1134 (1990) on the Rights of Minorities and Order No.456 (1990) on the Rights of Minorities, Adopted by the Assembly on 1 October 1990; CA of the Council of Europe, Recommendation 1177 (1992) on the Rights of Minorities and Order No.474 (1992), Adopted by the Assembly on 5 February 1992; CA of the Council of Europe, Recommendation 1201 (1993) on an Additional Protocol on the Rights of Minorities to the European Convention on Human Rights, Adopted by the Assembly on 1 February 1993.

⁵ Council of Europe - CDDH, Austria: Draft Protocol to the ECHR, 1991 (Entwurf eines Zusatzprotokolls zur Konvention zum Schutze der Menschenrechte und Grundfreiheiten über den Schutz von Volksgruppen). Council of Europe, Steering Committee for Human Rights (CDDH): Draft Protocol to the ECHR Guaranteeing the Protection of Ethnic Groups prepared by the Austrian Delegation, 27. november 1991.

človekove pravice, ki je na podlagi Protokola 11 k Evropski konvenciji o pravicah človeka začelo poslovati novembra 1998.

Okvirna konvencija. Okvirna konvencija o pravicah narodnih manjšin (1994) je prvi doslej sprejeti mednarodni multilateralni instrument za varstvo narodnih manjšin. Konvencija je pričela veljati 1.2.1998, potem ko jo je ratificiralo 12 držav. Do 30.3.1999 so Konvencijo podpisale vse članice Sveta Evrope, razen Andore, Belgije, Francije in Turčije. Do tega datuma Konvencije še niso ratificirale, seveda poleg držav, ki je niso podpisale, še naslednje države: Albanija, Bolgarija, Islandija, Irska, Litva, Luksemburg, Nizozemska, Poljska, Portugalska in Švedska. Od nečlanic je Odbor ministrov povabil v članstvo Belorusijo in Armenijo; pristopila je le slednja.

Okvirna konvencija temelji na načelu, da je varstvo pripadnikov narodnih manjšin integralni del mednarodnega varstva človekovih pravic. Konvencija vsebuje določbe programske narave in načela, ki zadevajo takšna vprašanja kot so združevanje, čezmejni stiki, izobraževanje, enakost, identiteta, jezik, mediji, udeležba in vera. Čeprav ta pogodba mednarodnopravno zavezuje pogodbene stranke, pomeni izraz "okvirna", da v njej zapisana načela niso neposredno izvršljiva v notranjem pravnem redu, ampak jih bo možno udejanjiti s pomočjo nacionalnega pravnega reda in prek različnih vladnih politik.⁶ Pri implementaciji naj bi države upoštevale specifične pogoje, v katerih živijo manjšine. Glede tega odpira zelo na splošno napisano besedilo Okvirne konvencije možnost, da ga bodo države restriktivno interpretirale in se izognile doslednemu uresničevanju določb Konvencije v notranjem pravnem redu. Zato se že vnaprej postavlja vprašanje, ali oziroma v kolikšnem obsegu bo lahko Okvirna konvencija vplivala na ureditev položaja evropskih manjšin.

Evropska listina. Drugi instrument Sveta Evrope na področju varstva manjšin je Evropska listina o regionalnih in manjšinskih jezikih, ki jo je Odbor ministrov sprejel 25.6.1992.⁷ Veljati je pričela 1.3.1998, potem ko jo je ratificiralo pet držav. Do 11.5.1999 jo je podpisalo 20, ratificiralo pa 8 držav (Hrvaška, Finska, Nemčija, Madžarska, Lihtenštajn, Nizozemska, Norveška in Švica).

Tretji del Listine (8.-14. člen) določa vsebino ukrepov, ki naj bi jih izvajale države za razvijanje uporabe regionalnih in manjšinskih jezikov v javnem življenju. Vsebuje podrobnejše določbe o uporabi teh jezikov v izobraževanju, sodstvu, upravi, javnih službah, sredstvih javnega obveščanja, na kulturnem področju ter v ekonomskem in socialnem življenju. Članice so se tudi zavezale, da bodo razvijale z implementacijo obstoječih in s sklepanjem novih mednarodnih bilateralnih in multilateralnih sporazumov čezmejno sodelovanje - med govorci istega jezika in med lokalnimi organi - na področju kulture, izobraževanja, informacij, poklicnega izobraževanja ter izobraževanja odraslih.

⁶ Dr. Hanno Hartig, *The Role of the Council of Europe in the Field of the Protection of National Minorities*, Vienna. *International Encounter on some current Issues regarding the Situation of National Minorities*, 15-17 September 1995.

⁷ *Tutela delle minoranze e standard internazionali. Circolo per gli studi sociali Virgil Šček, Trieste 1994, strani 99-125.*

Pri večini obveznosti so dane alternativne možnosti za njihovo udejanjenje z notranjim pravnim redom. Glavna pomanjkljivost Konvencije je v tem, da bo prišlo do različnih obveznosti za različne države. Države imajo namreč možnost, da sprejmejo samo 35 paragrafov iz Konvencije, pri čemer morajo izbrati tri iz členov 8 in 12 (izobraževanje in kultura) in po enega iz členov 9, 10, 11, 13 (uporaba jezika v sodstvu, upravi, v sredstvih javnega obveščanja ter v ekonomskem in socialnem življenju).

Rezerve in deklaracije, ki jih je sprejelo na osnovi zgoraj opisanih določb do 11.5.1999 devet (Hrvaška, Finska, Francija, Nemčija, Madžarska, Lihtenštajn, Nizozemska, Norveška in Švica), so ustvarile pravi labirint obveznosti iz Listine, v katerem se bo težko znašel tudi največji strokovnjak za ta vprašanja. Vrhunec pravne natančnosti je obsežna deklaracija Nemčije; ta v podrobnostih našteva člene in posamične paragrafe, ki jih bo izvrševala na posamičnih območjih države. Kako se bo Posvetovalni odbor za spremljanje izvajanja Listine znašel v tem pravnotehničnem labirintu? In končno, kako naj bo preprostim članom prizadetih manjšin jasno, katere jezikovne pravice imajo na osnovi Listine in na katerih območjih jih lahko uveljavljajo?

Dvostranske pogodbe. Po razpadu bipolarnega sistema v evropskih odnosih, ki je sprožil proces demokratizacije odnosov tako v notranjepolitičnem življenju kot tudi na mednarodni ravni, so poizkušale zainteresirane države z bilateralnimi sporazumi postaviti temelje za novo "prijateljsko" in v večini primerov "dobrososedsko" sodelovanje med njimi, pri čemer se niso mogli izogniti vprašanju manjšin. Evropske države so po letu 1989 podpisale okrog petinvajset bilateralnih sporazumov. Pogodbi Nemčije in Poljske, najprej 14.11.1990, o potrditvi meje med državama in kasneje 17.6.1991 o "dobrososedskih odnosih in prijateljskem sodelovanju", slednja vključuje tudi vprašanje manjšin, predstavljata nekakšen vzorec za sklepanje takšnih sporazumov. Nemčija je podobne sporazume sklenila z nekdanjima SZ (9.11.1990) in Češkoslovaško (27.2.1992), z Madžarsko (6.2.1992), Rusko federacijo (23.4.1992), Romunijo (27.4.1992), s Slovaško (14.9.1992), kasneje pa še s Kazahstanom in Ukrajino.

Sistematično sklepanje sporazumov o "prijateljstvu in sodelovanju" z evropskimi državami, zlasti s sosedi, potrjuje temeljno usmeritev *madžarske diplomacije*: odpreti vrata za popolno integracijo Madžarske v evropski prostor. V tem kontekstu vidijo nosilci takšne politike tudi možnost za reševanje problemov madžarskih manjšin v sosednjih državah, kjer je ostala po sprejetju Trianonske mirovne pogodbe po prvi svetovni vojni četrtina vseh Madžarov. Sedaj se ponuja zgodovinska priložnost, da iredentistični klic "nikoli, nikoli več" (trianonske delitve Madžarov), ki je v času druge svetovne vojne pahnil Madžarsko pod pokroviteljstvo Hitlerja in Mussolinija v povsem neuspešen poizkus ponovne združitve vsaj dela etničnih ozemelj z matično državo, zamenja konstruktivna vloga Madžarske kot povezovalni dejavnik v tem delu Evrope, pri čemer imajo lahko madžarske manjšine zelo pomembno vlogo katalizatorja.

Madžarska je podpisala po letu 1991 sporazume o "prijateljstvu in sodelovanju" z enajstimi evropskimi državami. Posebne sporazume ali deklaracije o manjšinskih vprašanjih pa je sklenila z Ukrajino (31.5.1991; kasneje sta to skupno Deklaracijo

podpisali še Hrvaška - 15.12.1991 in Slovenija - 6.11.1992), z Rusko federacijo (11.11.1992), Slovenijo (6.11.1992) in Hrvaško (5.4.1995). Po zapletenosti medsebojnih odnosov in težavnosti pogajanj imata podobna sporazuma s Slovaško (19.3.1995) in Romunijo (16.9.1996) specifično težo ne le v bilateralnih odnosih med temi državami, ampak tudi za stabilnost mednarodnih odnosov v tem delu Evrope.

Manjšinskemu vprašanju so v celoti posvečeni tudi sporazumi *Hrvaške* z Madžarsko (5.4.1995) in Italijo (5.11.1996), medtem ko se na to vprašanje, vsej dramatičnosti položaja srbske manjšine navkljub, nanaša samo 8. člen Sporazuma o normalizaciji odnosov med Republiko Hrvaško in ZR Jugoslavijo (23.8.1996), ki določa: "Srbom in Črnogorcem v Republiki Hrvaški in Hrvatom v ZR Jugoslaviji bosta pogodbeni stranki jamčili vse pravice, ki jim pripadajo na temelju mednarodnega prava." Posebnost je Protokol, ki sta ga 22.2.1999 podpisali Istrska županija in regija Furlanija-Juljska krajina.

Poljska je prav tako dala prednost sklepanju pogodb o "prijateljstvu in sodelovanju" s svojimi sosedi, in sicer z Nemčijo (17.6.1991), Ukrajino (18.5.1992), Litvo (26.4.1994), Slovaško (6.10.1991) in Belorusijo (23.6.1992). Za Poljsko je strateško pomemben tudi Sporazum z Rusijo (2.5.1992). Vsi ti sporazumi so podobno sestavljeni. Vsebujejo spisek pravic manjšin in obveznosti države ter recipročno obveznost o "lojalnosti" manjšinskega prebivalstva do države, v kateri živi. Najpodrobneje so razdelane manjšinske pravice v sporazumih Poljske z Nemčijo in Litvo, s katerima ima Poljska največ problemov zaradi manjšinskega vprašanja. V prvem primeru gre za problem nemške manjšine na Poljskem, v drugem primeru pa za problem poljske manjšine v Litvi, ki je povezan tudi z ne dovolj razčiščenimi vprašanji, ki izhajajo iz zgodovinskih sporov obeh narodov.

V Skupni deklaraciji, ki sta jo 22.2.1999 v Sofiji podpisala predsednika vlad Republike Makedonije in Republike Bolgarije, sta se oba predsednika zavzela za vsestransko širjenje medsebojnega sodelovanja in za skupen prispevek obeh držav k miru in sodelovanju v jugovzhodni Evropi, kar štejeta za del procesa gradnje enotne Evrope. Politično pomembna je zlasti 11. točka Deklaracije, v kateri predsednika izjavljata, da državi nimata in ne bosta imeli ozemelskih pretenzij do druge strani. Predsednika soglašata, da njuni državi ne bosta izvajali, spodbujali ali podpirali dejavnosti, ki imajo sovražen značaj za drugo državo, in da ne bosta dovolili, da bi njihovo ozemlje uporabile organizacije in skupine, katerih cilj je izvrševanje subverzivnih in separatističnih dejanj ali dejanj, ki bi ogrožala mir in varnost druge države. Prav tako bosta z "učinkovitimi ukrepi" preprečevali nedobronamerno propagando "inštitucij in ustanov" in ne bosta dovolili niti dejavnosti zasebnikov, ki bi "spodbujala nasilje, sovraštvo ali podobna dejanja", ki bi lahko škodovala odnosom med državama.

Na problem makedonske manjšine v Bolgariji, ki jo le-ta slej ko prej ne priznava in se ne pojavlja v popisih prebivalstva, se posredno nanaša naslednje: "Republika Makedonija izjavlja, da ni moč in ni potrebno ničesar v njeni Ustavi tolmačiti kot da predstavlja ali bo kdaj predstavljalo osnovo za mešanje Republike Makedonije v notranje zadeve Republike Bolgarije s ciljem zaščite položaja in pravic oseb, ki niso državljani Republike Makedonije". Ta izjava se najbrž nanaša na

člen 49/1 Ustave iz leta 1991, ki govori o tem, da bo Republika Makedonija skrbela za položaj in pravice pripadnikov makedonskega naroda v sosednjih državah in da bo podpirala njihov kulturni razvoj in razvijala stike z njimi. Pomemben politični napredek je bil dosežen s tem, da je bila Deklaracija podpisana v "soglasju" z respektivnimi ustavami v makedonščini in bolgarščini. To pomeni, da priznava bolgarska stran makedonščino samo kot jezik "države Makedonije", ne pa (še) kot poseben jezik, ki se v lingvistično-etničnem smislu razlikuje od bolgarščine.

Notranji ukrepi držav. O dozorevanju pravne zavesti o nujnosti urejanja medetničnih odnosov v notranjem pravnem redu pričajo tudi ustavne reforme in zakonske pobude, ki so jih sprejeli v številnih evropskih državah. V (zahodnih) evropskih demokracijah je prišlo do nekaterih pozitivnih premikov že ob koncu sedemdesetih let. Bili so posledica delovanja regionalnih in etničnih gibanj, ki so predstavljala drugi pol prizadevanj za nadnacionalno združevanje Evrope. Spremembe so se nanašale ali na dopolnjevanje notranjega političnega sistema zaradi urejanja medetničnih odnosov (primera Španije in Belgije) ali na urejanje samoupravnega položaja delov države z jezikovno-etničnimi značilnostmi (primer kantona Jura v Švici) ali pa na urejanje etničnih problemov, ki so povzročali napetosti med državami (primer italijansko-avstrijske deklaracije iz leta 1992, s katero so sklenili spor v zvezi z južno Tirolsko).

V ilustracijo negativnega odnosa do manjšin v "zahodnoevropskih" državah omenimo, da v Turčiji ne priznavajo manjšin (na primer Armencev in Kurdov). Enako stališče ima Grčija, ki priznava samo "muslimansko versko manjšino" v skladu z Lausansko pogodbo (1923), vendar smatra, da je nezakonita vsakršna identifikacija te manjšine in njenih inštitucij s turško etnično identiteto. Odklonilen odnos do obstoja in pravic etničnih manjšin na njenem ozemlju ima Francija (problem Bretoncev, Okcitancev, Kataloncev, Baskov, Korzičanov idr.); v mnogih drugih zahodnoevropskih državah sicer priznavajo obstoj manjšin, vendar ni prave politične volje za urejanje njihovega položaja in pravic ali pa nerazumno zavlačujejo z sprejemom ustrezne zakonodaje (na primer zakona o pravicah slovenske manjšine v Italiji).

Pod težo notranjega procesa demokratizacije, ki je ustvaril nove možnosti tudi za uveljavljanje programov etničnih gibanj, ter zaradi zunanega pritiska evropskih političnih struktur, so politične reforme v zadnjih desetih letih skoraj v vseh t.i. državah v tranziciji zajele tudi preoblikovanje pravnega položaja manjšin. K novim pristopom teh držav do manjšin je prispevalo tudi zastavljanje pogojev, kot smo že zapisali, za njihovo morebitno članstvo v Evropski uniji in NATO z odpravljanjem konfliktnih situacij v medetničnih odnosih in še posebej v odnosu do narodnih ali etničnih in verskih manjšin. V večini teh državah so na primer sprejeli nove ali temeljito dopolnili obstoječe ustavne določbe o pravicah manjšin ter sprejeli vrsto pravnih predpisov, s katerimi so uredili razna vprašanja, pomembna za njihovo identiteto.

Evropska integracija in manjšine

V skladu z načelom subsidiarnosti, etnični in kulturni vidiki integracije ne spadajo v področje delovanja institucij EU. Ostajajo v pristojnosti nacionalnih, regionalnih in drugih lokalnih organov oblasti. V tem smislu so sestavljene določbe 126. in 128. člena Pogodbe o Evropski uniji, podpisane 7.2.1992 v Maastrichtu. Nanašajo se na sodelovanje na področju izobraževanja, poklicnega usmerjanja, mladine in kulture. Skupnost prispeva k razvoju kakovostnega izobraževanja s tem, da pospešuje sodelovanje med državami članicami, in če je potrebno, s podporo in integracijo njihove akcije ob polnem spoštovanju odgovornosti držav članic, kar zadeva vsebino izobraževanja in organizacijo sistema izobraževanja kot tudi njihove kulturne in jezikovne različnosti (3. del, 126. člen). Nadalje, Skupnost bo spodbujala sodelovanje med državami članicami, in če bo potrebno, podprla in integrirala njihovo akcijo na naslednjih področjih: 1) izboljšanje znanja o kulturi in zgodovini evropskih narodov in njeno razširjanje; 2) ohranitev in zaščita kulturne dediščine evropskega pomena; 3) nekomercialna kulturna izmenjava; 4) umetniško in literarno ustvarjanje, vključno z avdiovizualnim področjem (IX. naslov, kultura, člen 128/2).

Evropski parlament se je pričel ukvarjati z manjšinsko problematiko že takoj potem, ko so ga začeli leta 1979 voliti neposredno. Vendar so propadli vsi poizkusi članov parlamenta, da bi Skupnost prevzela kakršne koli obveznosti do manjšin na svojem območju. To seveda ni posledica formalnih določb v komunitarnem pravu o subsidiarnosti. Glavni vzrok je v tem, da najmanj dve članici Skupnosti – Francija in Grčija – sploh ne priznavata obstoja etničnih manjšin na svojem ozemlju in da imajo mnoge druge članice mlačen odnos do tega vprašanja. Kar zadeva na primer pravice človeka in manjšin, naj bi članice EU sprejemale standarde, ki so jih razvili v okviru Sveta Evrope. Na odnos članic EU do manjšin kaže dovolj jasno že dejstvo, da Okvirne konvencije o pravicah narodnih manjšin doslej ni ratificiralo 8, Evropske listine o manjšinskih in regionalnih jezikih pa 9 od skupaj 15 članic EU ter da so bile glavne nasprotnice sprejetju manjšinskega Protokola h Konvenciji o človekovih pravicah ravno članice EU. Tudi to postavlja pod vprašaj njihovo kredibilnost glede urejanje teh vprašanj v Evropi. Ustanovitev Urada za manj razširjene evropske jezike v začetku osemdesetih let na pobudo Evropskega parlamenta, je bila edini konkreten uspeh zagovornikov manjšinskih pravic znotraj Skupnosti. Vendar Urad še danes nima "uradnega statusa" v strukturi EU.

Širjenje rasističnih skupin in izpadov po letu 1989 je postalo resno politično vprašanje Skupnosti. Zato je sprejel Evropski svet na svojem zasedanju v Maastrichtu 11.12.1991 Deklaracijo o rasizmu in ksenofobiji. V njej "z zaskrbljenostjo ugotavlja", da naraščata rasizem in ksenofobija v Evropi "tako v državah članicah EU kot tudi v drugih deželah" in poudarja, da so "te manifestacije, vključno z izražanjem predsodkov in nasilja zoper tuje emigrante, nesprejemljive". Spoštovanje človekovega dostojanstva ima bistven pomen za današnjo Evropo, so zapisali v Deklaraciji. Zavaljo tega je boj proti diskriminaciji v vseh njenih oblikah zelo pomemben za EU kot skupnost držav, ki se ravna po zakonitosti dejanj državnih organov. Evropski svet je pozval vlade in parlamente držav članic, da z

jasnim in nedvoumnim delovanjem zaustavijo naraščanje čustev ter manifestacij rasizma in ksenofobije. Komisiji pa je naložil dolžnost, da "okrepi svoje napore v boju proti rasizmu in ksenofobiji ter da okrepi pravno zaščito državljanov tretjih držav na ozemljih držav članic". Cilj politike Skupnosti in njenih članic do držav vzhodne Evrope bo odpravljati pojave ekstremnega nacionalizma in etnocentrizma v teh državah, so poudarili v Deklaraciji.

ES oziroma EU se je z večjo vnemo lotila manjšinskih vprašanj v odnosih do drugih držav. V predlog za rešitev jugoslovanske krize, ki so ga razgrnile države članice EU 18.10.1991 na Mirovni konferenci o Jugoslaviji v Haagu, so bili vključeni tudi ukrepi za varstvo manjšin. Na temelju tega dokumenta je na primer sprejel hrvaški parlament 4.12.1991 ustavni zakon o zaščiti manjšin, ki je bil revidiran leta 1995.⁸ V Deklaraciji v zvezi z "navodili za priznanje novih držav v vzhodni Evropi in v Sovjetski zvezi", ki jih je Evropski svet sprejel 17.12.1991, so bile države EU pripravljene priznati države naslednice nekdanje Jugoslavije do 15.1.1992 le, če izpolnijo nekatere pogoje, med drugim, da spoštujejo "nedotakljivost vseh meja" in da jamčijo pravice etničnim in narodnim skupinam ter manjšinam v skladu z normami, sprejetimi na haaški konferenci.⁹

Nadalje, v nekatere t.i. Evropske sporazume o pridruženem članstvu so vnesli kot izrečne suspenzijske klavzule obveznosti držav kandidatke za članstvo o spoštovanju človekovih pravic in še posebej pravic manjšin.¹⁰ In končno, države članice EU so se sporazumele, da bodo morale srednje in vzhodnoevropske države, ki bi rade postale članice Skupnosti, izpolniti vrsto ekonomskih in tudi političnih pogojev, med drugim tudi spoštovanje in varstvo manjšin.¹¹

Kot prvo akcijo v skupni zunanji politiki in obrambi na osnovi določb Maastrichtskega sporazuma o politični uniji, so države EU sprožile pobudo za sklenitev Pakta o stabilnosti v Evropi. Namenjen je bil predvsem devetim državam srednje in vzhodne Evrope, ki so bile kandidatke za članstvo v EU. Zato vsebuje Pakt v skladu s strategijo širjenja EU, ki jo je sprejel Evropski svet v Essnu decembra 1994 in je namenjena pripravi pridruženih članic iz srednje in vzhodne Evrope za članstvo v EU, med drugim ukrepe, ki bi olajšali njihovo izpolnjevanje pogojev za članstvo v EU (Slovenija ni članica Pakta, ker takrat še ni podpisala Pridružitvenega sporazuma).

Pakt je bil sprejet na Sklepni konferenci, ki je bila 20.–21.3.1995 v Parizu. Pakt nima mednarodnopravne narave. Kljub temu predstavlja dokument z veliko politično in moralno težo, ki bi ga morale zelo resno obravnavati (in izpolnjevati) zlasti države kandidatke za članstvo v EU. Splošen cilj Pakta je preprečiti potencialne

⁸ F. Ermacora, C. Pan (1993), *Fundamental Rights of Ethnic Groups in Europe*. Braumüller, Vienna, stran 65.

⁹ Skupna deklaracija z dne 17.12.1991, s katero so sprejeli "Navodila za priznavanje novih držav v vzhodni Evropi in v Sovjetski zvezi", EC Foreign Affairs Council, 16.12.1991.

¹⁰ Takšne klavzule najdemo v sporazumih o pridruženem članstvu z Romunijo in Bolgarijo ter v sporazumih, ki so jih podpisali po razpadu Češkoslovaške s Češko in Slovaško republiko oktobra 1993.

¹¹ Glejte sklepe Predsedstva Evropskega sveta, Kopenhagen 21.-22. junij 1993: "Članstvo zahteva, da je država kandidatka dosegla stabilnost institucij, ki jamčijo demokracijo, zakonitost dejanj državnih organov, človekove pravice ter spoštovanje in zaščito manjšin, obstoj delujočega tržnega gospodarstva kot tudi zmožnost, da se spoprimejo s kompetitivnimi pritiski in tržnimi silami znotraj Unije."

napetosti in konflikte v Evropi, zlasti tiste, ki zadevajo narodne manjšine in meje, med drugim s sklenitvijo bilateralnih sporazumov med zadevnimi državami. Poleg tega naj bi s Paktom konsolidirali demokratične dosežke in razvoj na področju človekovih pravic, vključno s pravicami narodnih manjšin, tako da bi postali nepovratni. Pakt naj bi izražal "naše skupne stalne napore za preprečevanje in odpravo groženj napetosti in kriz ter za oblikovanje območja trajnega dobrega sosedstva in sodelovanja v Evropi". Dobrososedski odnosi morajo spodbujati regionalni gospodarski razvoj, da bi tako zmanjšali razlike, ki povzročajo napetosti, kot tudi čezmejno sodelovanje, ki bo omogočilo razvoj svobodnega gibanja ljudi, idej, blaga in storitev na ekonomskem, kulturnem, administrativnem in medčloveškem področju (8. točka).

Drugi del Pakta zaobsega okrog sto pogodb in sporazumov, ki bi naj prispevali k implementaciji njegovih ciljev. Samo sedem sporazumov so podpisali po pričetku priprav za sklenitev Pakta, vsi ostali so bili podpisani že prej. V kontekstu priprav Pakta so tekla pogajanja med Madžarsko in Slovaško ter Romunijo. Dan pred sklicem Sklepne konference 19.3.1995 so sklenili Sporazum "o sosedskih odnosih in prijateljskem sodelovanju" med Madžarsko in Slovaško, ki naj bi končno uredil vprašanje okrog 600.000 pripadnikov madžarske manjšine na Slovaškem. Kljub prizadevanjem obeh strani, ni bilo mogoče do sklica Konference podpisati podobnega sporazuma med Madžarsko in Romunijo, predvsem zato, ker Romunija ni bila pripravljena sprejeti kolektivnih pravic, vključno z upravno avtonomijo, za okrog 2.000.000 pripadnikov madžarske manjšine v Romuniji (predvsem v Transilvaniji). Pač pa sta oba predsednika vlad 19.3.1995, dan pred pričetkom Sklepne konference v Parizu, podpisala skupno Deklaracijo, v kateri sta napovedala sprejetje "Temeljnega sporazuma o zgodovinskih posledicah" med Madžarsko in Romunijo (Sporazum "o razumevanju, sodelovanju in dobrem sosedstvu" so podpisali šele leta 1996).

Dodatek Pakta sta dva spiska projektov, ki jih je pripravila na temelju predlogov zainteresiranih držav EU, in s katerimi bi zagotovili udejanjenje ciljev Pakta. EU bo te projekte podpirala v okviru programov PHARE in niso bili predmet pogajanj podpisnikov Pakta. V prvem spisku so projekti, ki so jih predlagale zainteresirane države na dveh regionalnih konferencah, katerih cilj je olajšanje izvajanja sporazumov o dobrem sosedstvu. Nanašajo se na različna področja, kot na primer na regionalno čezmejno sodelovanje, na vprašanja manjšin, kulturnega sodelovanja, vključno z jezikovnim poukom, na gospodarsko sodelovanje na regionalni ravni, na sodelovanje na pravnem področju, na usposabljanje v upravnih zadevah in na probleme okolja. Na drugem spisku so projekti, ki jih v zadnjih letih financira program PHARE in ki neposredno prispevajo k uresničevanju enega ali več ciljev Pakta. Pri projektih morajo sodelovati najmanj tri države. Nanašajo se na varstvo okolja, carine in mejne prehode, transport, telekomunikacije, mamila, energijo in jedrsko varnost. Ostali projekti pripadajo drugim programom PHARE kot so na primer Phare Democracy Programme in Phare Partnership ter Institution-Building Programme, ki se v glavnem neposredno nanašajo na manjšine in na krepitev partnerstva. Slovenija ni vključena v nobenega od projektov, ki so naštetni na obeh spiskih.

Sklepne sugestije

Nastajajoče mednarodno varstvo manjšin je še neobgljeno dete, ki mu manjkajo življenjske izkušnje in razumska popolnost, da bi lahko obvladalo tako zapleten metafizični družbeni pojav kot je nacionalizem. V razmislek ponujam naslednje sklepne misli:

1. Odklonilen odnos do manjšinskega varstva se oplaja zlasti z najspornejšim vprašanjem, ki se ob tem pojavlja: Kako urediti odnos med načelom suverenosti in ozemeljske celovitosti države, ki je še vedno temeljni kamen, na katerem stoji zgradba današnje mednarodne skupnosti, in pravico manjšinskih skupin do enakopravnosti, posebne zaščite, vsestranskega napredka in svobodnega odločanja o stvareh, ki zadevajo njihovo identiteto?

2. V sedanjih pogojih na začetku enaindvajsetega stoletja se z vso močjo človeškega razvoja vsiljuje potreba, da iščemo nove smeri za reševanje vprašanja manjšin (in nacionalnega vprašanja nasploh). Predvsem si je potrebno prizadevati, da bi se razvile takšne oblike mednarodnega, še posebej sosedskega sodelovanja, v katerem državne meje ne bodo predstavljale ovire za svoboden razvoj kulture in komunikacij med ljudmi istega ali različnega etničnega ali narodnostnega porekla.

Proces vsestranskega povezovanja znotraj meja Evropske unije načenja tradicionalno pojmovanje meje kot ločnice med ljudstvi z nasprotujočimi si sistemi političnih, kulturnih, etničnih oziroma narodnostnih, verskih, jezikovnih in drugih vrednot, ki jih je potrebno "zaščititi" z represivnim aparatom nacionalne države. Na novem prostoru "schengenske Evrope", ki je odpravila "zunanje znake" medsebojnih meja, vlada načelo socialne in ekonomske mobilnosti in se utrjuje zasnova "evropskega državljanstva". V takšnih okoliščinah postaja politično čedalje manj pomembno vprašanje, ali se bodo južni Tirolci "priključili" Avstriji, prebivalci Llandskih otokov Švedski, Danci iz južnega Schleswiga Danski oziroma Nemci iz severnega Schleswiga Nemčiji itn.

V okoliščinah, ki vladajo v jugovzhodni Evropi in še posebej na ozemlju nekdanje Jugoslavije, pa je meja, ki jo nadzoruje nacionalna država ali "večinska skupina" na nekem ozemlju, glavno orodje pri razdvajanju ljudi po njihovi etnični "pripadnosti" (in veri) ter za poglobljanje razlik in preprečevanje kakršnih koli komunikacij med njimi, ki bi vplivale na to, da bi ljudje začeli dvomiti v absolutno pravilnost vedenjskega vzorca in vrednostnih standardov nacionalne države oziroma etnično-verske oblasti.

3. Čezmejno regionalno sodelovanje bo po vsej verjetnosti eno ključnih značilnosti nove Evrope na prelomu stoletja. Evroregije so koristna inovacija tudi za manjšine, saj jim bodo omogočile vzdrževati nemotene stike čez mejo, ki s tem izgublja svoj simbolični pomen ločnice med ljudmi. Pričakujemo, da bo ta pristop k mednarodnim odnosom bistveno vplival na odnose v srednji Evropi (zlasti pro-

stor SNAAPP¹²), na območju Baltika, Skandinavije, Balkana in v Sredozemlju ter okrog Črnega morja.¹³

4. Intervencija Evropske unije, OVSE, Sveta Evrope, Zahodnoevropske unije in NATO v jugoslovanski krizi, je na začetku razkrila njihovo zelo majhno usposobljenost za preprečevanje nasilnih etničnih konfliktov, za zaustavljanje vojnih spopadov in končno za vzpostavitev miru in obnovo življenja po vojni. Na osnovi teh izkušenj bi bilo potrebno dopolniti mehanizme vsake od teh organizacij posebej in v medsebojnem dialogu povečati usklajevanje posamičnih dejavnosti. Pričakovati je tudi, da se bodo v okviru evropskih mednarodnih organizacij nadaljevala prizadevanja za iskanje najučinkovitejših načinov njihovega delovanja v smislu preprečevanja in obvladovanja etničnih konfliktov, reševanja sporov, ki nastajajo na tej osnovi, in nadaljnega razvoja mednarodnih standardov o pravicah manjšin in o njihovi vlogi v evropskih odnosih.

5. Vpliv manjšinskega vprašanja na bodoči sistem varnosti in stabilnosti v Evropi bo odvisen predvsem od tega, ali bo nadgradnja novega evropskega reda temeljila na tradicionalnih (nacionalističnih) vzorcih kot so ireidenta, secesija, zatiranje manjšin in podobni, ki so vsi povezani z velikimi tveganji glede miru in varnosti, ali pa bo Evropa oblikovala nove modele za umeščanje manjšin kot enakopravne dejavnika v mednarodne odnose. Bodoča vloga etnosa v evropskih odnosih bo v veliki meri odvisna od moči nacionalističnih in ksenofobičnih gibanj različnih oblik, ki se znova pojavljajo tako v vzhodni kot tudi v zahodni Evropi.¹⁴ Od spretosti politikov, dejavnikov civilne družbe in etničnih liderjev bo v prihodnjih desetletjih torej odvisno, kakšni bodo odnosi med evropskimi narodi. Ali bodo znali oziroma ali bodo želeli obvladati eno najdestruktivnejših sil v tem in v naslednjem stoletju - nacionalizem? Ali bodo sposobni spremeniti etničnost v konstruktiven katalizator evropskih mednarodnih odnosov? Od odgovorov na ti vprašanja je v marsičem odvisna usoda Evrope na prelomu stoletja.

Bodoči evropski sistem varnosti in stabilnosti bi bil zasidran v trdne temelje le tedaj, če bi temeljil na interesih vseh držav in drugih subjektov v Evropi. Nujno bi moral vsebovati tudi standarde in mehanizme za urejanje medetničnih odnosov, kot tudi upoštevati vlogo etničnih manjšin v novi evropski ureditvi. S sedanjim širjenjem NATO, se bo območje bodoče strateške (upamo, da samo politične) kon-

¹² Čezmejno regionalno sodelovanje v prostoru severnega Jadrana, Alp in Panonske nižine (SNAAPP), ki bi ga lahko razvili na izkušnjah Delovne skupnosti Alpe-Jadran, bi lahko korak za korakom spremenilo ta del Evrope v a) območje politične stabilnosti, gospodarskega napredka in splošne prosperitete za tu živeča ljudstva in b) v območje, ki bi zlasti v gospodarskem in infrastrukturnem pogledu povezovalo jugovzhodno in vzhodno Evropo ter srednjo Evropo z Balkanom. Temu vprašanju je bila posvečena 16. konferenca Europe of Regions, ki sta jo organizirala 16 - 18. 11. 1995 v Mariboru Fundacija za mednarodno razumevanje iz Kopenhagena in NGO ISCOMET iz Maribora v sodelovanju z ECERS Univerze v Mariboru. Izbor referatov glejte v Regional Contact, IX, 11, ECERS, Maribor 1996.

¹³ O strukturi in delovanju regionalizma na gospodarskem področju glejte Kenichi Ohmae, *The Rise of Regional State, Foreign Affairs*, vol. 72, no. 2 (spring 1993), strani 78-88. O regionalnem sodelovanju v črnemorskem bazenu glejte: *Regional Contact*, X, no. 12, ECERS, Maribor 1997.

¹⁴ Günter Grass je z grenkobo zapisal: "Evropa je še ali pa je še enkrat zgolj vsota svojih evropskih omejitev... Samo ksenofobija, ki vedno bolj postaja navadni fašizem, gre čez vse meje in zahteva svojo bodočnost". H. B. Beardsmore, *Europes: Els intellectuals i la questio Europea*, strani 266-67.

frontacije z Rusijo, v širšem kontekstu pa tudi s Kitajsko, zgolj premaknilo proti vzhodu, v jugovzhodno Evropo in centralno Azijo (npr. prioriteto vključevanje Azerbejdžana v NATO). S tem se bo utrdila predvsem politična in vojaška prisotnost ZDA na tem prostoru, ki ga strateško povezujejo s svojim nadzorom nad energetskimi izvori na Bližnjem vzhodu. Z začetkom vojne NATO proti Jugoslaviji smo se znašli v izjemno resni mednarodni krizi z dolgoročnimi posledicami, ki posegajo v samo bistvo mednarodne skupnosti. Reševanje krize bo zahtevalo izjemno politično modrost in spretnost subjektov, ki so jo povzročili ali so vanjo vpleteni. Eno pa je že od začetka jasno: Pax Americana bo temeljila na interesih ZDA kot planetarne sile, ne pa narodov in držav na tem prostoru.

LITERATURA

- Aspects politiques du mandat de la Banque Européenne et minorités ethniques, Banque européenne pour la reconstruction et le développement, Londre 1993.
- Benoît-Rohmer, Florence. 1996. The Minority Question in Europe: Towards a Coherent System of Protection for National Minorities, Council of Europe, Strasbourg.
- Brunner, Georg. 1996. Nationality Problems and Minority Conflicts in Eastern Europe: Strategies for Europe, Berelsmann Foundation, Gütersloh.
- Devetak, Silvo. 1991. The European Charter on Minorities Rights and the Emerging Europe of Peoples, v: Tipologia e protezione delle minoranze in Europa: atti del colloquio internazionale, Trieste, 3-4 novembre 1990, Cedam, Padova, str. 59-68.
- Devetak, Silvo. 1993. The Right to Self-Determination as the Basis of Stability and Integration in Europe, v: Devetak S., Flere S., Seewann G. (eds.), Small Nations and Ethnic Minorities in an Emerging Europe, Slavica Verlag, München, str. 26-33.
- Devetak, Silvo. 1994. Tolerance, Respect of Diversity and Migration Flows: the Case of Europe, v: German Comments, 34, str. 49-54.
- Devetak, Silvo. 1995. Minderheiten und internationale Beziehungen, v: Schweitzer Monatshefte, 7/8, str. 9-12.
- Devetak, Silvo. 1995. Slovenia and its Neighbours: Conflict Situations or Beginners' Mistakes, v: Kirchner Emil J., Wright Kevin, Sydenham Susan (eds.), The Integration of Central and Western Europe: Legal, Economic and Security Dimensions, Forum on Central and Eastern Europe/University of Essex, Centre for European Studies, Colchester, str. 161-170.
- Devetak Silvo. 1997. Minorities and Autonomy in Central and Eastern European Countries, v: Federalism, Regionalism, Local Autonomy and Minorities: Proceedings, Cividale del Friuli (Italy), 24-26 October 1996, Council of Europe, Strasbourg, str. 69-93.
- Devetak, Silvo. 1998. On the Future Role of Ethnic Minorities in European International Relations, v: Romanian Journal of International Affairs, 3-4, str. 123-140.
- Devetak, Silvo. 1999. Pravica do različnosti – Pravno varstvo manjšin v Evropi, ISCOMET, Maribor.
- Ermacora, Felix. 1995. Protection of Ethnic Groups in Europe, Braumüller, Vienna.
- Grigoriou, P. (ed.). 1994. Questions de minorités en Europe, Presse inter-universitaire européenne, Brussels.
- Hasting, Adrian. 1997. The Construction of Nationhood: Ethnicity, Religion and Nationalism, Cambridge University Press, Cambridge.
- Huber, K. J. and Zaagman, R. (eds.). 1994. CSCE High Commissioner on National Minorities, Special Issue of International Journal on Group Rights, 1.

- Miall, Hugh (ed.). 1994. *Minority Rights in Europe, Prospects for a Transnational Regime*, Royal Institute of International Affairs, London.
- Package for Europe Measures for Human Rights, Minority-Protection, Cultural Diversity and Economic and Social Cohesion, Europäische Akademie Bozen, Bolzano/Bozen, 1997.
- Packer, J. and Myntti, K. (eds.). 1993. *The Protection of Ethnic and Linguistic Minorities in Europe*, Abo Akademi University Institute for Human Rights, Turku/Abo.
- Rex, John, Drury, Beatrice. 1994. *Ethnic Mobilisation in a Multi-cultural Europe*, Avebury, Aldershot.
- The Protection of Minorities: Collected Texts of the European Commission for Democracy through Law*, Council of Europe, Strasbourg 1994.
- The Role of the High Commissioner on National Minorities in OSCE Conflict Prevention*, The Foundation on Inter-Ethnic Relations, The Hague 1997.
- Thornberry, Patrick and Estebanez, M. 1994. *The Council of Europe and Minorities*, Council of Europe, Strasbourg.

SPOŠTOVANJE NAČEL ZAŠČITE NARODNIH MANJŠIN NA PODROČJU ŠOLSTVA KOT POGOJ ZA POLNOPRAVNO ČLANSTVO V EU**

Primer Madžarske, Poljske in Slovaške

Povzetek. *Evropska unija je pridruženim članicam postavi-
la določene politične in ekonomske pogoje za polnopravno
članstvo. Med t.i. politične kriterije je uvrstila tudi zaščito
manjšin kot dejavnik stopnje demokratičnosti pridružene
države in posredno tudi šolstvo kot osrednje sredstvo za
zaščito manjšin. Madžarska, Poljska in Slovaška so na svoji
poti k EU ubrale različne strategije reševanja vprašanja
šolstva manjšin. Madžarska in Poljska sta – sicer vsaka na
svoj način, ki ustreza njuni različni državni etnični sestavi
– krenili po poti zaželenih stopnje zaščite manjšin. Republika
Slovaška pa se je odpovedala sprejemljivi stopnji zaščite
manjšin v korist gradnje nacionalne države. Zaradi tega
Slovaška ne izpolnjuje političnih kriterijev za vstop v EU.*

Ključni pojmi: *Madžarska, Poljska, Slovaška, zaščita
manjšin, šolstvo*

Uvod

Polnopravno članstvo v Evropski uniji zahteva od pridruženih članic, ki so zaprosile za vključitev v EU, izpolnitev določenih ekonomskih in političnih kriterijev, ki so jih države članice postavile kot predpogoj za polnopraven vstop. Poleg stopnje konsolidacije demokracije in uveljavitve vladavine prava, sodita med politične kriterije tudi spoštovanje človekovih pravic in zaščita manjšin.

Poljska, Madžarska in Slovaška so se torej kot pridružene članice soočile z zahtevo po spoštovanju načel o zaščiti manjšin. Pri obravnavi teh držav pa je seveda treba upoštevati, da je Slovaška pripadnica drugega kroga držav, ki bi se rade vključile v EU in tako lahko na področju izpolnjevanja pogojev upravičeno pričakujemo, da je Slovaška storila manj kot Poljska in Madžarska. Zaradi tega je verjetno na Slovaškem tudi zaščita manjšin, in znotraj le te šolstvo kot osrednje sredstvo za dolgoročno ohranitev manjšine na nižjem nivoju kot na Madžarskem in Poljskem.

* Sara Brezigar, študentka 3. letnika Mednarodnih odnosov na FDV.

** Ta članek je nastal v okviru predmeta Primerjalni politični sistemi. Za pomoč se iskreno zahvaljujem doc. dr. Mitji Žagarju.

Cilj zaščite manjšin je namreč dolgoročno ohranjanje identitete in kulture manjšin ter s tem kulturne pluralnosti. Ta pa je izvedljiva le v primeru, da imajo pripadniki manjšine možnost, da v času ohranjajo svojo kulturo in da niso žrtve asimilacije. Najbolj primerno sredstvo za ohranjanje ne samo manjšinskega jezika, temveč tudi zgodovine, kulture in narodne identitete, je šolstvo. Ob institucijah kot so knjižnice, mediji, kulturna društva, religiozne institucije itd., nudi pogoje za ohranitev¹ manjšine in je torej bistvenega pomena za zaščito manjšin.

Oblikovanje in vsebina načel o zaščiti manjšin

128. člen Maastrichtske pogodbe (1992) izključuje možnost "harmonizacije zakonov in določil držav članic" na področju kulture. Zaradi tega se Evropska unija pri vzpostavljanju kriterijev za vstop novih članic ne more sklicevati na kakršnekoli standarde zaščite manjšin, saj je to vprašanje v različnih državah EU zelo različno urejeno. Skratka, EU nima standardov zaščite manjšin, ki bi se jih morale vstopajoče države držati. Zaščita manjšin je tako vključena v sklop političnih kriterijev za članstvo kot kazatelj ali dejavnik stopnje demokratičnosti pridružene članice.

Oceno o zaščiti manjšin v pridruženih članicah, ki so zaprosile za polnopravno članstvo, je pripravila Evropska komisija predvsem na podlagi dveh dokumentov, t.j. na osnovi Okvirne konvencije za zaščito narodnih manjšin Sveta Evrope (1995) in deloma na podlagi Priporočila 1201(1993) parlamentarne skupščine Sveta Evrope za priznanje kolektivnih pravic manjšin.² Pri tem pa je treba upoštevati, da Priporočilo 1201(1993) Sveta Evrope ni pravno zavezujoče.

¹ Zato, da se narodna manjšina na dolgi rok ohranja ali tudi razvija, mora razpolagati z določenimi sredstvi, ki omogočajo ohranjanje manjšinskega jezika, vrednot in kulture ter posredovanje le teh mlajšim generacijam.

² Pomemben korak pri pravnem zagotavljanju zaščite manjšin predstavlja Priporočilo 1201(1993) za dodatni protokol o pravicah manjšin k Evropski konvenciji o človekovih pravicah. Z Dunajsko deklaracijo pa so se države članice Evropskega sveta 9. oktobra 1993 odločile, da bodo pristale na določene politične in pravne obveznosti v zvezi z zaščito manjšin. Državni glavarji so sklenili, da je zaščita narodnih manjšin nujen predpogoj za stabilnost in mir v Evropi (Dunajska deklaracija, 1993, 11). 1. februarja 1995 je tako za države podpisnice stopila v veljavo Okvirna konvencija za zaščito narodnih manjšin, ki jo je pripravila Komisija za preučevanje problema manjšin pri Mednarodnem inštitutu za preučevanje človekovih pravic. Okvirna konvencija je prvi multilateralni pravni instrument za zagotavljanje zaščite manjšin. Načela, ki so predstavljena v tem dokumentu, bodo države podpisnice uresničevale s primernimi državnimi politikami. Treba pa je omeniti, da se Okvirna konvencija osredotoča na individualne manjšinske pravice, t.j. zagotavljanje zaščite pripadnikov manjšin, ne pa zaščite manjšin kot takih, saj se ne ukvarja s kolektivnimi manjšinskimi pravicami (Yacoub 1998, 228). Obstaja sicer še tretji pomemben dokument, ki ga je na področju zaščite manjšin sprejel Svet Evrope, t.j. Evropska listina za regionalne in manjšinske jezike. Ker pa ta dokument globoko posega na področje urejanja kulture posameznih članic, je po 128. členu Maastrichtskega sporazuma nesprejemljiv in torej neuporaben pri ocenjevanju primernosti za polnopravno članstvo v EU.

Tri nivoji analize

Evropska komisija je v svojih mnenjih podala pregled izpolnjevanja načel zaščite manjšin na treh ravneh:

1. na sami ravni načel, ki zajema poleg statusa manjšin znotraj ustave tudi vse bilateralne in multilateralne mednarodne pogodbe, podpisane in ratificirane konvencije, sprejeta priporočila itd., ki okvirno obvezujejo državo do določenega ravnanja v zvezi z manjšinami;
2. na ravni sredstev za implementacijo, ki zajema predvsem zakonodajo posamezne države;
3. na ravni implementacije, t.j. na ravni uveljavljanja in spoštovanja obstoječih norm, ki so natančno opredeljene v zakonodaji.

Urejanje šolstva, kot enega izmed pomembnejših aspektov zaščite manjšin, je v glavnem predmet drugega nivoja analize. Za prvi nivo analize je namreč to področje preveč specifično. Države se torej na ustavnem nivoju v glavnem odločajo za široko zastavljeno zaščito etničnih in narodnih manjšin, podrobneje pa se z različnimi aspekti zaščite manjšin ukvarja zakonodaja.

Evropska komisija se je pri mnenju o zaščiti manjšin v pridruženih članicah sklicevala na Priporočilo 1201(1993) za dodatni protokol o pravicah manjšin k Evropski konvenciji o človekovih pravicah (1993) ter za Okvirno konvencijo za zaščito narodnih manjšin (1995). Predstavitev teh dveh temeljnih dokumentov je torej nujna za razumevanje položaja šolstva pri manjšinah na Poljskem, Slovaškem in Madžarskem. Pri tem moramo seveda upoštevati, da bi ta dva dokumenta, zaradi ohlapnosti svojih določil, bolj ustrezala analizi na ustavni ravni. Kot sem že poudarila, pa je analiza šolstva pri manjšinah na ravni načel nesmiselna. Aplikabilnost teh dveh dokumentov na zakonodajno raven je torej bistven predpogoj analize.

Oblikovanje in vsebina načel o zaščiti manjšin na področju šolstva

Priporočilo 1201(1993)³ parlamentarne skupščine Sveta Evrope za priznanje kolektivnih pravic za manjšine obravnava položaj šolstva manjšin v 8. členu, ki opredeljuje "naj ima vsak pripadnik manjšine pravico do učenja svojega materinega jezika in do izobrazbe v svojem materinem jeziku na primernem številu šol in državnih izobraževalnih centrov, ki bodo ustanovljeni v skladu z geografsko porazdelitvijo manjšine." (Priporočilo 1201 1993, prvi odstavek 8. člena) Poleg tega določa, da morajo imeti pripadniki manjšin "pravico do ustanavljanja in upravljanja svojih šol ter centrov za izobraževanje in usposabljanje v okviru državnega pravnega sistema" (Priporočilo 1201 1993, drugi odstavek 8. člena). Ker Priporočilo 1201 ni pravno zavezujoči dokument, se je Evropska komisija pri ocenjevanju demokratičnosti držav na podlagi zaščite manjšin v teh državah morala opirati predvsem na spoštovanje načel Okvirne konvencije.

³ v nadaljevanju Priporočilo

Okvirna konvencija za zaščito narodnih manjšin (1995)⁴ ureja vprašanje šolstva v členih 12, 13 in 14 II. Poglavja. 14. člen je po svoji vsebini zelo podoben prvemu odstavku 8. člena Priporočila, le da je v nekaterih pogledih restriktivnejši do obveznosti državnih organov: države podpisnice se "bodo potrudile, da bodo omogočale" učenje materinega jezika, izobraževanje v materinem jeziku in vzpostavitev institucij za izobraževanje "v mejah možnosti in v okviru svojega izobraževalnega sistema" v primeru "zadostnega povpraševanja" (Okvirna konvencija 1995 drugi odstavek 14. člena). Poleg tega določa, da učenje manjšinskega jezika ne sme nikakor vplivati na učenje uradnega jezika ali učenje v uradnem jeziku (Okvirna konvencija 1995, tretji odstavek 14. člena).

13. člen Okvirne konvencije se od drugega odstavka 8. člena Priporočila razlikuje v tem, da upošteva okvir državnega izobraževalnega sistema⁵ in da odvezuje države od finančnih obveznosti do manjšinskih privatnih ustanov na področju šolstva. Enako široko zastavljen je tudi 12. člen, ki predvideva "ukrepanje na področju izobraževanja in raziskovanja za promocijo poznavanja kulture, zgodovine, jezika in religije narodnih manjšin in tudi večine," vendar le, "kjer je primerno" (Okvirna konvencija 1995, prvi odstavek 12. člena). Drugi odstavek tega člena je za razvoj šolstva silno pomemben, saj predvideva, da "bodo podpisnice med drugim priskrbele primerne priložnosti za usposabljanje učiteljev in dostop do učnih knjig ter olajševale stike med študenti in šolniki različnih skupnosti" (Okvirna konvencija 1995, drugi odstavek 12. člena). 12. člen nadalje predvideva "enake možnosti dostopa do izobrazbe na vseh nivojih za pripadnike narodnih manjšin" (Okvirna konvencija 1995, tretji odstavek 12. člena).

Okvirna konvencija (1995) je torej v primerjavi s Priporočilom 1201(1993) ohlapnejša in dopušča državam več manevrskega prostora⁶. Tako se lahko države, ki so podpisale in ratificirale Okvirno konvencijo, pri nezadostnem izpolnjevanju svojih obveznosti do pripadnikov manjšin, sklicujejo na "premajhno povpraševanje", t.j. na preskromno številčnost ali neznatni delež pripadnikov manjšin glede na celotno število prebivalstva na določenem območju. Vprašljivo je, nadalje, določanje meja možnosti, primernosti in ne nazadnje opredeljevanje truda države. Kaj pravzaprav pomeni, da se bo država "potrudila, da bo omogočala..."?

Vsi ti "dodatki", po katerih se Okvirna konvencija razlikuje od Priporočila 1201, omogočajo večjo fleksibilnost in predvsem avtonomijo države pri sprejemanju ukrepov za zaščito manjšin. Ni naključje, da so vse tri v analizo zajete države podpisale Okvirno konvencijo za zaščito narodnih manjšin (Recommendation 1285 1996), ki sta jo Madžarska in Slovaška tudi ratificirali.

Ne glede na to pa ostaja vprašanje spoštovanja načel odprto. Dejstvo je, da podpis in ratifikacija Okvirne konvencije še ne pomenita spoštovanja v dokumentu izraženih načel. Potrebna bo torej natančnejša analiza za določanje, v kolikšni meri

⁴ v nadaljevanju Okvirna konvencija

⁵ To pomeni, da bodo manjšine lahko postavile in upravljale svoje privatne ustanove v okviru, ki ga določa izobraževalni sistem v analizo privzete države.

⁶ Okvirna konvencija je bila večkrat tarča kritik zaradi milih in fleksibilnih določil, ki dajejo vladam veliko svobode.

Madžarska, Poljska in Slovaška izpolnjujejo ta določila. Za izpolnitev te naloge pa je nujno potrebna predstavitev položaja manjšinskega šolstva v teh državah.

Primer Madžarske

Republika Madžarska je verjetno ena izmed redkih držav, ki je vključila šolstvo manjšin že v samo ustavo. Drugi odstavek 68. člena madžarske ustave namreč zagotavlja manjšinam pravico do pouka v materinem jeziku (Frowein, Hofmann in Oeter 1993, 520). Priznana je tudi pravica do proste izbire pouka, ki zagotavlja, da se lahko starši prosto odločijo, katero šolo bo njihov otrok obiskoval (Frowein, Hofmann in Oeter 1993, 520).

Na Madžarskem je že Zakon o šolstvu (7. člen) iz leta 1985 določal, naj bodo poleg madžarščine tudi vsi manjšinski jeziki učni jeziki in naj bo učni jezik otrok pripadnikov manjšin njihov materin jezik ali pa naj se izobražujejo v dvojezičnih šolah (Frowein, Hofmann in Oeter 1993, 520).

Danes je šolstvo manjšin na Madžarskem urejeno na podlagi Zakona LXXVII o pravicah narodnih in etničnih manjšin iz leta 1993 ter na osnovi Zakona LXXIX o šolstvu, prav tako iz leta 1993. Ta dva Zakona natančno opredeljujeta sodelovanje države in manjšinskih organizacij na področju šolstva (The Slovak National Minority in Hungary 1998). Popravek iz leta 1996 k Zakonu LXXIX o šolstvu predstavlja namreč izpolnitev osnovnih pogojev za doseganje harmonizacije z Zakonom LXXVII o pravicah narodnih in etničnih manjšin. Omeniti moram še Popravek k Zakonu XXXVIII o javnem financiranju iz leta 1992, ki je pravno zajamčil finančno in ekonomsko avtonomijo manjšinskih lokalnih samouprav.

Zakon LXXVII o pravicah narodnih in etničnih manjšin⁷, ki ga je Skupščina sprejela 7. julija 1993, opredeljuje položaj manjšinskega šolstva v 2., 3. in 6. poglavju. V 2. poglavju opredeljuje 13. člen individualne manjšinske pravice. Določa namreč, da imajo pripadniki manjšin pravico do sodelovanja v izobraževanju in kulturnem razvoju v svojem materinem jeziku (13./c člen). Na ravni kolektivnih manjšinskih pravic pa v 3. poglavju določa 18. člen pravico manjšinskih skupnosti, da:

- a) spodbujajo uresničevanje pogojev za predšolsko vzgojo, osnovno, srednje in visoko izobraževanje v materinem jeziku (v materinem in v madžarskem jeziku);
- b) v okviru zakonov izoblikujejo lastno mrežo vzgojnih, izobraževalnih, kulturnih in znanstvenih institucij na državni ravni.

6. poglavje zgoraj omenjenega Zakona se osredotoča na kulturno in izobraževalno samoupravo. Prvi odstavek 43. člena določa, da država podpira poučevanje manjšinskega jezika – kjer obstaja povpraševanje – v izobraževalnih ustanovah, ki jih v skladu z določili drugega⁸ in četrtega⁹ odstavka ter členi od 44

⁷ v nadaljevanju Zakon

⁸ Drugi odstavek določa, da se otroci v skladu z odločitvijo svojih staršev ali skrbnikov lahko in bodo šolali v svojem materinem jeziku, dvojezično ali v madžarščini.

⁹ Četrty odstavek določa, da je na prošnjo staršev ali pravnih predstavnikov osmih učencev pripadnikov iste narodne manjšine potrebno obvezno uvesti manjšinski razred ali skupino.

do 49 ne upravljajo lokalne manjšinske samouprave. 3. odstavek 43. člena nadalje določa, da se bo izobraževanje pripadnikov manjšin odvijalo v njihovem materinem jeziku ali dvojezično v manjšinskih otroških vrtcih, šolah, v posameznih razredih ali skupinah v okviru šol – in sicer v skladu s vsakokratnimi zmožnostmi in zahtevami. 44. člen določa, da bo dodatne stroške izvajanja določil prejšnjega člena krila država ali lokalna samouprava. Izobraževalne ustanove bodo morale nuditi učencem možnost osvajanja znanja o njihovem narodu, zgodovino njihove manjšine in matične države, kot tudi možnost spoznavanja kulturnih običajev in vrednot (tretji odstavek 45. člena). V procesu prilaganja izobraževanja in visokega izobraževanja bodo izbira vsebin in struktura izobraževalne dejavnosti ter nadzor same dejavnosti v skladu s tistimi izobraževalnimi interesi, ki predstavljajo predpogoje izobraževalne in kulturne avtonomije manjšin (prvi odstavek 45. člena). Republika Madžarska se nadalje obvezuje, da bo usposobila manjšinske učitelje in vzgojitelje, da bodo lahko pripadniki manjšin deležni izobraževanja v materinem jeziku ali dvojezičnega izobraževanja (drugi odstavek 46. člena). V ta namen bo država podpirala tudi zaposlitev tujih¹⁰ gostujočih lektorjev (četrti odstavek 46. člena) in s pomočjo mednarodnih pogodb zagotovila usposabljanje pripadnikov manjšin v tujih ustanovah (tretji odstavek 46. člena). V skladu s tem se zavzema tudi za enakovredno priznavanje v tujini pridobljenih diplom (peti odstavek 46. člena). Manjšinske izobraževalne institucije morajo svojim učencem nuditi tudi pouk madžarskega jezika v takšnem obsegu in na takšnem nivoju, ki sta potrebna za osvojitev jezika (tretji odstavek 48. člena). Po 49. členu (prvi odstavek) imajo manjšinske organizacije pravico, da v skladu z obstoječo zakonodajo ustanovijo izobraževalne institucije. V 50. členu (prvi odstavek) pa se država obvezuje, da bo poskrbela za sestavo učnega gradiva ter za pripomočke, ki so potrebni za izobraževanje manjšine.

Na podlagi povedanega, je Madžarska nedvomno primerno uzakonila načela, ki so oblikovana v Okvirni konvenciji. Evropska komisija (Regular Report 1998c) pa je kljub temu opozorila na kratenje bodisi kolektivnih bodisi individualnih manjšinskih pravic na področju šolstva. Izpostavila je predvsem problem diskriminacije, segregacije in zlorabe Romov, kar pa je povezano tudi z neprimernim vedenjem policijskih uslužbencev. Evropska komisija (Regular Report 1998c) je postavila v ospredje naslednje: čeprav Zakon o šolstvu prepoveduje segregacijo, ne vsebuje določil za kaznovanje morebitnih kršiteljev.

V svoji oceni se je torej Evropska komisija osredotočila predvsem na problem pomanjkljive implementacije obstoječih norm pri Romih. Dejstvo pa je, da predstavljajo Romi v vseh državah posebno manjšino, pri kateri je izboljšanje obstoječega položaja, ki v vseh primerih ne dosega zaželenih ravni, zelo problematično zaradi specifičnega kulturno-zgodovinskega ozadja.

¹⁰ *Tuj pomeni v tem primeru pripadajoč manjšinski kulturi, a državljan druge države, po vsej verjetnosti matične države.*

Primer Poljske

Republika Poljska je pri sestavljanju nove ustave leta 1997 prvič v svoji zgodovini obravnavala zaščito manjšin na ustavnem nivoju. Ustava iz leta 1992 namreč še ni imela nobenega člena, ki bi vsaj omenjal obstoj manjšin. Do nove ustave 22. marca 1997 je bila torej Poljska tipičen primer države, ki "nima" manjšin. Treba pa je omeniti, da je Poljska¹¹ priznala nemško govorečo manjšino že leta 1989¹² (Yacoub 1998, 366). Poljski v prid gre tudi omeniti, da je delež manjšinskega prebivalstva v celotnem poljskem prebivalstvu zelo majhen¹³.

Nova poljska ustava štiti narodne manjšine s 35. členom, ki jamči manjšinam pravico do ohranjanja in razvoja lastnega jezika, lastne kulturne identitete in običajev ter pravico do lastnih kulturnih, verskih in izobraževalnih institucij. Šolstvo oziroma izobraževanje manjšin je urejeno na podlagi Zakona o šolstvu iz leta 1991 ter Odloka Ministrstva za šolstvo iz leta 1992 o organizaciji izobraževanja za ohranjanje narodnih, etničnih in jezikovnih identitet med otroci, ki pripadajo narodnim manjšinam.

Zakon 425 z dne 7. septembra 1991 o izobraževalnem sistemu¹⁴ se v 13. členu osredotoča na položaj šolstva pri etničnih in narodnih manjšinah. Po prvem odstavku tega člena morajo javne šole¹⁵ omogočati učencem, ki pripadajo posameznim manjšinam, "izobrazbo, ki krepi njihov občutek narodne, etnične jezikovne in verske identitete, posebno pa pouk v njihovem materinem jeziku in posredovanje zgodovine ter kulture" (Das Minderheitenrecht europäischer Staaten 1993, 284). Da lahko učenec, ki je pripadnik manjšine, izkoristi to možnost, morajo na nižjih stopnjah izobrazbe za to zaprositi njegovi skrbniki, kasneje pa lahko stori to sam. V takem primeru se v skladu z drugim odstavkom 13. člena omenjenega Zakona vzpostavi pouk manjšinskega jezika:

- v določenih razredih, oddelkih ali šolah;
- v razredih, oddelkih ali šolah - in sicer z dodanim poučevanjem jezika ter lastne zgodovine in kulture;
- v medšolskih zavodih za učenje¹⁶

Tretji odstavek istega člena nalaga ministru za šolstvo nalogo, da v obliki odloka določa pogoje in načine uresničitve omenjenih nalog, kakor tudi minimalno število učencev, ki je potrebno za takšne oblike izvajanja pouka. Zakon nadalje

¹¹ Nemškogovorečo manjšino je priznala prva ne-komunistična vlada.

¹² Pri tem moramo upoštevati, da je bilo priznanje nemške manjšine, ki je na Poljskem največja manjšina s prib. 400.000 pripadniki, nujen predpogoj za podpis Poljsko-nemškega sporazuma leta 1991.

¹³ Delež manjšinskega prebivalstva znaša na Poljskem prib. 1,3% celotnega prebivalstva (Commission Opinion, 1997b,13), česar ni mogoče niti primerjati z deležem manjšinskega prebivalstva na Slovaškem, ki znaša od 18% do 23% celotnega slovaškega prebivalstva (Commission Opinion 1997c:16).

¹⁴ Dziennik Ustaw z 1991 roku Nr95 poz. 425, 27 wrzesnia 1991: Ustawa o systemie Oswiaty.

¹⁵ Tě so v 7. členu Zakona opredeljene kot centri za izobraževanje z vsem dostopnim brezplačnim poukom v okvirnih programih predpisanih predmetov, kjer kvalificirani učitelji izobražujejo učence po določenih pravilih osnovnega učnega programa in v okviru ministrskih napotkov.

¹⁶ Tě, kar sem prevedla z medšolskimi zavodi za učenje, so t.i. zwischenschulischen Unterrichtsinstalten (Das Minderheitenrecht europäischer Staaten 1993, 284).

določa, da morajo javne šole v svojih didaktičnih in izobraževalnih dejavnostih podpirati regionalne in kulturne običaje (četrty odstavek 13. člena).

V skladu s tretjim odstavkom omenjenega Zakona je minister za šolstvo 24. marca 1992 izdal Odlok, ki natančneje ureja organizacijo šolskega sistema, tako da bo slednji omogočil "podporo občutka za narodno, etnično in jezikovno identiteto narodnih manjšin".¹⁷

Prvi člen tega Odloka zagotavlja pogoje, ki so potrebni, da se lahko razvija učenčev občutek posebne narodne, etnične in jezikovne identitete. Republika Poljska mora to omogočiti v okviru ali pa tudi izven okvira rednega pouka. Nadzor nad izvajanjem te posebne pravice do izobrazbe pri narodnih in etničnih manjšinah ima Skrbnik za šolstvo¹⁸, ki je odgovoren za izvajanje državne šolske politike na terenu¹⁹.

Tako kot že drugi odstavek 13. člena Zakona o šolstvu, poudarja tudi 2. člen Odloka prosto izbiro materinega jezika, na osnovi katere potem otrokov skrbnik ali pa učenec sam vloži prošnjo pri skrbniku šole, ki jo namerava obiskovati, najkasneje do aprila ali maja predhodnega šolskega leta. V prošnji morajo vlagatelji tudi natančno opredeliti, kakšne oblike pouka materinega jezika si želijo. Odlok nadalje natančneje opredeljuje možne oblike izvajanja pouka manjšinskega jezika: pouk se lahko odvija v vrtcih in šolah z manjšinskim jezikom kot učnim jezikom, v dvojezičnih vrtcih in šolah, v šolah z dodatnim poukom manjšinskega jezika ali v izvenšolskih skupinah. V šolah z manjšinskim jezikom kot učnim jezikom, se pouk odvija v celoti - z izjemo poljskega jezika, literature in zgodovine - v manjšinskem jeziku. V dvojezičnih šolah sta manjšinski in poljski jezik enako upoštevana. V šolah z dodatnim poukom manjšinskega jezika se pouk v celoti, razen ur, ki so namenjene učenju manjšinskega jezika, odvija v poljskem jeziku.

Minimalno število učencev z manjšinskim jezikom kot materinim jezikom za vzpostavitev oddelka z manjšinskim jezikom kot učnim jezikom je po 6. členu Odloka 7 učencev za osnovno šolo, 14 učencev pa za šolanje na višjih stopnjah. Če tega števila ni mogoče doseči, 7. člen Odloka določa vzpostavitev medoddelkovnih ali medrazrednih skupin. Za ustanovitev medoddelkovne skupine mora zaprositi 7 učencev iste starostne skupine, za ustanovitev medrazredne pa ne manj kot tri in ne več kot 14 učencev različnih starostnih skupin. V kolikor teh predpisanih števil ni mogoče doseči, se lahko pripadniki manjšin odločijo za učenja manjšinskega jezika v okviru dodatnega pouka.

Medtem ko se Odlok omejuje na razglasitev določil v zvezi z javnim šolstvom, obravnava Zakon o izobraževalnem sistemu tudi možnosti in pogoje ustanovitve t.i. privatnih šol (8. poglavje). 90. člen tega Zakona določa, da lahko privatne šole

¹⁷ Rozporządzenie ministra edukacji narodowej w sprawie organizacji kształcenia umożliwiającego podtrzymywanie poczucia tożsamości narodowej, etnicznej i językowej uczniów należących do mniejszości narodowych. Ta odlok je nadomestil obstoječi ministrski odlok iz leta 1988 o organizaciji pouka v materinem jeziku za otroke in mladino, ki niso poljske narodnosti, v osnovnih šolah in splošnih licejih.

¹⁸ V poljščini je to Kurator Oświaty. Ustrezni izraz za to je v slovenščini šolski skrbnik, vendar se po pristojnostih zelo približuje nekakšnemu šolskemu nadzorniku.

¹⁹ Od tu izhaja sestavljenka "Terrainorgan" der staatlichen Schulverwaltung (Das Minderheitenrecht europäischer Staaten 1993, 286).

prejmejo občinske ali državne prispevke za kritje izdatkov največ v višini 50% izdatkov, ki jih imajo javne šole, če za to pravočasno zaprosijo. Privatne šole lahko ob soglasju skrbnika izdajajo državno priznana spričevala in diplome (tretji odstavek 85. člena), če le izpolnjujejo predpogoje predpisanega učnega načrta in načela (državnega) izobraževanja (tretji odstavek 7. člena). To velja poudariti tudi zato, ker so v tem smislu obveznosti do manjšin, ki jih je prevzela Republika Poljska, večje, kot pa jih nalaga Okvirna konvencija (1995). Slednja namreč v 13. členu odvezuje državo podpisnico od finančnih obveznosti do manjšinskih privatnih izobraževalnih ustanov.

Zdi se torej, da Poljska popolnoma izpolnjuje določila Okvirne konvencije (1995). Ratifikacija le te naj bi torej ne predstavljala ovire kajti ustava (91. člen) določa, da ima izpolnjevanje določil ratificiranih pogodb, ki so neposredno primerna za uporabo v državni zakonodaji, prednost pred domačim zakonom, ki ni v skladu z določili omenjene pogodbe.

V svojem Mnenju iz leta 1997 je Evropska komisija opozorila, da si Poljska prizadeva, da bi v okviru javnih izobraževalnih ustanov razvila model poučevanja v manjšinskih jezikih. Kljub temu pa se je proces razvoja zaustavil zaradi pomanjkanja finančnih sredstev. Denarne težave pa so se še povečale, odkar so občine leta 1996 prevzele stroške financiranja šol na svojem območju (Commission Opinion 1997b, 13).

Poljsko-nemški sporazum in položaj šolstva v bilateralnih mednarodnih pogodbah

Poljsko-nemški sporazum (17. junij 1991) opredeljuje obveznosti poljske vlade do nemške manjšine, ki se nahaja znotraj meja poljske države.²⁰ Pomemben je torej za ureditev manjšinskega šolstva na Poljskem.

Po tem sporazumu imajo pripadniki narodnih manjšin pravico, da zgradijo in podpirajo svoje izobraževalne ustanove ter obiskujejo verski pouk v materinem jeziku (tretji odstavek 20. člena). Nadalje se državi podpisnici v 21. členu obvezujeta, da se bosta trudili, da bosta nudili ustrezne možnosti za pouk manjšinskega jezika v javnih izobraževalnih ustanovah. Nadalje bosta v izobraževalnih ustanovah pri poučevanju zgodovine in kulture upoštevali zgodovino in kulturo omenjenih skupin (manjšin) (prvi odstavek 20. člena).

Republika Madžarska je tudi podpisala številne bilateralne sporazume s svojimi sosedi, ki pa v različnem obsegu – odvisno pač od pripravljenosti sodelovanja sosednje države – pokrivajo področje zaščite manjšin. Ne glede na to, kako

²⁰ Ta sporazum je zelo pomemben, saj narekuje dramatično spremembo poljske politike do nemške manjšine. Yacoub (1998, 365) začinja predstavitev Poljske s "To je dežela, ki je zaradi divjih sosedov (Prusija, Rusija, Avstrija) spoznala kruto usodo in preživela velike tragedije..." Poljska politika do nemške manjšine je bila namreč zelo dolgo pogojena z izkušnjami iz preteklosti. Ni torej presenetljivo, da Poljska vse do leta 1989, ko je priznala obstoj nemške manjšine na svojem ozemlju in s tem radikalno spremenila svojo manjšinsko politiko, ni priznavala pravice, da bi se otroci pripadnikov nemške manjšine učili svojega materinega jezika (Yacoub 1998, 366).

specifične so pogodbe med sosedskimi državami, pa so žal še vedno presplošne, da bi bile uporabne za natančno analizo položaja šolstva manjšin na Madžarskem.

Podobne razmere se pojavljajo tudi v zvezi s Slovaško.

Primer Slovaške

V nasprotju s poljsko ustavo, ki le okvirno opredeljuje zaščito manjšin, in podobno kot madžarska, se slovaška ustava nekoliko podrobneje ukvarja s pravicami manjšin. Te so opredeljene v 33. in 34. členu 2. poglavja IV. dela ustave. 33. člen določa, da pripadniki manjšin ne smejo v nobenem primeru biti žrtve diskriminacije zaradi pripadnosti manjšini²¹ (Yacoub 1998, 370). Prvi odstavek 34. člena nadalje jamči manjšinam pravico do ustanovitve in upravljanja izobraževalnih in kulturnih institucij ter do izobraževanja v materinem jeziku (Yacoub 1998, 370).

Razmerje med državnim jezikom in šolstvom pri manjšinah obravnava Zakon o državnem jeziku Republike Slovaške²², ki je bil sprejet oktobra 1995 in je stopil v veljavo z začetkom leta 1996. Šolstvo manjšin obravnava tudi Zakon o sistemu osnovnih in srednjih šol iz leta 1984. Pomemben vpliv na status šolstva manjšin imata še popravek k Zakonu št. 542 o državnem upravljanju izobrazbenih in šolskih samouprav in načrt Ministrstva za šolstvo iz leta 1995.

Četrti odstavek Zakona o državnem jeziku Republike Slovaške se ukvarja posebej z uporabo državnega jezika v šolstvu. Ta določa, da je poučevanje v državnem jeziku obvezno na vseh osnovnih in srednjih šolah. Katerikoli jezik, različen od državnega, je lahko učni jezik in jezik preverjanja le v primerih, ki jih določa ustrezni Zakon²³ (1.). Vsi učitelji na ozemlju Republike Slovaške, razen tujih pedagogov in lektorjev, morajo obvladati in uporabljati slovaški jezik ustno in pisno (2.). Pedagoški dokumenti²⁴ naj bodo v državnem jeziku (3.). Učna gradiva in knjige naj bodo v državnem jeziku. Izjemo predstavljajo v tem primeru le knjige in učna gradiva za učenje v jeziku narodnih manjšin ter za poučevanje tujih jezikov (4.). Ministrstvo za šolstvo Republike Slovaške bo z odlokom določilo podrobnosti poučevanja v tujih jezikih in v jezikih narodnih manjšin (5.)

Zakon o državnem jeziku Republike Slovaške povzroča "povečanje omejitve uporabe madžarskega jezika v vsakodnevem življenju. Pomanjkanje možnosti

²¹ Da bo koncept jasnejši, naj navedem besedilo v originalu: "Nul ne peut être pénalisé en raison de son appartenance à une minorité nationale ou à un groupe ethnique" (Yacoub 1998, 370)

²² Ta Zakon po mnenju strokovnjaka za Mednarodno pravo Prof. F. de Varennesa "11 krat krši 27. člen Mednarodne konvencije o državljanskih in političnih pravicah ter deluje v nasprotju z vzdušjem, namenom mnogih mednarodnih in regionalnih sporazumov. Med drugimi... (krši) 7. in 10. člen Okvirne konvencije za zaščito manjšin..." (The Situation of Human Rights in the Slovak Republic in 1996-1997 1997, 16)

²³ To je Zakon št. 29/1984 o šolstvu, Odstavek 3-A in Odstavek 3A-A

²⁴ Pedagoški dokumenti so npr. spričevala, redovalnice, itd.

pridobitve visoke izobrazbe v madžarskem jeziku²⁵ na Slovaškem zmanjšuje vrednost madžarskega jezika, kulture in identitete za mlajši rod.

Zakon o šolstvu št. 29 iz leta 1984 določa v 3. členu in odstavku, da "državljeni pripadniki narodnih manjšin imajo pravico, da se izobražujejo v svojem jeziku do mere, ki je primerna za interese njihovega narodnega razvoja" (*The Situation of Human Rights in the Slovak Republic in 1996-1997* 1997, 17).

Od leta 1995 si je Ministrstvo za šolstvo prizadevalo, da bi v madžarske šole vpeljalo t.i. alternativno izobraževanje (*The Situation of Human Rights in the Slovak Republic in 1996-1997* 1997, 17). Z uresničitvijo koncepta alternativnega izobraževanja je slovaška vlada uresničevala politiko, ki so jo osnovali že komunisti leta 1978 (*Hungarians in the Second Slovak Republic* 1995, 4). Gre dejansko za vključevanje poučevanja v slovaškem jeziku v šole z manjšinskim učnim jezikom. Dejansko je ta ukrep spremenil šole z npr. madžarskim učnim jezikom v dvojezične šole, kjer se učenci učijo tudi madžarščine. Bistvo te poteze je, da na alternativnih šolah poučujejo tiste predmete, ki so osrednjega pomena za ohranjanje kulturne identitete manjšin kot sta zgodovina ali zemljepis, vzgojitelji, ki nimajo istega kulturnega ozadja kot njihovi učenci²⁶ (*The Situation of Human Rights in the Slovak Republic in 1996-1997* 1997, 17). "Zaradi tega so ti ukrepi metoda prisilne asimilacije" (*The Situation of Human Rights in the Slovak Republic in 1996-1997* 1997, 17).

6. aprila 1995 je slovaška vladna koalicija sprejela Popravek k Zakonu št. 542 o državnem upravljanju izobrazbenih in šolskih samouprav, ki je bil sprejet leta 1993. V prvotni verziji je Zakon omogočal učiteljem, staršem in lokalnim samoupravam, da so se izrekle o določanju direktorjev izobraževalnih ustanov. Zdaj je v skladu z amandmajem to izključno pravica Ministrstva za šolstvo. Slednje je zamenjalo vse okrajne šolske inšpektorje s "politično zanesljivimi" posamezniki, med katerimi ni niti enega Madžara (Uj Szo: Summary of Developments affecting the Hungarians of Slovakia 31.maj 1995). Do tega je inter alia prišlo zaradi upiranja madžarskih ravnateljev, ki niso hoteli vpeljati dvojezičnega (alternativnega) načina poučevanja²⁷ (*Hungarians in the Second Slovak Republic* 1995, 4).

Alternativni sistem šol in otroških vrtcev²⁸, po mnenju strokovnjakov, "krši osnovne človekove pravice" na podlagi Konvencije o pravicah otrok, prvi in drugi

²⁵ Približno 65000 mladih Madžarov med 18. in 25. letom starosti nima možnosti, da bi se izobraževalo v materinem jeziku. Število državljanov slovaške narodnosti, ki imajo visoko izobrazbo, dosega 5,8%, pri Madžarih pa le 2,6%, poleg tega ne obstaja niti eno madžarsko semenišče, kjer bi se lahko izobraževali madžarski duhovniki. Zaradi tega v prihodnosti ne bo mogoče opravljati verskih obredov in izvajati verskega pouka v madžarščini. (*The Situation of Human Rights in the Slovak Republic in 1996-1997* 1997, 12)

²⁶ To pomeni, da madžarske otroke učijo predmete, ki so pomembni za ohranjanje njihove kulturne identitete, vzgojitelji slovaške narodnosti.

²⁷ Za implementacijo alternativnega šolskega sistema so do marca 1997 zamenjali 20 madžarskih ravnateljev in šolskih inšpektorjev. (*The Situation of Human Rights in the Slovak Republic in 1996-1997* 1997, 12)

²⁸ Leta 1995 so uvedli alternativni pouk v 29 otroških vrtcev. Leta 1997 26 % madžarskih otrok ni imelo možnosti, da bi se učilo materinega jezika ali da bi spoznavalo madžarsko kulturo in zgodovino. Leta 1996 je bilo 130 madžarskih vasi brez kakršnihkoli madžarskih šol. (*The Situation of Human Rights in the Slovak Republic in 1996-1997* 1997, 11-12)

odstavek 1. člena ter tretji odstavek 4. člena." (The Situation of Human Rights in the Slovak Republic in 1996-1997 1997, 17).

V letu 1995 je Ministrstvo za šolstvo predstavilo izobraževalno-pedagoški načrt za etnično raznolika območja. Glavno vodilo tega načrta je bilo delovanje v skladu z načelom pozitivne diskriminacije. Plan je predvideval vzpostavitev slovaških jezikovnih institucij (kjer jih ni bilo in tudi "v primeru manjšega števila prijavljenih otrok"). Vpeljal je tudi posebno metodo financiranja, ki je povzročila večjo atraktivnost slovaških otroških vrtcev. Predvideval je nadalje znaten finančni dodatek za tiste učitelje slovaškega porekla, ki so se odločili za poučevanje v šolah z manjšinskim jezikom kot učnim jezikom. Podobno je tudi določal višji dohodek za učitelje šol s slovaškim učnim jezikom na območjih, kjer je delež pripadnikov manjšin presegal 40% prebivalstva (Uj Szo: Summary of Developments affecting the Hungarians of Slovakia 31. maj 1995).

Med poletjem 1998 je na parlamentarnih volitvah prišlo do političnega preobrata. Nova vlada je v predstavitvi svojega delovanja napovedala radikalno spremembo urejanja manjšinske problematike v prid manjšinam. Ne glede na to pa se pravno položaj etničnih in narodnih manjšin na Slovaškem (še) ni spremenil.

Sklep

Republika Slovaška, v nasprotju s preostalima obravnavanimi državama, po mnenju Evropske komisije ne izpolnjuje Kopenhagenskih političnih kriterijev za vstop v Evropsko Unijo. V Mnenju iz leta 1997 je Evropska komisija izpostavila, da je "stanje, z ozirom na stabilnost ustanov in njihovo integracijo v politično življenje, nezadovoljivo." (Commission Opinion 1997c, 18). Leto dni kasneje je Evropska komisija spet potrdila svoje stališče, saj je v mnenju (Regular Report 1998a) izrazila prepričanje, da Republika Slovaška "ni napredovala pri sprejemanju jezikovne zakonodaje" in da "ni prišlo do znatnih sprememb na področju zaščite manjšin". Čeprav je ustavno sodišče razglasilo protiustavnost 3. člena 5. poglavja Zakona o državnem jeziku²⁹, ki določa, da mora biti javna pravna administracija v slovaškem jeziku, Slovaška ni sprejela nobenega zakonskega določila, ki bi urejal to vprašanje. Ravno nasprotno, Slovaška je z udejanjanjem določil zgoraj omenjenega zakona in zaradi pomanjkanja zakonskih določil v zvezi z uporabo manjšinskih jezikov zaostrela razmerje med državo in narodnimi manjšinami na njenem ozemlju. Evropska komisija zagovarja stališče, da Republika Slovaška še ni oblikovala celovitega načrta zaščite narodnih in etničnih manjšin na svojem ozemlju (Commission Opinion 1997c, 17).

²⁹ V skladu s tem členom so junija 1997 zamenjali tradicionalno dvojezične diplome z diplomami v izključno slovaškem jeziku. V zvezi s to odločitvijo so bili mnogi učitelji pod hudim pritiskom, dva ravnatelja pa sta bila marca 1998 odstavljena. Ministrstvo za šolstvo pa je januarja 1998 odredilo, da se bodo dvojezična potrdila lahko izdajala na podlagi predhodne prošnje. Kljub temu pa je Ministrstvo še vedno vztrajalo, da takšna dvojezična potrdila ne bodo pravno veljavna in da bodo morali vlagalci prošnje zanje posebej plačati (Commission Opinion 1998c).

Na podlagi predstavljene analize in mnenj Evropske komisije bi lahko trdili, da je Slovaška med tremi obravnavanimi državami edina, ki ne spoštuje načel zaščite narodnih manjšin na področju šolstva. S tega vidika torej ne izpolnjuje političnih kriterijev za polnopravno članstvo v EU.

Pri tem gre seveda upoštevati, da so zahteve na področju manjšinskega šolstva, ki so oblikovane v Okvirni konvenciji (1995), zelo široko zastavljene. Ta dokument je namreč tipičen produkt mednarodne medvladne organizacije, kjer so države glavni krojitelji usode manjšin. Slovaška torej ne izpolnjuje niti zahtev dokumenta, ki konstantno ovija pravice narodnih manjšin, in zlasti obveznosti držav do teh manjšin, v raztegljivo tančico "meja sposobnosti" konkretne države in "zadostnega povpraševanja" pripadnikov manjšin. Dejstvo pa je, da se država, katere petino prebivalstva predstavljajo manjšine (Commission Opinion 1997c, 16), ne more skrivati za zaveso "nezadostnega povpraševanja". Politiko "neznatnosti manjšin" je zaradi zgodovinskih strahov izvajala Poljska, kjer tvorijo beloruska³⁰, nemška³¹, kašubska³², litvanska³³, romska³⁴, slovaška³⁵, ukrajinska³⁶, ruska³⁷ manjšina ter Judje³⁸ le 1,3% celotnega poljskega prebivalstva.

Podobno se z zgodovinskimi (državotvornimi) težavami sooča Slovaška, kjer doberšen del prebivalstva ne govori slovaškega (uradnega) jezika. Zdi se, da je slovaška politična elita po osamosvojitvi poskusila slediti vzorcu nacionalne države, ki pa je v tem primeru povsem neustrezen. Restriktivna manjšinska politika je torej v primeru Slovaške izraz potrebe/zahteve po oblikovanju močnega jedra nacionalne države. Vprašanje pa je, ali bo Evropska unija razumela in prisluhnila potrebam mlajše in etnično raznolike Slovaške.

Za polnopravno članstvo v EU bo Slovaška najverjetneje morala radikalno spremeniti odnos do reševanja manjšinske problematike. Razviti bo morala svoj model, ki bo ustrezal specifičnim okoliščinam položaja manjšin na Slovaškem. Trdimo lahko, da sta bili bodisi Poljska bodisi Madžarska pri tem zelo uspešni, saj sta obe državi izbrali taki strategiji reševanja vprašanja šolstva manjšin, ki popolnoma ustrezata njuni etnični sestavi.

³⁰ Po različnih ocenah šteje ta manjšina od 97.500 do 300.000 pripadnikov (*Lesser-used Languages applying for EU Membership* (Cyprus, Czech Republic, Estonia, Hungary, Poland and Slovenia) 1998, 58).

³¹ Po različnih ocenah šteje ta manjšina od 400.000 do 800.000 pripadnikov (*Lesser-used Languages applying for EU Membership* (Cyprus, Czech Republic, Estonia, Hungary, Poland and Slovenia) 1998, 62).

³² Po različnih ocenah šteje ta manjšina od 330.000 do 550.000 pripadnikov (*Lesser-used Languages applying for EU Membership* (Cyprus, Czech Republic, Estonia, Hungary, Poland and Slovenia) 1998, 66).

³³ Po različnih ocenah šteje ta manjšina od 20.000 do 30.000 pripadnikov (*Lesser-used Languages applying for EU Membership* (Cyprus, Czech Republic, Estonia, Hungary, Poland and Slovenia) 1998, 69).

³⁴ Po različnih ocenah šteje ta manjšina od 20.000 do 25.000 pripadnikov (*Lesser-used Languages applying for EU Membership* (Cyprus, Czech Republic, Estonia, Hungary, Poland and Slovenia) 1998, 72).

³⁵ Po različnih ocenah šteje ta manjšina od 10.000 do 25.000 pripadnikov (*Lesser-used Languages applying for EU Membership* (Cyprus, Czech Republic, Estonia, Hungary, Poland and Slovenia) 1998, 74).

³⁶ Po različnih ocenah šteje ta manjšina od 150.000 do 300.000 pripadnikov (*Lesser-used Languages applying for EU Membership* (Cyprus, Czech Republic, Estonia, Hungary, Poland and Slovenia) 1998, 78).

³⁷ Ta manjšina šteje prib. 2500 pripadnikov (*Lesser-used Languages applying for EU Membership* (Cyprus, Czech Republic, Estonia, Hungary, Poland and Slovenia) 1998, 82).

³⁸ Po različnih ocenah šteje ta manjšina od 6.000 do 15.000 pripadnikov (*Lesser-used Languages applying for EU Membership* (Cyprus, Czech Republic, Estonia, Hungary, Poland and Slovenia) 1998, 84).

Poljska je pripadnikom manjšin ponudila presenetljivo veliko možnosti in oblik poučevanja manjšinskih jezikov. S tem je rešila problem zaščite maloštevilnih narodnih manjšin. Na Madžarskem pa predstavljajo manjšine znaten del prebivalstva in takšen parcialen pristop ne bi izpolnjeval želja pripadnikov manjšin. Zaradi tega je Madžarska uvedla sistem, ki sloni predvsem na dvojezičnem poučevanju in na poučevanju v manjšinskem jeziku. Poljska pa je, kljub temu da dopušča in udejanja takšne oblike pouka, pripravila cel spekter alternativnih oblik poučevanja, ki so primerne za narodno homogene države, kjer je pravica do šolstva v manjšinskem jeziku bolj izraz posameznikove volje, da bi ohranjal lastno identiteto, kot pa nekega celovitega projekta za ohranjanje določene narodne skupnosti. V tem se pa verjetno kaže tudi šibkost tega pristopa, ki ne omogoča dolgoročnega planiranja razvoja manjšine, saj venomer postavlja v ospredje vprašanje o obstoju dovolj velikega števila pripadnikov manjšin za izvajanje določenih programov.

Kljub razlikam, ki nedvomno obstajajo med tema pristopoma do manjšinske problematike, se bodisi Poljska bodisi Madžarska lahko postavljata z okvirno, pravno urejeno, za Evropsko unijo sprejemljivo manjšinsko politiko na področju šolstva, čeprav je ponekod implementacija le te pomanjkljiva zaradi omejenih finančnih sredstev. Nasprotno pa Republika Slovaška nima za EU sprejemljivega pravnega okvira, ki bi urejal vprašanje šolstva manjšin in doslej ni kazala namena, da bi se poskušala približati načelom, ki so oblikovana v Okvirni konvenciji (1995).

LITERATURA

- Benoit-Rohmer, Florence. 1996. *The Minority Question in Europe: Texts and Commentary*. Strasbourg: Council of Europe Publishing.
- Bill on the State Language of the Slovak Republic and on Amending the Consumer Protection Law. 24. October 1995. Bratislava: The Slovak National Council.
- Commission Opinion on Hungary's Application for Membership of the European Union. 1997a. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities.
- Commission Opinion on Poland's Application for Membership of the European Union. 1997b. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities.
- Commission Opinion on Slovakia's Application for Membership of the European Union. 1997c. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities.
- De Varennes, Fernand: *Assessment of the Slovak Law on the State Language*. 7.7.1995. Perth (Australia): Murdoch University.
- Dziennik Ustaw z 1991 roku Nr95 poz. 425, 27 wrzesnia 1991: Ustawa o systemie Oswiaty. V: Biuletyn Biura do Spraw narodowych przy Ministerstwie Kultury i Sztuki, Mniejszosci narodowe w Polsce w 1993 roku. 1994. Warszawa: Biuro do Spraw Mniejszosci narodowych w skladzie.
- Dziennik ustaw z 1992 roku Nr34 poz. 150: Rozporzadzenie ministra edukacji narodowej z dnia 24 marca 1992 r. w sprawie organizacji ksztalcenia umozliwiajacego podtrzymywani poczucia tozsamosci narodowej, etnicznej i jezikowej uczniow nalezacych do mniejszosci narodowych. V: Biuletyn Biura do Spraw narodowych przy Ministerstwie Kultury i Sztuki, Mniejszosci narodowe w Polsce w 1993 roku. 1994. Warszawa: Biuro do Spraw Mniejszosci narodowych w skladzie.

- Frowein, Jochen Abr., Reiner Hofmann in Stefan Oeter. 1993. Das Minderheitenrecht europäischer Staaten, Teil1. Berlin, Heidelberg, New York, London, Paris, Tokyo, Hong Kong, Barcelona, Budapest: Springer-Verlag.
- G. Gerin (ur) International Institute for Human Rights Studies: Framework Convention for the Protection of National Minorities and Explanatory Report (1995). Trieste: Proxima Scientific Press.
- Hungarians in the Second Slovak Republic (1993-1995-?). 28. junij 1995. Bratislava: Pozsony.
- Komlossy, J. V. (na podlagi Schwimmer, W., Rapporteur Federal Union of European Nationalities). 1997. The Situation of Human Rights in the Slovak Republic in 1996-1997. CH-Sonceboz - Duebendorf.
- Maastricht Treaty. 1992. V: Europa/record (<http://europa.eu.int/eu/record/mt/title2.html>).
- Proposed Fundamental Principles of the Slovak Law on the State Language. 31. maj 1995. V: Summary of Developments Affecting The Hungarians in Slovakia. Budapest: Uj Szo.
- Recommendation 1201(1993) on an Additional Protocol on the Rights of Minorities to the European Convention on Human Rights. 1993. V: Council of Europe (<http://www.htmh.hu/dokumentumok/rec1201.htm>).
- Recommendation1285 (1996)1 on the Rights of National Minorities. 1996. V: Rights of National Minorities (<http://stars.coe.fr/ta/ta96/erec1285.htm>).
- Regular Report from the Commission on Progress towards Accession: Slovakia. 1998a. V: European Commission, Enlarging the EU, Human Rights and Protection of Minorities (<http://www.europa.eu.int/comm/dg1a/enlarge/report1198en/poland/b12.htm>).
- Regular Report from the Commission on Progress towards Accession: Poland. 1998b. V: European Commission, Enlarging the EU, Human Rights and Protection of Minorities (<http://www.europa.eu.int/comm/dg1a/enlarge/report1198en/slovakia/b12.htm>).
- Regular Report from the Commission on Progress towards Accession: Hungary. 1998c. V: European Commission, Enlarging the EU, Human Rights and Protection of Minorities (<http://www.europa.eu.int/comm/dg1a/enlarge/report1198en/hungary/b12.htm>).
- Rights of Slovaks living in Hungary, with special regard on the use of Minority Language. 1998. V: The situation of the Slovak National Minority in Hungary (<http://www.meh.hu/nekh/Angol/slovak-situation1.html>).
- Summary of developments affecting the Hungarians of Slovakia. 30. maj 1995. Budimpešta: Uj Szo.
- Yacoub, Joseph. 1998. Les minorités dans le monde: Faits et analyses. Paris: Desclée de Brouwer.
- Zakon LXXVII iz leta 1993 o pravicah narodnih in etničnih manjšin. 7. julij 1993. Budimpešta: Nemzeti es etnikai kisebbségi hivatal.
- The Implementation of the Principles of Minority Protection concerning School System as a Condition for Membership in the European Union: the Case of Hungary, Poland and Slovakia.

RAST KOMPLEKSNOСТИ KOT SMER EVOLUCIJE?

Povzetek. *Autor poudarja, da je sta bila že Spencer in Durkheim, še bolj očitno pa Weber in Parsons, skeptična do nekaterih predpostavk o družbeni evoluciji kot nujnem napredku in/ali kot uresničevanju določenega načrta. Čeprav so človeški akterji in družbeni sistemi zmožni načrtovanja, njihovo načrtovanje niti ne nasprotuje niti ne spreminja splošne logike evolucije, ki temelji na "slepi" variaciji in selekciji. Dolgoročno lahko ta logika, kljub nekatere izjemam, na splošno vodi k preživetju sistemov z boljšo adaptabilnostjo. Kompleksnost lahko prispeva k večji adaptabilnosti, še posebno če upoštevamo rast kompleksnosti okolja in Ashbyjev zakon potrebne raznovrstnosti.*

Ključni pojmi: *evolucija družbe, načrtovanje, napredek, adaptabilnost, kompleksnost*

Sociologija je družbenim spremembam vedno dajala večji ali manjši poudarek. Bolj kot ugotovitev o obstoju sprememb, pa je pomembno vprašanje smeri teh sprememb: ali obstajajo kakšne zakonitosti oziroma trendi? Evolucionističen pristop k družbenim spremembam bom v tej analizi obravnaval kot srednjo pot med dvema neustreznima skrajnostma: preveč ambiciozno, ki išče v spremembah družb zakonitosti, ki jih ni mogoče dokazati, in premalo ambiciozno, ki zanika obstoj kakršnihkoli trendov v spremembah družb.

Nekatere nedokazljive ideje o evoluciji kot enosmernem in nujnem napredku in/ali uresničevanju določenega načrta je vsaj deloma zavrnila že večina pomembnejših socioloških klasikov, poskusil pa bom prispevati k razjasnitvi razmerja med načrtnostjo oseb in družbenih sistemov ter "slepo" evolucijo. S pomočjo izpeljave darvinistične logike variacije in selekcije bom pokazal na nekatere razloge, zaradi katerih je še vedno možno vztrajati na tezi, da evolucija – kljub določenim odstopanjem, ki jih ne smemo zanemariti – vodi v smeri večje kompleksnosti družbenih sistemov.

"Napredek" in uresničevanje načrta

Prva skrajnost, ki se včasih zaradi nesporazumov sicer označuje kot evolucionizem, kar pa zagotovo ni, obravnava spremembe družbenih sistemov kot

* Dr. Matej Makarovič, asistent na Fakulteti za družbene vede.

razvoj v smislu napredka ali realizacije nekega vnaprej danega programa ali načrta, ki - po možnosti - pripelje tudi do določenega (običajno "idealnega") končnega stanja. Zelo pogosto spremljajo te modele tudi moralno-vrednotne sodbe o spremembi kot napredku v smeri vedno boljše družbe. V veliki meri gre pri tem predvsem za prenos idej linearnega gibanja v smeri odreditve iz judovsko-krščanske miselne tradicije, po možnosti nadgrajenih z razsvetlenskimi idejami o nujnem napredku človeštva. Ti problemi so v veliki meri predsociološki. V nasprotju s pretirano poenostavljenimi ocenami nekaterih avtorjev (npr. Sztompka 1993), je bila namreč že večina pomembnejših socioloških klasikov vsaj deloma skeptična do takšnih razmišljanj.

Kot primer lahko navedem Herberta Spencerja, katerega evolucionizmu se pogosto očita opisana naivnost, vendar je od takšnih razmišljanj odstopal najmanj v naslednjih elementih:

1. Čeprav je govoril v svojih zgodnjih delih o "napredku", ga je skušal ločiti od normativnih sodb. Napredek je pogosto, čeprav je to verjetno spet sporno, preprosto enačil s spremembo (Lewontin 1972, 206).
2. Evolucije v svojem zrelejšem obdobju ni razumel v unilinearnem, temveč v multilinearnem smislu - kot "drevo" in, kot izrecno pravi, brez univerzalnega bodočega modela (glej: Peel 1992, 157; Spencer 1876-96, vol. 2, 646-647).
3. Razmerja med vojaško in industrijsko družbo ni razumel kot trend gibanja v industrijsko družbo - čeprav bi tak trend sicer odobral - temveč je dopuščal tudi možnost cikličnih gibanj med obema. Prav tako je ob gibanju k povezani heterogenosti upošteval možnost obratnih premikov, k nepovezani homogenosti (glej Turner 1993, 18, 22).

Podobno je tudi Émile Durkheim obravnaval delitev dela, ki jo je sicer imel za evolucijski trend, kot eno od možnosti in ne kot nujnost, izrecno pa je zavnil tudi razmišljanje o evoluciji kot poti k višji morali in človeški sreči. Civilizacija, ki jo prinaša evolucija, po njegovem mnenju ne pomeni moralnega napredka, kar je bilo vsaj v določeni meri še prisotno pri Spencerju, temveč predvsem rešuje probleme, ki jih je sama povzročila (glej Durkheim 1933, 286, 337). Še bolj izrecno je Max Weber predstavil moderno družbo, ki temelji na racionalnosti, kot eno od možnosti, do katere je prišlo v kombinaciji specifičnih razmer (npr. določena tehnološko-ekonomska podlaga v kombinaciji s protestantsko etiko), hkrati pa je ob perspektivah racionalno-birokratsko organizirane družbe še veliko manj optimističen od Durkheima in Spencerja. Talcott Parsons se je s svojim neprikritim in morda pogosto preveč nekritičnim navdušenjem nad moderno družbo sicer nekoliko oddaljil od teh treh klasikov, ki jih je sicer vključil v svojo sintezo, vendar pa se je še bolj izrecno distanciral od razumevanja evolucije v smislu unilinearnega moralnega napredka in pojmovanja moderne ali kakšne druge družbe kot njegovega končnega stadija (glej Parsons 1991, 154-155; Sztompka 1993, 120-123).

Verjetno je bila med spornimi progresivističnimi koncepti daleč najbolj vplivna hegeljanska tradicija, ki je segala od marksistov, ki so našli konec in cilj zgodovine v komunizmu, pa do avtorjev, kot sta Kojčev in Fukuyama (1989; 1992), ki sta takšen konec, čeprav na malo manj vrednotno obarvan način, našla v tržni ekonomiji in predstavniki demokraciji.

To pa seveda ne pomeni, da je bila ta tradicija edini ostanek progresivizma in teleologije v družboslovju. Kljub (upravičeni) kritiki "metafizičnosti" Heglovih konceptov, je bil na primer Auguste Comte s svojim "zakonom treh stopenj" zelo podobno oddaljen tako od empirične realnosti kot tudi od evolucijskih teorij (o Comtu in evoluciji glej npr.: Aron 1965, 81 in dalje; Mattausch 1997, 1-2). Poleg tega se koncepti, ki iščejo v evoluciji kakšno (skrito) bistvo ali namen, ohranjajo še vse do danes (kot primer glej Lemkow 1990), vendar so za resno sociološko analizo zaradi svoje nedokazljivosti popolnoma neuporabni.

Toda kot ne moremo sprejeti takšnih konceptov, ki skušajo pojasnjevati preveč, torej tudi tisto, česar sploh ni, tudi ne moremo sprejeti druge skrajnosti: konceptov, ki pojasnjujejo premalo. Prav to pa velja za koncepte, ki negirajo kakršnekoli zakonitosti evolucije, s čimer postane zgodovina le še zanimivo - morda čisto slučajno, gotovo pa nerazložljivo - zaporedje dogodkov. Strah pred determinizmom nas ne sme pripeljati k modelom, ki bodo tako ohlapni, da ne bodo pojasnjevali ničesar več.

Temelj evolucije lahko razumemo s pomočjo darvinističnih okvirov. Njeno bistvo je v variaciji in selekciji, ki lahko nato vodi v stabilizacijo izbrane opcije (o tem glej npr.: Burns in Dietz 1992; Kiss 1990, 54-56; Sztompka 1993, 125-128). V primeru družbenih sistemov so lahko tako variacije kot selekcija, za razliko od biološke evolucije, posledica načrtnega človekovega delovanja. Toda popolnoma zgrešeno bi bilo sklepati, da je evolucija družbenih sistemov zato načrtna oziroma pomeni uresničevanje določenega cilja. Sklepanje na načrtnost evolucije nam preprečujejo predvsem naslednja dejstva:

1. Načrtno delovanje človeškega ali družbenega akterja ima lahko vedno nenačrtne posledice za variacije in selekcijo. To je še posebno značilno in skoraj neizogibno v primeru, če znanju akterja ni dostopna vsa kompleksnost sistema, na katerega evolucijo želi vplivati. V primeru družbenih sistemov, od svetovne družbe pa do interakcije le dveh oseb, velja to skoraj vedno.

2. Produkcija variacij in izvajanje selekcije je le deloma pod vplivom akterjev. Burns in Dietz (1992, 266-267) na primer razlikujeta p-selekcijo, ki jo s svojo močjo (power) opravljajo akterji, s-selekcijo, ki jo opravlja družbena struktura, in m-selekcijo, ki jo povzroča materialno okolje. Akterji lahko načrtno obvladujejo le p-selekcijo in le zelo *posredno* in delno vplivajo na ostali dve. Posebej velja opozoriti, da pri p-selekciji akterji s svojo močjo še dodatno omejujejo sposobnost p-selekcije drugih akterjev.

3. Noben posamezen akter nima vpliva na dolgoročen tok evolucije. Življenjska doba človeških akterjev je biološko precej omejena, z nekaj izjemami pa tudi življenjska doba kolektivnih akterjev ni posebno dolga, njihovo načrtno poseganje v evolucijo pa je omejeno s to življenjsko dobo. Tudi pri (predvsem kolektivnih) akterjih z zelo dolgo življenjsko dobo pa obstaja le majhna verjetnost, da bodo - glede na svojo lastno podvrženost evoluciji - sposobni v svojem delovanju dolgoročno konsistentno uresničevati posamezen načrt.

S temi ugotovitvami ne trdimo, da akterji ne morejo načrtno *vplivati* na evolucijo, želimo pa opozoriti, da je ta vpliv izrazito omejen. Čeprav družba je produkt človekovega delovanja in čeprav ljudje, po Marxu, "delajo svojo zgodovino", jo le v

relativno majhnem obsegu *načrtno naredijo* takšno, kot je. Tako že James Ferguson razume družbo kot posledico človekovega delovanja, ne pa tudi kot realizacijo človeškega načrta (glej: Schimank 1996, 211).

Sposobnost akterjev, da načrtno vplivajo na nekatere vidike evolucije, ni nekaj, kar bi nasprotovalo siceršnji evoliucijski logiki. Predispozicije za sposobnost načrtnega delovanja so biološki produkt, ki se je v dosedanjih procesih selekcije dovolj dobro obnesel in prispeval k preživetju nekaterih kompleksnejših živalskih vrst, med katere uvrščamo tudi človeka. Čeprav je za nastanek te sposobnosti v biološki evoluciji značilna bistveno večja neverjetnost kot na primer za nastanek preproste bakterije, je seveda oboje le posledica slučajnih variacij. Načrtnost, ki danes obstaja v posameznikih in v družbenih sistemih, se je tako razvila kot posledica "slepe" evolucije. Kot opozarja Heylighen (1992), je celo vsaka načrtna odločitev akterja, ki temelji na določenem znanju, vsaj posredno izpeljana iz slepih variacij in selekcije med njimi, ki so se dogajale nekoč prej – morda mnogo generacij nazaj – in prispevale k ustvarjanju znanja, ki danes vodi akterjevo *načrtno* delovanje.

Človekova zavest in načrtnost ne izstopata iz siceršnje evolucije, temveč sta le del "opremljenosti" nekaterih sistemov, ki jim omogoča preživetje - v nič drugačnem smislu kot so to pri nekaterih organizmih zeleni listi s klorofilom, ostri zobje, hitro gibanje, učinkovita čutila ali dolg vrat.

Toda ti argumenti sami po sebi še zdaleč ne podpirajo na primer Luhmannove misli, da "evolucija zadostuje za preživetje" (Luhmann 1995, 477) ali celo Hayekovega neoliberalizma, ki še bolj izrecno zavrača načrtno poseganje v spontanost evolucije (Hayek 1988; 1991). Nobenega razloga ni, zakaj ne bi evoliucijsko ustvarjeni sistemi z zmožnostjo načrtovanja te zmožnosti tudi uporabljali in tako vplivali na svojo nadaljnjo usodo. Ob zavedanju svojih omejitev je lahko načrtovanje določenih strateških vidikov modernih družb zaradi tveganj, ki jih prinaša njihova kompleksnost, celo *nujno* za preživetje. Ob zavrnitvi marksističnih in podobnih utopij, se lahko zato naslonimo na nove, precej bolj realistične, a hkrati še vedno ambiciozne koncepte načrtnega usmerjanja družbe, kot sta Etzionijeva aktivna družba in Willkejevo kontekstualno usmerjanje, ki pa jih v tem članku ne bom podrobneje obravnaval (Etzioni 1968; 1993; Willke 1993; 1996).

Kompleksnost kot prispevek k adaptabilnosti

S sklepanjem, da evolucija kot celota ne pomeni uresničevanja kakšnega – božjega ali človeškega – načrta, seveda ne zanikamo obstoja določenih zakonitosti. Dejstvo, da se večji del gradiva za evolucijo generira čisto slučajno, ne pomeni, da je tudi evolucija čisto slučajna. Najdemo lahko namreč predvsem dve značilni izpeljavi evoliucijskih zakonitosti, ki sta za razumevanje poteka evolucije pomembni, hkrati pa imata obe tudi svoje pomanjkljivosti: rast adaptacije in rast kompleksnosti.

Prva je neposredno izpeljana iz koncepta selekcije. Če je variacija predvsem slučajna, selekcija to ni. Pojem selekcije je tako zajet v zakonitosti evolucije, ki jo je Herbert Spencer formuliral kot preživetje najsposobnejšega ("survival of the

fittest"). V bistvu samo s tem ne povemo veliko več kot že s samim pojmom selekcije. "Preživetje najsposobnejšega" namreč ne pomeni nič drugega kot selekcijo, v kateri so sposobnejši (za preživetje) pač sposobnejši preživeti, kar je v bistvu tautologija (Boulding 1978, 109-111).

Ob tem običajno pomislimo na značilni darvinistični boj za obstanek, ob katerem si nekateri predstavljajo nasilen konflikt med različnimi živalskimi vrstami, ljudmi ali pa družbami, v katerem sposobnejši neusmiljeno uničujejo manj sposobne. Takšno razumevanje "boja za obstanek" na splošno je v veliki meri zgrešeno, saj ustreza le delu resnice. Veliko živih vrst je podvrženo medsebojni selekciji, ne da bi med njimi sploh obstajala kakršen koli neposreden stik, kaj šele nasilen boj (glej: ibid.).

V močno metaforičnem smislu bi lahko na splošno govorili kvečjemu o nekakšnem "boju" sistema ali vrste sistemov s svojim *okoljem*, pri čemer to pomeni boj za adaptacijo na lastno okolje. Da bi lahko preživel, mora biti sistem dovolj prilagojen okolju, kar lahko v nekaterih primerih vključuje tudi njegovo zmožnost, da si okolje ustrezno prilagodi, tako da bo nanj bolj prilagojen. Nasilen spopad ali "boj" z drugimi enotami v okolju v dobresednem smislu, je le ena od mnogih možnosti.

Iz tega bi sledilo, da je smer evolucije v adaptaciji. Evolucija ustvarja vedno bolj adaptirane sisteme, ker imajo adaptirani sistemi pač - v konkurenci z manj adaptiranimi - večje možnosti za preživetje. To bo povečevalo delež bolj in zmanjševalo delež manj sposobnih posameznikov (Heylighen 1997: 1) (sistemov, vrst, organizmov...). To splošno sklepanje je sprejel tudi večji del klasičnih socioloških evolucionistov, od Spencerja do Parsonsa. Vendar pa moramo biti pri tem razmišljanju zelo previdni.

Že Spencer (1876-96, vol.2, 647) se je zavedal dveh ključnih logičnih omejitev v tem procesu, ki bi jih lahko danes opisali s pojmom relativne selekcije in niše. Relativna selekcija pomeni, da lahko sistem preživi v določenem izoliranem okolju, čeprav bi ga konkurenca "sposobnejših" sistemov sicer uničila (o relativni selekciji na primeru sistemov družbenih pravil glej Burns in Dietz 1992, 266). Pojav sposobnejših sistemov torej že zaradi tega ne pomeni nujnega uničenja manj sposobnih.

Ob tem pa je Spencer, na primer s trditvijo (ki zveni danes precej nesimpatično), da je bila "Afrika ... pogubna za višje rase ljudi" (Spencer, 1876-96, vol.2, 647), pravilno opozoril na vlogo niš v evoluciji. Selekcije, adaptacije in evolucije namreč ne moremo pravilno razumeti brez pojma niše.

Adaptacija vedno pomeni adaptacijo na konkretno okolje, pri čemer ima vsak sistem svojega. Za preživetje ni potrebno, da je sistem prilagojen na okolje nasploh, temveč mora najti ustrezno nišo, na katero je prilagojen. Isti sistem je lahko (in običajno tudi je) prilagojen na določeno okolje, vendar neprilagojen za kakšno drugo. Popolna adaptacija na določeno nišo običajno pomeni prav tako popolno uničenje izven te niše. Preprost trend k vse večji adaptaciji bi veljal le, če bi imeli vsi sistemi isto okolje (česar že po definiciji ne morejo imeti) in če bi bilo to okolje nespremenljivo (kar empirično zagotovo ne drži). Le v tem primeru bi namreč

veljalo, da bi se evolucija na neki točki - na najvišji možni stopnji adaptacije na dano nišo - končala.

Toda tudi niše so podvržene evoluciji, zato je za dolgoročno preživetje bolj kot *adaptacija* na nišo potrebna *adaptabilnost* na spremembe v niši (Boulding 1978, 111-113).

Ob tem pa se postavi naslednje vprašanje, ki nas lahko pripelje do druge značilne zakonitosti, ki jo različni avtorji opažajo v procesu evolucije: kaj sistemu dejansko omogoča adaptacijo ali adaptabilnost?

Če ostanemo pri pojmu adaptacije (na nišo), se dejansko že vnaprej odrečemo iskanju vsakršne splošne zakonitosti, kajti edini možni odgovor bi bil, da je to pač odvisno od niše. V nekaterih nišah uspevajo veliki sistemi, v drugih majhni, v nekaterih kompleksni, v drugih enostavni, v nekaterih ofenzivni, v drugih defenzivni... Drugačna niša bo pač zahtevala drugačno adaptacijo, s čimer dejansko ne povemo nič novega. Smeri evolucije bi bile na podlagi takega sklepanja odvisne le od (verjetno predvsem slučajnih) mutacij oziroma variacij in evolucije niš. To bi pomenilo, da ni možno najti pri sistemih nobene lastnosti (razen seveda same sposobnosti adaptacije, ki pa lahko seveda pomeni skoraj karkoli), ki bi ji evolucija na splošno dajala prednost.

Mnogi evolucionisti, vključno z vsemi klasičnimi sociološkimi evolucionisti od Spencerja do Parsonsa, se s takšnim sklepom nikakor niso mogli zadovoljiti. V evoluciji so, tudi če so dopuščali multilinearnost in vpliv slučajnosti, iskali vsaj določene lastnosti, ki bi *na splošno* prispevale k boljši adaptaciji in bi rast te lastnosti zato - vsaj približno - pomenila evolucijski trend. Številni sociologi in v veliki meri tudi biologi so našli ta trend *v rasti nekaterih oblik notranje diferenciacije in kompleksnosti sistemov* (glej Lewontin 1972, 204; Parsons 1991). Prav s tem naj bi moderne družbe dosegle višjo stopnjo adaptacije kot druge.

Toda, če pomeni adaptacija le adaptacijo na določeno nišo, je o lastnosti, ki bi pomenila večjo splošno adaptacijsko sposobnost, nesmiselno govoriti. Tega se je vsaj deloma zavedal že Spencer, ki je kljub jasno izraženi naklonjenosti do industrijskega tipa družbe, priznaval, da gre pri njem pač le za adaptacijo na določeno okolje, medtem ko je lahko za drugačno okolje z vidika adaptacije primernejši vojaški tip družbe.

Skepsa do ideje evolucije kot rasti kompleksnosti je pripeljala do različnih alternativnih modelov, ki jih tu sicer ne bomo podrobneje obravnavali. Med sociologi, ki skušajo najti alternativo bolj konvencionalnim modelom, ki pa bi še vedno izražala neko *smer* evolucije, lahko omenimo Niklasa Luhmanna, ki je obravnaval evolucijo kot rast neverjetnosti (Luhmann 1992, 287). Pojav razvitega primata ali pa kompleksne diferencirane moderne družbe je torej veliko bolj neverjeten od razvoja bakterije ali pa enostavne plemenske skupnosti. S takšnim razmišljanjem pravzaprav izgubimo neposredno zvezo med logiko selekcije in trendom evolucije, saj ne daje večja neverjetnost sama po sebi nobenih adaptacijskih oziroma preživetvenih prednosti v odnosu do manjše neverjetnosti. Evolucija pač ne žaluje za propadlimi stvaritvami, pa naj bodo še tako čudovito neverjetne.

Nekateri drugi novejši evolucionisti še bolj odločno zavračajo trend h kompleksnosti kot navidezen in poudarjajo izključno slučajnost. Tako Gould ne razume

evolucije več niti kot "linijo" niti kot "drevo", temveč kot "goščavo" (Wilkins 1997, 1-2).

Ideje o evoluciji kot kompleksifikaciji torej ne smemo absolutizirati, ne smemo pa tudi sklepati, da nimata evolucija in rast kompleksnosti nikakršne medsebojne zveze. Toda, če hočemo to zvezo vzpostaviti, moramo, kot smo že nakazali, vsaj kolikor govorimo o evoliucijskih trendih, nadomestiti pojem adaptacije s pojmom adaptabilnosti. Kompleksnejši sistemi so praviloma bolj adaptabilni od manj kompleksnih, ker omogočajo več možnih kombinacij med elementi, s tem pa tudi več možnih odzivov na okolje. S tem se lahko tako prilagodijo bolj raznolikim vrstam okolja.

Spencer je razmišljal predvsem o *adaptaciji*, zato postane tudi precej sporno, ali je gibanje med vojaškim in industrijskim tipom družbe sploh mogoče razumeti kot trend, saj gre le za prilaganje na dva različna tipa okolij. Turner (1993, 22) je tako na primer razvil popolnoma ciklično interpretacijo tega Spencerjevega koncepta. Nasprotno pa bi lahko sklepali, da je pri Parsons v ospredje že postavljena *adaptabilnost*, saj govori o superiorni adaptacijski sposobnosti (in ne adaptiranosti) modernih družb (glej Parsons 1991, str. 154-155).

Toda tudi pri povezavi med kompleksnostjo, adaptabilnostjo in trendom evolucije moramo opozoriti vsaj na dve omejitvi:

1. Ni nujno, da pomeni večja kompleksnost *vedno* večjo adaptabilnost oziroma adaptacijsko sposobnost. Hitre in radikalne spremembe v okolju so lahko na primer na koncu srednjega zemeljskega veka izbrisale večino velikih in kompleksnih organizmov, medtem ko so se lahko mnogi bistveno enostavnejši ohranili. Kompleksni sistemi so tudi lahko ravno zaradi svoje kompleksnosti še bolj občutljivi za spremembe v okolju, s katerim vzpostavijo odnos, ki je odvisen od izredno velikega števila dejavnikov.

2. Tudi če je sistem dobro adaptabilen, to še ne pomeni, da je tudi *vedno* v evoliucijski prednosti pred boljše adaptiranim, a manj adaptabilnim. V menjavanju okolja (na primer zaradi sprememb istega okolja ali zaradi fizične preselitve) bo seveda evoliucijsko "na boljšem" adaptabilni sistem, v konstantnem pa adaptirani, ki je za takšno okolje bolj specializiran. Le zaradi predpostavke, da so okolja vedno podvržena spremembam lahko sklepamo, da imajo na daljši rok adaptabilni sistemi praviloma prednost pred adaptiranimi.

Vendar pa ti omejitvi ne zanikata obstoja določene korelacije med evolucijo in rastjo kompleksnosti, kljub očitnim odstopanjem. V prid takšni korelaciji lahko navedemo predvsem naslednje argumente:

1. Rast kompleksnosti z evolucijo je empirično dejstvo najmanj v biološkem in družbenem svetu. Čeprav ni nujno, da kompleksnejši sistemi v evoluciji *nadomestijo* manj kompleksne, pa je očitno, da se kompleksnejši sistemi pojavijo kasneje kot manj kompleksni. V nadaljnjih točkah si bomo ogledali možno teoretsko razlago tega empiričnega dejstva in hkrati možno deduktivno sklepanje v prid korelaciji med evolucijo in kompleksifikacijo.

2. Pojav bolj kompleksnega sistema je bolj neverjeten od pojava manj kompleksnega sistema. Če torej, kot Luhmann, razumemo evolucijo v smislu rasti neverjetnosti sistemov, to praviloma pomeni tudi večjo kompleksnost. Poleg tega lahko

postanejo tudi sicer zelo neverjetni dogodki v daljšem času precej bolj verjetni (Boulding 1978).

Po verjetnostnem računu bi bilo na primer precej neverjetno, da bi v eni sami udeležbi na loteriji zadeli ravno glavni dobitok. Če pa bi se (seveda različnih) loterij udeležili, recimo, 10^5 krat bi bilo pravzaprav že zelo neverjetno, da bi prav vsakič ostali brez glavnega dobitka. Evolucija mora pač imeti na razpolago dovolj časa, da postanejo sicer izrazito neverjetni pojavi bolj verjetni.

3. Manj kompleksni sistemi so podlaga za razvoj bolj kompleksnih sistemov bodisi kot "nastavek" iz katerega se nato v evoluciji razvijejo novi bolj kompleksni sistemi bodisi kot "material" za konstrukcijo bolj kompleksnih sistemov. Vsi večcelični organizmi so na primer sestavljeni - seveda v emergentnem smislu - iz manjših prav tako živih organizmov kot so celice in v bolj kompleksnih organizmih tudi organi. Podobno je videl Spencer nastajanje bolj kompleksnih družb kot povezovanje manjših in manj kompleksnih ter tako razlikoval med enostavnimi in (enojno, dvojno in trojno) sestavljenimi družbami. Da bi torej sploh lahko nastali bolj kompleksni sistemi, morajo praviloma najprej nastati manj kompleksni (primerjaj tudi Heylighen 1992).

4. Nekoliko bolj zapleteno je vprašanje obratne poti razvoj manj kompleksnih sistemov iz bolj kompleksnih. Takšna možnost nedvomno obstaja, saj utegne evolucija odpravljati tiste vidike kompleksnosti, ki ne prispevajo k adaptaciji ali adaptabilnosti, saj predstavljajo le zapravljanje virov. V zvezi s tem velja omeniti teorije, ki imajo najenostavnejše žive organizme, viruse, za potomce precej bolj kompleksnih življenjskih oblik, ki pa so se zaradi zajedavskega načina življenja znebile svojih nekdanjih odvečnih kompleksnih struktur (Heylighen 1995, 1). Po podobni logiki skuša Durkheim v primeru družbenih sistemov pokazati, zakaj naj bi bili družbeni pojavi praviloma funkcionalni (glej: Durkheim 1995, 40). Obstajajo torej primeri, ko kompleksnost ne prispeva k boljšim možnostim v selekciji ali pa je z vidika selekcije celo škodljiva. V takšnih primerih je seveda možna in verjetna obratna evolucijska pot - v smeri manjše kompleksnosti. Vendar bi lahko sklepali, da obstajajo pri tem obratnem procesu tudi ovire, ki do neke mere preprečujejo upadanje kompleksnosti. Upadanje kompleksnosti sistema bi namreč zahtevalo izničenje določenih informacij v tem sistemu o tem sistemu, ki prispevajo k njegovi kompleksnosti. To bi zahtevalo odmišljanje določenega znanja, kar pa si še posebno težko predstavljamo v okviru družbenega sistema. Večina družbenih sistemov ohranja znanje konstantno ali pa ga kopiči, precej bolj redki, čeprav najbrž ne izključeni, pa se zdijo primeri, ko bi ga sistematično odmišljali, ne da bi ga pri tem nadomeščali z drugačnim - praviloma vsaj enako kompleksnim.

5. Boulding (1978, 115) utemeljuje evolucijo kot rast kompleksnosti predvsem s sklepanjem o "prostoru na vrhu". Če so niše za manj kompleksne sisteme že zasedene, praviloma vedno še ostaja niša za bolj kompleksne. Hitrejša zasedenost niš za manj kompleksne organizme (katerih nastanek je seveda manj neverjeten) torej sili k razvoju bolj kompleksnih mehanizmov, za katere so še odprte "zgornje" niše.

6. Še posebno relevanten pa je argument, ki ga lahko izpeljemo iz koncepta koevolucije in Ashbyjevega zakona potrebne raznovrstnosti (glej: Bailey 1994, 131;

Heylighen 1995, 1; Luhmann 1990a, 776). Ashbyjev zakon pravi, da mora sistem, če hoče nadzorovati svoje okolje, doseči tolikšno raznovrstnost svojih možnih delovanj, kolikor je raznovrstnost perturbacij v njegovem okolju. Večji nadzor pomeni večjo sposobnost adaptacije, zato imajo v selekciji sistemi z večjim nadzorom nad okoljem, v evoluciji boljše možnosti za preživetje kot tisti z manjšim nadzorom. Da pa bi lahko sistem dosegel popoln nadzor nad svojim okoljem, bi moralo število možnih opcij v sistemu ustrezati številu možnih opcij v njegovem okolju. To bi pomenilo, da bi postal sistem enako kompleksen kot njegovo okolje, kar pa je nemogoče, ne le zaradi "neskončne raznovrstnosti okolja" (Heylighen: *ibid.*), temveč tudi zato, ker je sistem po definiciji manj kompleksen od svojega okolja in zaradi "načela nepopolnega znanja" (o tem glej: Heylighen 1992, 10). Raznovrstnost in s tem kompleksnost sistemov bi tako z evolucijo nenehno naraščala proti neskončnosti, ki je ne bi nikoli dosegla. Vendar se ta razvoj v resnici ustavi že na točki, ko se uravnotežita potrebna raznovrstnost in potrebna omejenost. O tem govori zakon potrebne omejenosti (*law of requisite constraint*), ki se nanaša na sposobnost (nadzornega) sistema, da izloči za sistem neprimerne opcije in v tem smislu torej reducira svojo kompleksnost (glej: Joslyn 1992). Ta ravnotežna točka je na primer pri nekaterih sistemih že na zelo nizki, pri nekaterih drugih pa na zelo visoki stopnji raznovrstnosti, zato pač nekaterim ustreza višja, drugim pa nižja stopnja kompleksnosti. Toda v okolju praktično vsakega sistema poteka evolucija drugih sistemov, ki prav tako težijo k večji kompleksnosti in s tem povečujejo kompleksnost okolja. Zato ravnotežne točke (in s tem seveda popolne adaptacije), ki bi pomenila konec evolucije, praktično ni mogoče doseči vse dokler obstaja koevolucija, torej soobstoj različnih sistemov, ki so vsak po svoje podvrženi evoluciji. Po Ashbyjevem zakonu in logiki koevolucije je torej sistem, da bi lahko nadziral svoje okolje, prisiljen povečevati svojo kompleksnost, če povečujejo kompleksnost drugi sistemi v tem okolju. Zato se nekateri sistemi, ki funkcionirajo v obsežnejših in pestrejših ekosistemih, razvijajo v smeri vse večje kompleksnosti, medtem ko nekateri v bolj specifičnih, izoliranih, manj spremenljivih okoljih s takšnimi izzivi morda niso soočeni in lahko ohranjajo že doseženo raven kompleksnosti (Heylighen 1995, 2)

7. Uporaba Ashbyjevega zakona lahko vsaj še na en način implicira rast kompleksnosti. Sistem lahko z lastnim poseganjem v okolje povečuje kompleksnost tega okolja, kar še posebno velja za tiste sisteme, katerih adaptacija temelji predvsem na prilagajanju okolja adaptacijskim zahtevam sistema. Posegi sistema v okolje, ki je od sistema kompleksnejše, imajo lahko vedno tudi posledice, ki jih tudi sistem, ki je sicer zmožen načrtovanja, zaradi svoje (manjše) kompleksnosti ni mogel predvideti. Te posledice lahko dodatno povečajo kompleksnost okolja, ki pa nato, po Ashbyjevem zakonu, sili sistem k večji kompleksnosti. Tako lahko dobimo začaran krog, ko kompleksen sistem povzroča kompleksifikacijo svojega okolja, to pa, zaradi tega, zahteva kompleksifikacijo sistema. Značilen primer predstavljajo prav moderne družbe, ki se danes v glavnem prilagajajo na posledice svojih lastnih prilagoditev oziroma, kot je opozoril že Durkheim (1933, 337), predvsem rešujejo probleme, ki so jih same povzročile.

Čeprav torej evolucija ne pomeni nikakršne *nujne* rasti kompleksnosti, je rast kompleksnosti sistema v njegovi evoluciji pogosta značilnost, ki jo je možno tudi teoretsko utemeljiti. Tako je evolucija tudi v človeške družbe prinesla različne oblike kompleksnosti in trdimo lahko, da evolucija – kljub možnim izjemam – zelo verjetno prinaša kompleksnost, ki pa lahko te družbe postavlja tudi pred nove probleme.

LITERATURA

- Aron, Raymond. 1965. *Main Currents in Sociological Thought*. Penguin Books. London.
- Bailey, Kenneth D. 1994. *Sociology and the New Systems Theory: Toward a Theoretical Synthesis*. State University of New York Press. New York.
- Boulding, Kenneth E. 1978. *Ecodynamics: A New Theory of Societal Evolution*. Sage Publications. Beverly Hills; London.
- Burns, Tom R. in Dietz, Thomas. 1992. Cultural Evolution: Social Rule Systems, Selection and Human Agency. *International Sociology*, 7, 3, 259-283.
- Durkheim, Emile. 1933. *The Division of Labour in Society*. The Free Press. New York.
- Durkheim, Emile. 1995. Pravila, ki zadevajo razlago družbenih dejstev V F. Adam (ur.), *Kompandij socioloških teorij*, 37-46. ŠOU. Ljubljana.
- Etzioni, Amitai. 1968. *The Active Society: A Theory of Societal and Political Processes*. The Free Press. New York.
- Etzioni, Amitai. 1993. *The Spirit of Community*. Touchstone. New York.
- Fukuyama, Francis. 1989. The End of History?, *The National Interest*, 16, 4-8.
- Fukuyama, Francis. 1992. *The End of History and the Last Man*. Hamish Hamilton. London.
- Hayek, Friedrich A. 1988. *The Fatal Conceit: The Errors of Socialism*. Routledge. London.
- Hayek, Friedrich A. 1991. *Pot v hlapčevstvo*. Državna založba Slovenije. Ljubljana.
- Heylighen, Francis. 1992. Principles of Systems and Cybernetics: an evolutionary perspective V: R. Trappl (ur.), *Cybernetics and Systems '92*. World Science, 3-10. Singapur.
- Heylighen, Francis. 1995. The Growth of Complexity V *Principia Cybernetica Web*. <http://pespmc1.vub.ac.be/COMPGROW.html>, 20. 9. 1997.
- Heylighen, Francis. 1997. The Direction of Evolution V *Principia Cybernetica Web*. <http://pespmc1.vub.ac.be/DIREVOL.html>, 20. 9. 1997.
- Joslin, C.. 1992. "Law of Requisite Constraint" V: *Principia Cybernetica Web*. <http://pespmc1.vub.ac.be/REQCONS.html>, 30. 9. 1997.
- Kiss, Gabor. 1990. *Grundzüge und Entwicklung der Luhmannschen Systemtheorie*. Enke. Stuttgart.
- Lemkow, Anna F. 1990. *The Wholeness Principle: Dynamics and Unity within Science, Religion and Society*. Quest Books. London; Madras.
- Lewontin, R. C. 1972. The Concept of Evolution V *International Encyclopedia of Social Sciences*.
- Luhmann, Niklas. 1990 a. Sistem in funkcija, *Nova revija*, 96-99, 769-802.
- Luhmann, Niklas. 1992. The Direction of Evolution V H. Haferkamp in N. J. Smelser (ur.), *Social Change and Modernity*. 279-293. University of California Press. Berkeley, Los Angeles; Oxford.
- Luhmann, Niklas. 1995. *Social Systems*. Stanford University Press. Stanford.
- Mattausch, John. 1997. *Evolutionary Theory and Anti-essentialism*. Paper presented at the European Sociological Association Conference. Colchester.

- Parsons, Talcott. 1991. Društva. Biblioteka August Cesarec. Zagreb.
- Peel, J. D. L. 1992. Herbert Spencer: The Evolution of a Sociologist. Gregg Revivals. Hampshire.
- Schimank, Uwe. 1996. Theorien gesellschaftlicher Differenzierung. Leske + Budrich. Opladen.
- Spencer, Herbert. 1876-96. The Principles of Sociology. Vol. 1-3. Greenwood Press Publishers. Westport.
- Sztompka, Piotr. 1993. The Sociology of Social Change. Blackwell. Oxford; Cambridge.
- Turner, Jonathan H.. 1993. Classical Sociological Theory: A Positivist Perspective. Nelson-Hall Publishers. Chicago.
- Wilkins, J. 1997. Is There Progress and Direction in Evolution? V Progress and Teleology. <http://www.wehi.edu.au/~wilkins/evolphil/teolology.html>, 20. 9. 1997.
- Willke, Helmut. 1993. Sistemska teorija razvitih družb. Fakulteta za družbene vede. Ljubljana.
- Willke, Helmut. 1996. Systemtheorie II: Interventionstheorie. Lucius & Lucius. Stuttgart.

KONCEPT ETNIČNE ENODIMENZIONALNOSTI FRANCOSKEGA DRŽAVLJANSTVA V POGOJIH GLOBALIZACIJE

Povzetek: Članek poskuša osvetliti naravo francoskega državljanstva v pogojih globalizacije. Francosko državljanstvo je specifičen fenomen, kajti francoska revolucija je uvedla novost v pojmovanju državljanstva, politično-ideološki princip sprejemanja v politično skupnost. Če bi ta princip v celoti veljal, potem Francija ne bi smela imeti problemov z napetostjo med etnijo in državo. Realnost pa kaže, da Francija izvaja eno najbolj nasilnih oblik asimilacije. Esej poskuša osvetliti ta paradoks in raziskati izvore francoske etnične identitete. V zadnjem delu eseja je podano videnje vpliva globalizacije na naravo francoskega državljanstva.

Ključni pojmi: državljanstvo, Francija, globalizacija, etnična identiteta, politična antropologija.

390

Danes v svetu skoraj ni države, ki bi jo lahko v celoti poimenovali "nacionalna država". Ne samo, da so države nacionalno mešane, ampak tudi na večini teritorijev, ki jih imajo "nacionalne države" za svoje, živijo etnične manjšine; in obratno: skorajda ni države, katere meje bi se ujemale z etničnimi mejami njenega prebivalstva. To povzroča prebivalcem resne identitetne probleme, kajti stalno se morajo odločati med lojalnostjo državi ali svoji etniji. Državljanstvo kot koncept je zato tisto, ki lahko (raz)rešuje napetosti med posameznimi etnijami in nacionalno državo.

Državljanstvo republike Francije je v tem pogledu poseben fenomen. Francoska revolucija je namreč uvedla pojmovanje državljanstva, ki temelji na politično-ideološkem principu in ne na krvnem ali kulturnem. Če bi v Franciji v celoti spoštovali ta princip, potem načeloma ne bi smeli imeti problemov z napetostjo med etnijo in državo, ker etnična identiteta pač ne bi smela igrati vloge pri vstopanju v politično skupnost. Toda dejanska analiza stanja kaže, da ima Francija pri sprejemanju v državljanstvo najbolj ostro politiko asimilacije, ki jo dosledno spoštuje. Popolno zanikanje prejšnje etnične identitete in sprejetje velike francoske kulture in jezika je nujen predpogoj za vstop v politično skupnost. Namen pričujočega eseja je, da osvetli ta paradoks in pokaže, od kod izvira etnično enodimenzionalno dojemanje državljanstva in s kakšnimi problemi se bo etnična enodimenzionalnost francoskega državljanstva srečevala v pogojih globalizacije.

* Jernej Pikalo, novi raziskovalec na Fakulteti za družbene vede.

Koncept državljanstva od antične Grčije do francoske revolucije

Ko govorimo o razmerju med posameznikom in državo, najprej med prebivalci večinskega naroda in državo, in seveda tudi med člani manjšine ali imigrantske skupine ter državo, je temeljni odnos odnos državljanstva. Gre za izjemno zapleten odnos¹, kajti občutek pripadanja določeni državi je tisti, ki je za ta odnos ključen, vendar ga je obenem tudi najtežje doseči. Že sam Aristotel je vedel, da je narava državljanstva več kot dubiozna zadeva: "Narava državljanstva ... je vprašanje, ki je pogosto na prepihu: ne obstaja splošen dogovor ali enotna definicija." (Aristotle 1996, 93) Koncept državljanstva in državljana je danes tisti, ki je centralen v vsakodnevem političnem diskurzu. V zadnjih letih smo priča renesansi tega koncepta, ko vse bolj postaja jasno, da je tradicionalno pojmovanje državljanstva, kot smo ga omenili zgoraj, t. j. odnos državljana do države, samo eno od mnogih dimenzij državljanstva. Širše pojmovanje državljanstva je namreč posledica dejstva, da človek ne pripada samo določeni državni organizaciji, marveč je član različnih skupin in različnih skupnosti. Njegovo državljanstvo se konstituira kot artikulirana kategorija, ki izhaja iz dejstva, da je politična skupnost *communitas communitatis* (skupnost skupnosti) in da človek pripada različnim skupnostim, med katere deli svojo lojalnost (Bibič 1990, 11).

Definicije članstva in pogoji vstopa v politično skupnost so se v zgodovini razlikovali od obdobja do obdobja in od države do države, pač glede na okoliščine in zgodovinske izkušnje, ki so spremljale graditev posameznih političnih skupnosti. Pravzaprav se status državljana v zgodovini pojavlja zelo redko vse do antičnih časov. Osebna navezanost člana plemena na poglavarja, fevdalnega vazala na zemljiškega gospoda, podanika na monarha, je bila stoletja tista, ki je držala skupnosti skupaj. Povezanost s konkretno osebo je bilo lažje razumeti in jo tudi zahtevati. Celó v tako pozni državni tvorbi kot je bila Francija sedemnajstega stoletja, se je Ludvik XIV. na vso moč trudil, da bi bil on posebitev te države. Če ne drugače, pa s svojim govorom magistratom v parlamentu, kjer je vehementno razglasil *L'état, c'est moi* (Heater 1990, 2). Razlog, zakaj se koncept državljana, državljanstva ni pojavljal vse do antičnih časov je v tem, da ta koncept zahteva določeno mero abstrakcije in prodornosti v razmišljanju. Državljan mora razumeti, da njegova vloga vključuje status, občutek pripadnosti, določene dolžnosti in uživanje pravic, ki niso vezane na drugega človeka, ampak na abstrakten koncept, na državo. Zatorej se ne gre čuditi, da so bili antični Grki prvi, ki so podrobno preučili idejo državljanstva in jo tudi uporabili v praksi. Zelo dobro so namreč obvladovali abstraktnost v mišljenju in verjeli, da je sodelovanje v javnem življenju odločilno za poln in pravičen razvoj človekove osebnosti (Heater 1990, 2). Državljanstvo, ki je

¹ Moderno državljanstvo je v splošnem zamišljeno kot idealen skupek treh lastnosti. Najprej je to pravni status, ki je razdeljen na civilni element (svoboda govora, svoboda misli, svoboda verovanja, ...), politični element (pravica do sodelovanja pri izvajanju oblasti) ter socialni element (minimalni delež v ekonomskem bogastvu in socialni varnosti v družbi). Nato je to skupek posebnih družbenih vlog, preko katerih ima posameznik možnost izbire med protislovnimi predlogi na političnem prizorišču in s tem uveljavljanja svojih interesov. Naposled je državljanstvo skupek moralnih lastnosti, ki veljajo kot nujne značajske poteze dobrega državljana (Leca 1997, 373-374)

bilo pravni izraz članstva v grški antični skupnosti, je večinoma temeljilo na pripisanih kriterijih. Z današnjimi besedami bi takšno obliko pripadanja označili kot pripadanje po načelu *ius sanguinis*. Že od bibličnih časov naprej, še posebej pa v grških mestnih državah, je članstvo v politični skupnosti temeljilo na pripisanih kriterijih - rojstvu, poreklu ali religiji - kajti skupnost je bila definirana po organskem načelu, kar pomeni, da so verjeli, da se je razvila iz razširjenih družin in plemen s skupnimi krvnimi vezmi in ostalimi podedovanimi povezavami (Safran 1995, 107)². Ni bilo važno, ali je bilo mogoče obstoj takšnih vezi zares dokazati. Pogosto je zadostoval mit o skupnih prednikih, podprt s skupnim spominom in "kulturno" doto prednikov³. V nekaterih primerih so bili posamezniki, ki niso delili teh sorodstvenih čustev, izključeni iz članstva v skupnosti; v drugih primerih pa je bilo ljudem izven mestnih držav dovoljeno članstvo, če so le sprejeli jezik, religijo, mite, način življenja in se poročili v te družine (Safran 1990, 107). Najbolje to pokaže Aristotel, ko v *Politiki* razpravlja o tem, kaj je idealna država in kdo je lahko državljan in kdo to ne more biti. Pravi, da so lahko državljani samo Heleni, kajti samo oni posedujejo izredno kombinacijo inteligence in inovativnosti, visoke morale in dobrega značaja (Aristotle 1996, 175). Ključna vrлина, zaradi katere označujemo grški koncept državljanstva kot aktivno državljanstvo, je aktivno sodelovanje v javnem življenju. Človek se je lahko konstituiral kot *zoon politikon* šele skozi sodelovanje pri zadevah polis. "In državljan je tisti, ki sodeluje pri vladanju in mu je vladano" (Aristotle 1996, 81). Ljudi je Aristotel sodil dvakrat: prvič po poreklu in drugič po kriteriju, ali znajo sodelovati v javnih zadevah oziroma drugače, ali znajo vladati in biti vladani. Poreklo je bilo osnovni kriterij, katerega zadovoljitev je šele prinesla razpravo o možnosti vladanja in biti vladan. Nekaterim tujcem (pa ne samo tujcem, ampak tudi ženskam in sužnjem) je bilo sodelovanje v zadevah polis a priori prepovedano: "Tisti, ki živijo v mrzli klimi in v Evropi so visoke morale, toda primanjkuje jim inteligence in spretnosti; zaradi tega imajo primerjalno večjo svobodo, toda nobene politične organizacije, kar pomeni, da ne morejo vladati drugim. Medtem pa so prebivalci Azije inteligentni in inovativni, vendar manjka jim morale, kar pomeni, da so vedno v stanju podrejenosti in suženjstva. Toda Heleni, ki se nahajajo med njimi, so ravno srednjega značaja, z visoko moralo in inteligenco. ... Podobne razlike obstajajo med različnimi plemeni v Grčiji; nekatera od njih so po naravi enostranska, medtem ko so druga srečna kombinacija obeh" (Aristotle 1996, 175).

To organsko ali "primordialno" dojemanje narodne identitete se je s širitvijo in večanjem skupnosti počasi izgubilo. Predvsem pa se je moralo redefinirati v funkcionalnem pogledu. Nemogoče si je namreč predstavljati, da bi veliki imperiji, kot je bil rimski, lahko delovali na osnovi sorodstvenih vezi. Pripisani kriteriji članstva v politični skupnosti postanejo manj pomembni oz. neobvladljivi, funkcionalni kriteriji pa pridobijo na veljavi. Aktivno državljanstvo mestnih držav je s propadom le-teh izgubilo svojo strukturno osnovo, kajti ogromen teritorij

² Za širšo razpravo o tem problemu glej van der Berghe (1991).

³ Že prej omenjeni van der Berghe pravi, da je v velikih etnijah občutek sorodnosti seveda izvodenel, vendar pa mora biti fikcija sorodnosti celo v tako velikih družbah, kot so to moderne industrijske družbe, dovolj verodostojna, da etnična solidarnost funkcionira (van der Berghe 1991, 96).

rimskega imperija ni več omogočal državljanstva s primatom politike nad vsakdanjim življenjem (Bibič 1990, 13). V primerjavi z grškim videnjem državljanstva je bilo rimsko bolj kompleksno, bolj fleksibilno in legalistično (Heater 1996, 16). Pomembni razliki med rimskim in grškim videnjem državljanstva, za našo razpravo sta dve: prvič, državljanstvo v dobi Rima temelji na funkcionalnih kriterijih pripadanja, drugič, iz aktivnega se prelevi v pasivno državljanstvo. Morda je slednje najlepše označil mladi Hegel: "Vsaka dejavnost, vsi smotri so se sedaj nanašali na individualno; nobene dejavnosti več za celoto, za idejo - bodisi, da je vsakdo delal za sebe ali pa prisilno za koga drugega. Odpadla je svoboda, da se pokoravajo postavam, ki so si jih sami dali, da poslušajo oblasti, ki so si jih sami postavili v miru ali vojni, da uresničujejo načrte, ki so si jih sami izdelali. Vsaka politična svoboda je odpadla. Pravica državljana se je spremenila samo v pravico do varnosti lastnine, ki je sedaj napolnila ves njegov svet." (Hegel v Bibič 1990, 13).

Ključno spremembo v razpravah o državljanstvu so prinesli ideologi francoske revolucije. Vpeljali so nov element, nov pristop k preučevanju državljanstva in politične skupnosti, ki se je imenoval *politično-ideološki* pristop (Safran 1995, 107). Državljanstvo je bilo eden od ključnih dejavnikov poenotenja države in kasneje tudi navidezne etnične enodimenzionalnosti postrevolucionarne Francije. V osnovi je namreč to bil pravni status, ki so ga bili deležni vsi prebivalci Francije. Od takrat v Franciji vztraja tudi definicija člana politične skupnosti: narod sestavljajo vsi prebivalci ozemlja, ki spoštujejo zakone, plačujejo davke in opravljajo druge dolžnosti, ki se jih zahteva od državljanov (Safran 1995, 107). Tudi prisega, ki so jo morali dati tujci ob sprejemu v francosko državljanstvo in je bila zapisana v ustavi iz leta 1789, ki sicer ni bila uresničena še dve leti, potrjuje gornjo tezo: "Prisegam, da bom zvest narodu, zakonom in kralju in da bom z vsemi svojimi močmi ohranjal ustavo v okviru, kot jo je določila Naroda zakonodajna skupščina..." (Heater 1990, 49). Vidimo, da se je sedaj člane skupnosti začelo soditi po povsem političnih kriterijih, tako da sta se *Etat* in *nation* zlila v eno.

Toda stvar je bila samo navidezna. Državljanstvo je v Franciji v osnovi spodbujalo solidarnost in bratstvo skozi družbeno in politično participacijo. Toda v praksi so lahko v Renanovem "vsakodnevnem plebiscitu" sodelovali samo tisti, ki so posedovali zemljo in bili povezani s skupnostjo, kar pomeni, da so že njihovi starši bivali na istem področju. Povedano z drugimi besedami je to pomenilo, da prišleki, čeprav so postali formalni državljani in tako navidežno tvorili etnično enodimenzionalnost Francije, nikoli niso mogli biti del solidarnostne skupnosti v

* Zelo zanimiva je geneza pojma narodna skupščina. Gre namreč za še enega v vrsti mnogih mitov, ki so ustvarili imaginarij francoskeosti. V dneh pred 17. junijem 1789 je namreč potekala razprava o nazivu, ki naj bi ga imeli predstavniki tretjega stanu, katerim se v preverjanju oblasti drugi niso hoteli priključiti. Slišati je bilo predloge kot so: "skupščina znanih in preverjenih predstavnikov francoskega naroda", "zakonita skupščina predstavnikov večinskega dela, ki deluje v odsotnosti manjšinskega dela" itd. Opat Seyčs, odpadnik svojega reda, ni imel pomislekov kot njegovi kolegi in je v brošuri zapisal: "Rekli boste, da tretji stan ne more oblikovati skupščine treh stanov. Ah! Še toliko bolje. Sestavil bo narodno skupščino." 16. junija je v predlogu povzel predlog nekega drugega poslanca, ki je zahteval ime "narodna skupščina". Zaradi tega Jean-Yves Guioamar ugotavlja, da načelo enotnosti in nedeljivosti, ki je tri leta kasneje postalo dogma francoskega naroda, sprva ni veljalo za narod, ampak za narodno predstavništvo, ki je veljalo za "telo" predstavnikov naroda (Citron 1991, 212-213).

Franciji rojenih državljanov (Smith 1986, 136). Osebam, ki so bile rojene v Franciji francoskim staršem - takih oseb je bila velika večina - se seveda ni bilo treba izrekati o lojalnosti narodu in izražati namere biti Francoz. Državljanstvo jim je bilo podeljeno neodvisno od njihove volje (Brubaker 1992, 87). Podobno situacija kot v Franciji je bila v Atenah, kjer so bili državljani lahko le Heleni.

Ustvarjanje etnične enodimenzionalnosti v Franciji seveda ni bilo brez vzroka. Trojna zahodna revolucija v tistem času (revolucija na področju delitve dela ali kot se najbolj pogosto imenuje, prehod od fevdalizma h kapitalizmu, revolucija na področju vojaških in administrativnih metod nadzora ter kulturna in izobraževalna revolucija) je namreč kriva za vzpon nacionalnih držav (Smith 1986, Giddens 1985). Na Zahodu je šla ozemeljska centralizacija z roko v roki z naraščajočo kulturno standardizacijo. Jakobinskim centralistom je bilo zato popolnoma jasno, da bodo lahko premagali ovire na poti do enotnosti države le, če bo le-ta kulturno uniformna in državljansko homogena (Smith 1986, 134). Jakobinci so preprosto izumili dediščino Francije, kajti Francija je klasičen primer vzpona nacionalne države, kjer je bila država pred narodom, kjer je bilo treba narod šele "skovati". Šlo je za ljudi, ki jih je povezovala le skupna politična vez (državljanstvo), ki pa po drugi strani niso govorili niti istega jezika. Kljub temu, da so v jacobinski fazi revolucije prirejali in državno podpirali zbiranja, glasbo, umetniške in arhitekturne projekte, ki so povzdigovali domovino, pa ni prišlo do občutka "francoskosti" pri prebivalcih vse do druge polovice devetnajstega stoletja, ko je v zahodni Evropi, s tem pa tudi v Franciji, postalo množično izobraževanje norma⁵ (Smith 1986, 134). Šele takrat se je pričel izgrajevati občutek lojalnosti do nacionalne države, ki je bil močnejši kot prejšnje regionalne identitete⁶.

⁵ Začetek množičnega vpisovanja in izobraževanja pa je pomenil tudi začetek konca vloge cerkve v državi, kajti ko je množično izobraževanje prevzela država, cerkev v politiki ni imela več kaj iskati. To je bil še eden od mehanizmov, s katerimi si je država zagotavljala lojalne državljane. Althusser (1980, 57-58) pravi, da je najpomembnejši cilj in dosežek francoske revolucije ta, da je napadla ideološki aparat države številka 1: cerkev. Šolski ideološki aparat države je bil zato tisti, ki je zapolnil mesto starega vladajočega ideološkega aparata države in prišel na vladajoči položaj v zrelih kapitalističnih formacijah.

⁶ Občutek francoskosti, kot rečeno, ni našel svojega mesta vse do druge polovice devetnajstega stoletja, čeprav se je pred tem zgodilo kar nekaj dejanj, ki bi lahko prispevali k temu občutku. Nedvomno je velik delež prispevala že absolutna monarhija pod Francem I., ki je 1539 z villers-cotterêtskim ediktom podelil francoščini status uradnega jezika sodišč (pred tem je, kot pripominja Bloch, francoščina namreč veljala za korumpirano obliko latinščine), Academie Française, ki jo je ustanovil Richelieu, pa je postala glavna institucija pri razširjanju jezika na vsem ozemlju države (Anderson 1998, 52; Giddens 1985, 119). Kljub temu, da je konvent leta 1790 prepovedal vse "dialekte", pa se večina zgodovinarjev vendarle strinja, da so bila nacionalistična čustva v sedemnajstem in osemnajstem stoletju rudimentarna in regionalno specifična. Večina "francoskih" moških in žensk je zase menila, da pripadajo eni od regij ali mest (Giddens 1985, 119). Kot je pokazal Eugen Weber v svojem delu *Peasants into Frenchmen*, je eden glavnih vzrokov, da se občutek francoskosti ni razvil tako dolgo, dejstvo, da ni bilo razpredenega sistema cest in drugih komunikacij. Slavni sistem cest je namreč bolj spominjal na nekaj glavnih arterij, ki pa niso imele drugih, manjših, stranskih žil. To je trajalo vse do leta 1880, ko se je sistem komunikacij občutno izboljšal (Connor 1994, 221).

Etničnost francoskega koncepta državljanstva

Koncept državljanstva, kot ga je vpeljala francoska revolucija, je torej imel več kot jasen namen: da poenoti različno. Da poveže Okcitanco, Bretonce, Ligure, Burgunde, Baske, Franke, Galce etc. v eno. Državljanstvo je zato bilo, podobno kot poenoten jezik in zgodovina, samo orodje za centralizacijo države. Govoriti o etnični enodimezionalnosti francoskega državljanstva je zato problematično. Problematično predvsem zato, ker je ta tradicija etnične enodimezionalnosti (*Etat in nation* združena v eno) izumljena tradicija, mit, ki ne vzdrži resne znanstvene presoje⁷. Ravno v tem je problem francoskega koncepta državljanstva. Državljanstvo je v drugih državah pojmovano kot pravni status, ki se veže na državo, ki pa ni nikoli v popolnosti identično z narodom, kljub obstoju nacionalne države (zaradi etničnih manjšin). Državljanstvo nikoli ne more v popolnosti sublimirati etnične identitete. Toda ravno etnično sublimacijo francoski mit zanika. Tisto, kar zagovarja francoski mit, je, da je velika francoska nacija, ki je enaka državi, vstop v katero se določa na podlagi ideološko-političnih kriterijev, že etnično homogena. Oblikovala se je večina, katere formalni kriterij vstopa v politično skupnost je sicer politično-ideološki, dejansko pa gre za paradoks, ker 1) nikakor ne moremo govoriti o etnični homogenosti, če je kriterij vstopa v politično skupnost politično-ideološki, in 2) ker obstaja odprto vprašanje, kaj je tisti narod, ki se je zlil z državo. Vprašanje, ki je več kot na mestu, se zato glasi: zakaj zatiranje vseh posameznih jezikov na področju Francije, zakaj ustvarjanje etnične homogenosti, zakaj ustvarjanje občutka francoskosti, če pa je kriterij vstopa v politično skupnost politično-ideološki? Zakaj je sploh bilo potrebno vso to silno in grozno izumljanje nacionalne identitete, če pa je kriterij za državljanstvo znan? Odgovor je več kot na dlani: ker je tudi politično-ideološki kriterij državljanstva konstrukt, ki ga je ustvarila francoska revolucija in njena tradicija ter v realnosti nikoli ni bil popolnoma uresničen oz. je vedno imel za osnovo etnični kriterij. Vprašanje pri tem seveda je, kdo ali kaj je ta etnični kriterij ali bolje narod, ki pomeni osnovo za državljanstvo. Na prvi pogled se morda zdi paradoksalno, pa vendarle je dejstvo, da je z ustoličenjem naroda na mestu kralja, revolucija naredila sama sebi medvedjo uslugo, kajti koncept naroda je pravzaprav izvirno bil koncept aristokracije. Aristokracija je namreč bila tista, ki je zaradi inflacije naslovov in privilegijev, uvedla pojem naroda, s katerim si je hotela ponovno povrniti prejšnji status (Greenfeld 1992, 154).

Najboljša ilustracija problema francoskega državljanstva je vprašanje *civisme*. Če sledimo politično-ideološkemu kriteriju, potem Francije pri podeljevanju državljanstva etnični status sploh ne zanima, zanima jo samo spoštovanje *civisme*⁸. Če namreč hoče tujec postati državljan, se mora izkazati s potrebnimi državljanskimi vrlinami (*civisme*) ter izpolnjevati svoje obveznosti do unitarne, sekularne

⁷ Postmoderna tradicija nam je naložila pretzpraševanje avtoritet. Zavedati se namreč moramo, da je tudi znanstvena presoja mit, samo da funkcionira na drugi ravni.

⁸ Leca (1997, 374) pripominja, da so v zadnjem času v francoskem javnem mnenju od moralnih lastnosti državljanstva (*civisme*), veliko bolj pomembne lastnosti družbene morale kot pa lastnosti politične morale. Privrženost deželi upada v vseh družbenih razredih.

države. Ta "republikanski model" ima osnovo v revoluciji 1789. leta in Deklaraciji o pravicah človeka in državljana, ki določa, da je lahko vsakdo državljan Francije, če je le lojalen naciji kot politični skupnosti. Tisto protislovno pri tem modelu je, da na eni strani zahteva sprejem francoske kulture in jezika kot nujnih obeležij *civisme*, po drugi strani pa se zdi, da je ta model predvsem političen in da varuje individualno enakopravnost vseh državljanov (Castles 1995, 16). Tako ljudje neevropskega porekla, z državljanstvom Republike Francije ali brez, predstavljajo etnične manjšine, med njimi pa je največ Alžircev, Tunizijcev, Maročanov, črnih Afričanov, Turkov in naseljencev iz čezmorskih departmajev in ozemelj.

Mogoče se celoten problem še lepše izriše pri vprašanju asimilacije. Asimilacijo ponavadi definiramo kot politiko vključevanja imigrantov v družbo skozi enostranski proces prilagajanja: od imigrantov se pričakuje, da se bodo odrekli svojim jezikovnim, kulturnim in družbenim posebnostim in postali nerazpoznavni v odnosu do večinske populacije (Castles 1995, 15). Vloga države v procesu asimilacije je, da poskrbi za čimbolj ugodne pogoje za prilagoditev in čim manj boleč prenos vrednot in kulture, na primer tako, da pri otrocih migrantov vztraja na uporabi dominantnega jezika in obiskovanju normalnih šol. Asimilacija je bila prevladujoč model v Združenih državah Amerike v začetku tega stoletja, bila pa je tudi politika Velike Britanije, Avstralije ali Kanade po letu 1945. Danes je politiko asimilacije večinoma zamenjala politika integracije, ker so v teh državah ugotovili, da se imigranti ne asimilirajo tako hitro ter da se raje združujejo v združenja, kjer lahko uporabljajo materni jezik (Castles 1995, 15).

Verjetno je asimilacijski model, če ga upoštevamo v njegovi čisti različici, kakršnega uporabljajo v Franciji, najbolj nasilen do imigrantov. Asimilacijski model je do migrantov najbolj nasilen, ker zahteva brezpogojno asimilacijo in opustitev njihove prvotne kulture. Zaradi tega so le redke države (razen omenjene Francije), ki dosledno spoštujejo asimilacijski model⁹. Asimilacijske prepreke, ki stojijo migrantu na njegovi poti do enakopravnosti, so namreč mnogotere. Seveda te prepreke niso zgolj na strani migranta, ki je tujec, ampak so tudi na strani družbe, ki je migranta sprejela (Južnič 1993, 138). Vsaka imigrantska družba bi se namreč morala zavedati, da imigracije povzročijo družbene napetosti vsaj na dveh ravneh: na ravni institucij, družbenih ustanov, ki imigracijsko politiko določajo, in na ravni posameznikov (Mežnarič 1986, 93). Na ravni posameznikov je vsekakor dober primer zavore asimilaciji t.i. *colour bar*. Črnci v Veliki Britaniji in Franciji so še zelo daleč od dejanske integracije v družbo, pa čeprav so dobili državljanstvo ene od obeh držav.

Tako lahko ugotovimo, da gre pri asimilaciji "za etnično fizijo, to je prisvajanje in prilagajanje tistih, ki z migracijami vstopijo v drugačno etničnost" (Južnič 1993,

⁹ V veliki meri je izbira modela vključevanja priseljencev v družbo odvisna od koncepcije državljanstva oz. članstva v politični skupnosti. Naj bo pravna (kot je to naturalizacija) ali kulturna, asimilacija vedno predvideva politično koncepcijo članstva v skupnosti in prepričanje, ki ga je Francija prevzela iz rimske tradicije, da država lahko preobrazi tujce v državljanke, kmete - ali imigrantske delavce - pa, če uporabimo besede Eugena Webra, v Francoze (Brubaker 1992, 8). Nasproten temu modelu je nemški model, kjer je skupnost zasnovana na etnokulturnem modelu in je vanjo praktično nemogoče vstopiti.

276). Pomembnost tega modela je vsekakor v tem, in to je na svoji koži nedvomno izkusila večina držav Commonwealtha po drugi svetovni vojni, da povzroča neznosne tenzije, porast rasizma ter socialno-ekonomsko marginalizacijo imigrantov, kar na družbeni ustroj ne deluje pozitivno. Zato je večina držav, ki je uporabljala ta model, prešla na kombinacijo asimilacijskega modela in pluralističnega modela ali pa je v asimilacijski model uvedla odločne modifikacije za družbeno integracijo imigrantov.

Kako se je sploh razvil občutek "francoskosti"?

V dosedanjem izvajanju smo ugotovili, da do občutka "francoskosti" pri prebivalcih teh ozemelj ni prišlo vse do druge polovice 19. stoletja. A na vprašanje, ki smo si ga postavili že zgoraj, namreč, kaj je tisti narod, ki se je zlil z državo, da je nastala velika francoska nacija, še nismo odgovorili. Na koncu uvoda v *The Invention of Tradition* Hobsbawm (1983, 14) piše o naslednjem paradoksu:

"Moderni narodi...na splošno trdijo, da so nasprotje novega, namreč, da so zakoreninjeni v najbolj oddaljeni preteklosti, in da so nasprotje narejenega, ker so človeške skupnosti tako "naravne", da ne potrebujejo nobene definicije razen samo potrditve. Kakršnekoli zgodovinske ali druge kontinuitete so že usidrane v moderni koncept 'Francije' ali 'francoskosti' – katerih nobeden ne zanika – ravno ti koncepti sami morajo vsebovati narejeno ali 'izumljeno' komponento".

Vidimo, da gre pri Franciji za tipičen primer tistega, čemur Hobsbawm pravi "izumljene tradicije". Element izumljenega je še posebno dobro viden v našem primeru, kajti zgodovina, ki je postala del celotnega fonda znanja ali ideologije določenega naroda, države ali gibanja, ni zgodovina, ki bi se dejansko ohranila v ljudskem spominu, ampak je to tisto, kar je bilo izbrano, popularizirano in institucionalizirano (Hobsbawm 1983, 13). Ena od funkcij tistega, čemur rečemo zgodovina naroda, dejansko pa gre za izumljeno tradicijo, je v našem primeru vzpostavljanje družbene kohezije in članstva v skupnosti, ki v primeru Francije pred tem sploh ni obstajala. Ključ do rešitve problema je namreč v tem, da moramo končno dojeti, da ima tudi zgodovina svojo zgodovino:

"V Franciji je odsotnost tega priznanja najbolj očitna. Še zmeraj verjamejo v zgodovino z velikim Z. Preteklost pa se prenaša v preoblekah, ki se v različnih dobah razlikujejo; oblika pripovedi je zaznamovana z nestalnimi ideološkimi pečati, z imaginarnimi obarvanostmi; nobeno pojasnilo nikoli do konca ne osvetli svojega predmeta. Za večino Francozov ostaja zgodovina Francije to, kar je bila ob koncu prejšnjega stoletja: znanost in liturgija hkrati." (Citron 1991, 193)

Velik prispevek k študiji zgodovinskega spomina v formiranju francoskega naroda je podal Pierre Nora v knjigi *Kraji spomina (Les lieux de mémoire)*, katere urednik je bil. V njej nam cela vrsta strokovnjakov ponuja na vpogled različne tradicije, ki so oblikovale francosko narodno zgodovino (republikansko, nacionalno in kulturno tradicijo). Tisto, kar je predvsem pomembno za našo razpravo, je teoretično orodje, ki ga uporablja Nora – *kraje spomina* (Llobera 1998, 333). Zgodovina katerekoli moderne države je narejena iz "vrste krajev spomina, ki se jim je dalo trajen in stalen čustveni in simbolni pomen." Nora razlikuje štiri tipe krajev spomina: simbolne kraje (komemoracije, romanja, obletnice, embleme); funkcionalne kraje (priročnike, avtobiografije, združenja); spomeniške kraje (pokopališča, zgradbe) in topografske kraje (arhive, knjižnice, muzeje) (Llobera 1998, 333). Gre preprosto za to, da so ti kraji spomina seveda "izumljena" tradicija z nalogo vzpostavljanja skupne kohezije, legitimiranja institucij in socializacije. Ni je namreč identitete državljanstva, ki bi bila lahko preprosto v vakuumu in ne bi odražala skupne tradicije, nacionalnosti (v smislu občutka kulturne povezanosti) ter bratstva v smislu čustvene vezi, ki povezuje skupine s skupno identiteto.

Z nekaj lucidnosti bi se dalo pokazati, da je bilo treba "izumljene tradicije" napolniti z vsebino etnične identitete prebivalcev postrevolucionarne Francije. Glede na dotedanjo zgodovino Francije so bile pretendente za naslov etnične identitete Francije tri. Prva možnost so bili prebivalci, po katerih se je dežela imenovala, Franki. Bili so ljudstvo germanskega porekla, ki so vdrl v Galijo v dneh, ko je propadal rimski imperij in vzpostavili merovinško dinastijo v petem stoletju našega štetja. Druga možnost so bili Kelti (z drugo besedo Galci, kajti Grki so za ljudstva na teh prostorih uporabljali besedo *Keltai*, medtem ko so jih Rimljani raje klicali *Galli*, *Galatae*) (Dietler 1994, 585). Tretjo možnost pa so predstavljali Rimljani, ki so si Galce podjarmili v prvem stoletju našega štetja.

Boj za primat etnične identitete v zgodovinopisju Francije se je odvijal v dveh etapah. Prelom označuje francoska revolucija, kajti na točki francoske revolucije se je prenehal biti boj za med frankovsko in galsko identiteto ter se začel boj za dediščino galske ali rimske identitete. Vzrok za takšen potek je dejstvo, da sta do revolucije 1789. leta frankovsko identiteto skoraj monopolizirala aristokracija in plemstvo. Franki so se predvsem sklicevali na korenine pravic zavojevalstva, ki so segale nazaj v četrto stoletje ter na francoskega kralja Clovisa. Pravica do zavojevalstva je plemstvu, ki se je imelo za frankovske potomce, torej germanske osvaja-
jalce, dajala pravico vladanja nad množicami. Dejstvo, da se je Clovis spreobrnil v krščanstvo, pa so jim omogočali dobre zveze s Cerkvijo in božje opravičevanje vladavine (Dietler 1994, 587). Francoski kralji so namreč od takrat naprej veljali za najbolj krščanske kralje na svetu, kar jim je dajalo pravico, da so zahtevali "svobodo za Francijo" pred papeškim ali imperialnim vmešavanjem v njihove zadeve (Greenfeld 1992, 94). Pri tem je zelo pomembno dejstvo, da nekdo vse do šestnajstega stoletja ni bil Francoz zaradi svoje nacionalne identitete, ampak je to bil skozi odnos s svojim kraljem. Vir francoske identite takratnega časa je namreč bil kralj, kajti tudi ozemlje, ki bi lahko bilo vir francoske identitete, je bilo definirano skozi kraljeve posesti (Greenfeld 1992, 102).

Francosko zgodovino pisje pred revolucijo je polno nasprotujočih si tez o identiteti Francozov. Dela, ki so obravnavala "snov Francije" do srede 14. stoletja, niso niti z besedico omenila Galcev, ki za izobraženca ali kraljevskega uradnika dejansko niso obstajali (Citron 1991, 198). Izraz Galija se je uporabljal predvsem kot zemljepisni pojem, ki je obsegal ozemlje med Pireneji in Renom, medtem ko je bila Germanija (od koder so Franki prišli) na drugi strani Rena. Izraz Galija so takrat uporabljali predvsem duhovniki. Do 17. stoletja je zgodovina še naprej temeljila na kraljevskih dinastijah, ki so seveda bile frankovskega porekla. Šele v 16. stoletju se ponovno pojavi galofilski tok, ki ga gre povezovati s potrebo francoskih učenjakov po nacionalni uveljavitvi, saj so se soočali z italijansko modo na dvoru in s kulturnim imperializmom italijanskih humanistov (Citron 1991, 200). Francoski zgodovinarji, kot na primer Jean Lemarie de Belges v svojem delu *Znane galske osebnosti in trojanske posebnosti* iz okoli 1510. leta, so dokazovali, da veličina galske identitete zagotavlja Francozom slavno preteklost, saj so Galci zaradi bibličnega porekla nedoločljive starosti, ker so potomci Samoteja (četrtga Jafetovega sina, Jafet pa je bil Noetov sin) (Citron 1991, 199). V 16. stoletju so se tudi pojavljale teze o galskem poreklu Frankov, vendar jih je del izobraženstva zavrnil. Nekateri ideologi, ki so imeli za nalogo opravičevanje privilegijev plemstva, so od 17. stoletja naprej trdili, da so bili Franki v celoti zavojevalci: bili so predniki plemstva, ki so zaslužnili Galce. Na ta način je zgodovina med Franke, dedne gospodarje, in zaslužnjene Galce začrtala razdaljo, ki loči privilegirano plemstvo od tretjega stanu, ki je dolžan plačevati davke (Citron 1991, 201). V podobnih kategorijah je razmišljal grof de Boulainvilliers, ki je vztrajno trdil, da je Francija sestavljena iz dveh ras: plemstva, ki so bili potomci Frankov, ter tretjega stanu, ki so bili potomci Galo-Romanov (Dietler 1994, 587)¹⁰.

Ta izumljena etnično-rasna dihotomija, ki je v ideološkem pogledu predstavljala razredno strukturo, je bila seveda idealno polje za spopad med revolucijo in reakcijo. Keltska identiteta je namreč služila za nasprotovanje plemstvu v revoluciji, ki se je tako kazala kot rasni spopad in posledično kot kohezivni faktor v novem, postrevolucionarnem nacionalizmu. Ko so predstavniki tretjega stanu junija leta 1789 po svoji zmagi razglasili narodno predstavništvo - in s tem narod - za en sam in nedeljiv, je revolucija končala razpravo med Galci in Franki (Citron 1991, 202). Zmagalo je galsko poreklo, frankovska identiteta je le še nosila pečat germanskih zavojevalcev. Sovraštvo do frankovskih razbojnikov je bilo takšno, da so v dneh navdušenja ob zmagi galskega naroda nekateri celo predlagali spremembo imena dežele oz. ukinitve imena Francija (Citron 1991, 203). Amédée Thierry, oče francoskega post-revolucionarnega nacionalističnega in liberalističnega zgodovino pisja (v smislu 19. stoletja), je poreklo Francozov zasidral v galski identiteti, ki je jo razumel kot rasno (Citron 1991, 204). Od takrat naprej Galce štejejo za arijsko raso. Teologija čiste kraljevske krvi se je spremenila v genetski mit galske krvi Francozov. Galski mit je narodu, enemu in nedeljivemu, prinesel rasno homogenost in kulturno povezanost (Citron 1991, 206), kajti Galci, naši dedje, so

¹⁰ O vplivu grofa de Boulainvilliersa na rasne teorije Gobineaua glej v Cassirer (1972, 225-246).

kljub temu, da so na teh prostorih obstajali drugi predniki, bili tisti, ki so civilizirali Francijo in vso Evropo.

Revolucionarni voditelji so, potem ko so se znebili frankovske identitete kot legitimnega vira identitete v novi republikanski tradiciji, začeli kovati novo ljudsko tradicijo, ki je izhajala iz ambivalentnega odnosa med starimi Galci in njihovimi osvajalci Rimljani. Ta dva pola sta predstavljala idealno osnovo za simbolno manipulacijo francoske identitete, kajti tisto, kar so revolucionarji najbolj občudovali pri antični rimski republiki so bile njihove demokratične institucije in politična retorika¹¹, medtem ko je galska identiteta veliko bolje služila kot temelj emocionalno nabitega občutka nove etnične skupnosti (Dietler 1994, 588). Z vzpostavitvijo francoskega imperija pod Napoleonom, se je to rivalstvo za identiteto še stopnjevalo. Napoleon je le še utrdil galsko identiteto kot ključno v republikanski tradiciji z ustanovitvijo *Académie Celtique* leta 1805, katere naloga je bila raziskovati poreklo in jezik Galcev, obenem pa je Napoleona še bolj zanimal simbolni potencial rimske imperialne dediščine za opravičilo svojih aspiracij, francoskega vojaškega osvajanja, in dajanje legitimnosti svoji lastni cesarski vladni (Dietler 1994, 588). V kratkem času burbonske restavracije je prišlo tudi do restavracije frankovske nacionalne identitete, vendar je to ponovno zatrla revolucija 1830. leta. V tistem času je nastalo posebno močno gibanje v zgodovinopisju, ki je z vsemi močmi zagovarjalo galofilski tok in videlo Galce kot primarni vir etnične identitete moderne francoske nacije. Takrat tudi nastane mit o Vercingetorixu, galskem generalu, ki pomeni kasnejši arhetip vseh francoskih narodnih junakov: "Takrat je živel v Arveniji mlad mož, ki ga je vsakdo takoj opazil, bolj zaradi njegovih osebnih vrlin kot zaradi njegove cenjenje družine. Njegova visoka postava, njegova lepota, njegov pogum in spretnost z orožjem, genij vojščaka, ki se je zrcalil v njegovih očeh, vse to je predstavljalo mešanico občudovanja in strahu, galski ideal" (Citron 1991, 205). Z vrnitvijo francoskega cesarstva pod Napoleonom III. 1852. leta, se je vrnila tudi dinamična napetost med galsko in rimsko identiteto. Ta napetost se je najbolje odsevala v pomenu dveh zgodovinskih osebnosti, ki sta igrali odločilno vlogo pri rimski zasedbi Galije: Cezarja in Vercingetorixa (Dietler 1994, 588). Napoleon III. je s postavitvijo bronastega kipa galskega junaka Vercingetorixa na kraju dokončnega poraza galske vojske nasproti Rimljanom v Alésii, simbolno hotel prikazati svoje videnje francoske identitete, ki naj bi kazala tako na samožrtvovanje Galcev za obrambo svojega naroda kot na kasnejše dobrobiti zmage, čeprav od začetka boleče, rimske civilizacije nad barbarstvom (Dietler 1994, 590). Od takrat je Vercingetorix predstavljal prvega in največjega junaka Francije, poosebljenje galske identitete, ki je našla pot v vse učbenike zgodovine moderne Francije kot tudi v popularno kulturo, saj se prvi zvezek izjemno popularnega stripa Asterix začne ravno s predajo Vercingetorixa Cezarju.

Francoska nacionalna zgodovina, ki je bila ključen instrument pri določanju etnične identitete Francozov, je, kot piše Citron (1991, 214), rezultat kopičenja besedil in sestavljanja interpretacij, katerih cilj je hvalospev obstoječi oblasti. Pa vendarle se je, kot je na to opozoril Dietler (1994, 593-595), v Bretoniji zgodil

¹¹ Več o tem glej v Bibič (1990, 15).

paradoks tega zgodovinopisja. Bretonci so namreč keltskega porekla, kar dejansko pomeni, istega porekla kot Galci. Ko je konvent, kar je bila zakonodajna skupščina, leta 1790 prepovedal vse "dialekte", kar je seveda bilo nujno v luči standardizacije jezika kot enega izmed ključnih instrumentov etnične identitete¹², je bila bretonščina obsojena na propad. Na hodnikih francoskih šol je namreč bilo opaziti branje: "Prepovedano je pljuvati in govoriti bretonsko" (Južnič 1993, 285).

Na še en paradoks v francoskem zgodovinopisju velja opozoriti. Anderson (1998, 14) je v svojem sijajnem delu *Zamišljene skupnosti* definiral narod v antropološkem duhu kot zamišljeno politično skupnost. Zamišljen je hkrati kot notranje omejen in suveren. Narod je zamišljen zato, ker vsi pripadniki naroda nikoli ne spoznajo vseh svojih sočlanov - pa vendarle vsak od njih nosi predstavo o skupni povezanosti v skupnost. Na to je opozoril že Renan, ko je rekel, da sta "zgodovinska pozabaš in zgodovinska napaka bistvena dejavnika nastanka nekega naroda" (Rizman 1991, 34). Tisto, kar so morali Francozi pri vzpostavljanju naroda pozabiti, ni samo šentjernejska noč, ampak je tudi Vendeja, ko se je ta pokrajina od marca 1793 do januarja 1794 junaško upirala revolucionarni vojski. Kajti tisti, ki v revoluciji ni bil z nami, je bil proti nam. Na eni strani svoboda, bratstvo, enakost, na drugi strani pa Vendeja. Tisto, kar je pri Vendeji najhuje je, da je popolnemu uničenju in poboju vseh prebivalcev januarja 1794 sledil tudi historicid. Stvar je bilo treba popolnoma potisniti v pozabo. Iz take snovi je torej sestavljena slavna francoska nacija!

Etnična enodimenzionalnost francoskega državljanstva v pogojih globalizacije

Ko govorimo o globalizaciji in njenih učinkih na etnično enodimenzionalnost državljanstva, moramo analizo zastaviti na dveh ravneh. Prva raven je raven imigrantov, ki so v francosko politično skupnost nedvomno prihajali in bodo s povečanjem intenzivnosti globalizacije nedvomno še v večji meri. Globalizacija namreč pomeni, da je postala politična, ekonomska in družbena dejavnost svetovna po svojem obsegu, poleg tega pa še pomeni, da je prišlo do povečanja intenzivnosti odnosov in medpovezanosti med posameznimi državami in družbami (Held 1992, 39). Toda velja opozoriti, da globalizacijske sile lahko delujejo tako združevalno kot tudi razdiralno. Razdiralno zato, ker lahko globalizacijske sile sicer oslabijo dotedanje ekonomske in politične strukture, toda nikakor ni nujno, da bodo tudi vzpostavile nove. Drugič, zelo verjetno je, da bodo globalizacijski procesi v različnih regionalnih in lokalnih pogojih delovali različno in imeli tudi različne rezultate.

Z globalizacijo se torej dogaja dvoje: prvič, poveča se intenzivnost odnosov, kar posledično pomeni pritisk na etnično enodimenzionalnost, drugič, zmanjša se intelegibilnost družbe in s tem racionalne osnove za državljsko zavest. Pri večanju intenzivnosti odnosov ima Francija prav poseben problem, kajti če bi v popol-

¹² Več o standardizaciji jezika kot instrumentu poenotenja etnične identitete glej v Anderson (1998) in Južnič (1993, 283-288).

nosti spoštovala republikanski princip državljanstva, ki za sprejem v politično skupnost postavlja politično-ideološki kriterij, potem bi ta problem odpadel. Ker pa je, kot smo videli v dosedanjem izvajanju, tak princip prej mitski kot pa karkoli drugega, je problem toliko večji. Nenazadnje je uporaba metode asimilacije, kot jo v najbolj kruti obliki kot ena redkih držav pri naturalizaciji Francija uporablja, najboljši pokazatelj zagat. Zgodil se je še en paradoks, ki kaže na pomanjkljivost republikanskega modela. Priseljenci z islamsko kulturo so namreč na polje civilne družbe prinesli religiozno v obliki, ki jo republikanska laičnost do takrat ni poznala. Francoska laičnost je do takrat namreč temeljila na prepričanju, da je vera individualna zadeva, ne pa kulturno ali skupnostno dejstvo. Francoski politični prostor, prostor enakopravnega državljanstva, naj bi bil individualen in zunaj religioznega področja (Citron 1991, 217). Toda republika si je po drugi strani izmislila prosti "četrtak", da je lahko cerkev poučevala katekizem. Zgodila se je na moč podobna operacija kot pri določanju etnične identitete. V določenem trenutku se je pač oblikovala določena večina, ki je določila kriterij za vse dogodke. Tako morajo sedaj verske manjšine (med njimi tudi islamska) sprejeti koledar, ki izhaja iz krščanske preteklosti, čeprav živijo v laični, sekularni in unitarni (sic!) republiki! Problem je predvsem v enačenju oz. zlitju naroda in države. Ker, kot pravi Citron (1991, 219), država ni narod, kajti narod ni Francija, ena in nedeljiva, ampak je družba Francozov, raznorodna, različna, zapletena. Država mora biti zagotovilo za izvajanje nalog družbene pravičnosti in javnih služb, zagotavljati mora kar največ svobode in pravično delitev bogastva, namenjenega revnim, pri tem pa se ne sme poistovetiti s civilno družbo.

Naslednja posledica globalizacije za etnično enodimezionalnost francoskega državljanstva je zmanjšanje intelegibilnosti družbe. V svoji globalizaciji proizvajajo komunikacije namreč dvoji učinek: mednarodne zadeve se nam približajo na doseg roke, toda nacionalni čut postaja manj intelegibilen, kolikor se pač nacija z vidika mednarodnih odnosov kaže kot manj samozadostna in bolj odvisna. Država ima vedno večje težave, ko hoče prepričljivo razložiti svoj politični položaj (gospodarski, kmetijski, družbeni ali strateški), saj se pojavlja izmenoma kot avtonomna ("če ima država politično držo, jo ima le zato, ker se je ta posebna politična drža razvila sama od sebe") in odvisna ("če politična pot države ne deluje, je to zaradi mednarodnih pritiskov") (Leca 1997, 383). Vidimo, da se z globalizacijo zmanjšuje osnova za racionalno prepričanje o državljanstvu. Kajti državljanstvo je vedno pomenilo več kot zgolj priponko, več kot zgolj pripisano dejstvo. Ker tisti, ki ni imel občutka za državljansko vez s svojimi sodržavljeni in odgovornosti za njih, nikoli ni bil pravi državljan. Državljanstvo je identiteta, ki je bolj ali manj utemeljena na racionalnem prepričanju o pripadanju in je dosežena skozi izobraževalni proces. Kako pomembna je vsebina posameznih segmentov izobraževalnega procesa, smo videli na primeru francoskega zgodovinskega junakov. Z globalizacijo možnost dojeti in imeti moč vplivati na vsebino, nedvomno upada.

Še na eno posledico globalizacije velja opozoriti. Že Marx (1980, 35) je vedel, da je blago na prvi pogled samoumevna, trivialna reč. Njegova analiza pa pokaže, da je zelo kočljiva reč, polna metafizične zvitosti in teoloških muh. Pri globalizaci-

ji, kot smo jo opredelili (kot povečanje intenzivnosti vsakršnih odnosov med državami), je namreč ena od najbolj naravnih posledic tudi povečanje menjave blaga med državami. Na prvi pogled ima povečanje menjave blaga med državami kaj malo opraviti z etnično enodimenzionalnostjo državljanstva, toda ko stvar nekoliko analiziramo, odkrijemo povezavo. Na blago namreč ne smemo gledati samo kot na preprosto predmetno formo, temveč predvsem kot na nekaj, kar zrcali značaj človeškega dela. Tako blago nosi s sabo družbene odnose, ki se v pogojih globalizacije širijo z veliko hitrostjo. Tista družba, ki je pri razširjanju svojih odnosov bolj prepričljiva in uspešna, v svetu prevladuje. Blago pri tem spreminja obstoječe odnose v družbah, ki ga uporabljajo, ker pač za sabo potegne celotne življenjske stile ljudi. Pomembna sprememba, ki je posledica globalizacije, je, da je človek sedaj mišljen samo še kot homo oeconomicus in ne več kot homo politicus. Kot potrošnik na velikem globalnem trgu, ki ne priznava nacionalnih meja, še posebej, ker te niso utemeljene na kapitalu, pač pa na sentimentih in kulturi. Kapital ima povsem svojo logiko, ki ne priznava posameznih kultur. Govoriti o etnični enodimezionalnosti v pogojih globalizacije, o vezanosti na samo eno tradicijo v medpovezanem svetu, je zato anahrono početje.

Celotna zgodba, ki smo jo poskušali predstaviti, je pravzaprav zgodba o tipičnem. O tem, kako umestiti partikularno na mesto univerzalnega, da prvo zadobi značaj zadnjega. Kako sicer razložiti vse boje v zgodoviniopisju, kako razložiti notranjo pacifikacijo in standardizacijo nekoč različnih ljudstev na ozemlju današnje Francije, kako razložiti prost četrtek. Etnična enodimezionalnost državljanstva ni zato nič drugega kot velik izum francoske revolucije, ki je izumila narod in ga kot totalitarnega umestila na mesto kralja. Je fikcija, ki se danes vzdržuje z asimilacijo, dejansko pa ne pomeni nič drugega kot to, da se je na neki točki v zgodovini zbrala potrebna večina in oblikovala konsenz, ki je ostal nespremenjen do danes.

LITERATURA

- Althusser, Louis. 1980. Ideologija in ideološki aparati države. V Z. Skušek-Močnik (ur.), *Ideologija in estetski učinek*, str. 35-99. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Anderson, Benedict. 1998. Zamišljene skupnosti: O izvoru in širjenju nacionalizma. Ljubljana: *Studia humanitatis*.
- Aristotle. 1996. *The Politics and The Constitution of Athens*. Edited by Stephen Everson. Cambridge: Cambridge University Press.
- van der Berghe, Pierre L. 1991. Biologija nepotizma: etničnost kot sorodstvena selekcija. V R. Rizman (ur.), *Študije o etnonacionalizmu*, str. 79-107. Ljubljana: KRT.
- Bibič, Adolf. 1990. Renesansa državljanstva, konsenz in princip večine. V S. Kranjc in B. Strmčnik, (Kon)federalizem; večinsko odločanje in konsenz. Ankarana: Slovensko politološko društvo.
- Brubaker, Rogers. 1992. *Citizenship and Nationhood in France and Germany*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Cassirer, Ernst. 1972. *Mit o državi*. Beograd: Nolit.

- Castles, Stephen. 1995. How nation-states respond to immigration and ethnic diversity. *New community*, vol. 21, št. 3, str. 10-24.
- Citron, Suzanne. 1991. Nacionalni mit. Pretres zgodovine Francije. V R. Rizman (ur.), *Študije o etnonacionalizmu*, str. 191-220. Ljubljana: KRT.
- Connor, Walker. 1994. *Ethnonationalism: The Quest for Understanding*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Dietler, Michael. 1994. "Our Ancestors the Gauls": Archeology, Ethnic Nationalism, and the Manipulation of Celtic Identity in Modern Europe. *American Anthropologist*, vol. 96, št. 3, str. 584-605.
- Giddens, Anthony. 1985. *The Nation-State and Violence*. Cambridge: Polity Press.
- Greenfeld, Liah. 1992. *Nationalism: Five Roads to Modernity*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Heater, Derek. 1990. *Citizenship: The Civic Ideal in World History, Politics and Education*. London and New York: Longman.
- Held, David. 1993. Democracy: From City States to A Cosmopolitan Order. V D. Held (ur.), *Prospects for Democracy*, str. 13-52. Cambridge: Polity Press.
- Hobsbawm, Eric. 1983. Introduction: Inventing Traditions. V E. Hobsbawm in T. Ranger (ur.), *The Invention of Tradition*, str. 1-14. Cambridge: Cambridge University Press.
- Južnič, Stane. 1993. Identiteta. Ljubljana: Teorija in praksa.
- Leca, Jean. 1997. Vprašanja o državljanstvu. V A. Bibič (ur.), *Kaj je politika*, str. 373-386. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
- Llobera, Joseph R. 1998. The role of historical memory in Catalan national identity. *Social Anthropology*, vol. 6, št. 3, str. 331-342.
- Marx, Karl. 1980. Kapital I. Časopis za kritiko znanosti, vol. 8, št. 41-42, str. 9-90.
- Mežnarič, Silva. 1986. Bosanci. A kuda idu Slovenci nedjeljom? Ljubljana: Krt.
- Rizman, Rudi. 1991. Teoretske strategije v študijah etnonacionalizma. V R. Rizman (ur.), *Študije o etnonacionalizmu*, str. 15-37. Ljubljana: KRT.
- Safran, William. 1995. Conclusions. *Nationalism and Ethnic Politics*, vol. 1, št. 3, str. 107-111.
- Smith, Anthony D. 1986. *The Ethnic Origins of Nations*. Oxford: Basil Blackwell.

MED TRGOM IN DRŽAVO

Intermediarna sfera kot producent kolektivnih dobrin

Povzetek: Številni avtorji se ukvarjajo z iskanjem odgovorov na vprašanja povezana s odnosom med trgom in državo, še posebej v luči visoke brezposelnosti in krize socialne države v državah izven anglosaškega kroga. Ta debata, ki predpostavlja kompetitiven odnos med obema sferama, je v mnogih dimenzijah postala neproduktivna. Zato avtor teksta predstavi nekatere poteze novega pristopa, ki pripisuje večji pomen intermediarni sferi. Pri tem opozori na pre-slabo poznavanje te sfere, zmedo, ki spremlja poimenovanje te sfere in na težave, ki izhajajo iz tega. Boljše poznavanje intermediarne sfere bi okrepilo njene potenciale za generiranje kolektivnih dobrin, zato skuša oblikovati vsaj grob okvir za oblikovanje definicije te sfere. Proti koncu teksta nakaže, na kakšne načine se intermediarna sfera umešča med ostale sfere, ki generirajo kolektivne dobrine.

Ključne besede: brezposelnost, blaginja, socialna politika, intermediarna sfera, neprofitno-volonterski sektor

Uvod

Ob pomoči obsežne teoretične in empirične evidence so številni strokovnjaki prišli do ugotovitev, da v strukturi modernih kapitalističnih sistemov prihaja do številnih sprememb.¹ Še posebej opazne so spremembe na tistih področjih, kjer posamezniki pridobivajo različne resurse za zadovoljevanje svojih potreb. V sferi trga prihaja do naraščanja brezposelnosti in zahtev po fleksibilizaciji trga delovne sile. V sferi države, kot pomembnega producenta kolektivnih dobrin, pa številni avtorji opažajo indikacije upadanja zmožnosti izvajanja socialnih funkcij. Vsaj tako pomembne so tudi spremembe v odnosu med obema sferama. V obsežnem teoretskem korpusu, kjer različni avtorji tematizirajo aktualne spremembe v ekonomiji in v modernih sistemih socialne politike, se pojavljata dve vprašanji. Prvič, *zakaj* prihaja do teh sprememb, do naraščanja brezposelnosti in fleksibilizacije trga dela ter do adaptacij države na nove okoliščine. Drugič, *kako* se naj s tem soočimo oziroma kakšni naj bodo ukrepi za dolgoročno uspešno nižanje stopnje brezposelnosti, omejevanje izvajanja moči delodajalcev v škodo delavcev in kakšne naj

* Borut Rončević, diplomirani sociolog.

¹ Zanimive študije teh sprememb se nahajajo v Crouch in Streeck (ur.) (1997).

bi bile politike revitalizacije vloge države kot generatorja kolektivnih dobrin. V povezavi s temi temeljnimi vprašanji se zastavljajo še številna pomembna vprašanja, npr. vprašanje o nivoju, na katerem naj se organizira (sinhronizira) izvajanje teh politik. Naj bo to lokalni, regionalni, nacionalni, nadnacionalni ali svetovni nivo? Ta vprašanja so še posebej zanimiva za lokalne eksperte, ki se ukvarjajo z reševanjem specifičnih problemov na ožjem področju, npr. z nižanjem stopnje brezposelnosti v Sloveniji ali pa s problemom usklajevanja in prilagajanja programov javnih del specifičnim okoliščinam itd. Zelo zanimiva so tudi vprašanja o upravičenosti prenosa ukrepov, ki so se v določenem institucionalnem in blaginjsko/ideološkem okolju izkazali kot uspešni v druge (npr. Glover 1996 ali Adam 1997). Okoli teh ter številnih drugih, še posebej pa okoli prvih dveh vprašanj, se je izoblikovala diskusija, ki je vzbujala pozornost že v osemdesetih letih, sredi devetdesetih pa se je diskusija, skupaj z naraščanjem težav, zaostрила in pritegnila tudi pozornost širše javnosti.

Večji del avtorjev se je, še posebej na začetku, ukvarjal z iskanjem odgovorov na prvo vprašanje. Glede na odgovore, ki so jih podali, jih lahko razvrstimo v tri skupine. V prvo skupino sodijo avtorji, ki te težave pripisujejo učinkom ekonomske globalizacije (npr. Martin in Schumann 1996; Thurow 1992; van den Noord 1996; Day 1989). Najbolj odmevno delo te skupine predstavlja delo Pasti globalizacije (Martin in Schumann 1996), ki je bilo v izjemno kratkem času prevedeno tudi v slovenščino (1997). Ta literatura je bila deležna številnih kritik tako v tujini (npr. Krugman 1996) kot v Sloveniji (Svetličič 1997). Temeljna ideja je, da so se velike korporacije, nekoč "paradni konji nacionalnih držav" (Neyer 1995), deterritorializirale in izgubile občutek odgovornosti do teh nacionalnih držav. Selitev proizvodnje v dele sveta z nižjimi stroški dela neposredno vplivajo na rast nezaposlenosti v teh državah, hkrati pa z begom v 'davčne oaze' siromašijo državne proračune in tako (med ostalim) slabijo potencial države kot zaposlovalca.

V drugo skupino lahko uvrstimo avtorje, ki menijo, da "je srčika porasta nezaposlenosti...tehnološki napredek" (Svetličič 1997, 600). Sem sodijo Drucker (1993), Rifkin (1995), Petit (1995) itd. Najbolj znana predstavnika te skupine sta Drucker, ki govori o rastoči vlogi znanja v produkcijskih procesih in pa Jeremy Rifkin, ki je s prodajno uspešnico *The End of Work* (1995) znova obrnil pozornost nase.² Temeljna teza predstavnikov te skupine je, da tehnološki razvoj povzroča manjšanje potrebe po človeški delovni sili. Prihaja do 'technological displacement', kar pomeni, da tehnološki pripomočki opravljajo delo, ki so ga pred tem opravljali ljudje.³

V tretjo skupino pa sodi cela vrsta manj odmevnih avtorjev, ki skušajo - po mojem mnenju je to najprimernejši pristop - upoštevati kompleksnost medsebojne povezanosti in odvisnosti znanstveno-tehnoloških, gospodarskih, političnih in

² Znan je tudi po številnih delih s področja ekologije, sicer pa ga najpogosteje opisujejo kot aktivista in ekonomista.

³ Ta problem je po Rifkinovem mnenju obstajal od prve industrijske revolucije dalje. Toda vedno se je uspešno reševal, ker so se odvečni delavci zaposlovali v novih in hitro rastočih sektorjih gospodarstva (iz kmetijstva v industrijo, iz industrije v storitvene dejavnosti). To danes ni več možno, ker 1. ni nobenega takega sektorja in 2. ker sofisticirane informacijske tehnologije posegajo na vsa področja življenja in dela.

drugih procesov in uspejo določiti več vzrokov za svetovno krizo v zaposlovanju. Kot primer lahko navedemo Doohana (1994), ki je določil tri vzroke te krize:

1. padajoča ekonomska rast od sedemdesetih let dalje,
2. strukturne spremembe svetovnega gospodarskega sistema in
3. neadekvatnost politik v preteklosti.

Še korak dlje je v svojem razmišljanju naredil Miller (1995), ki ni ugotovil le različnih vzrokov (globalizacija, rast informacijske tehnologije, rast moči multinacionalk), ampak je opozoril, da obstaja več različnih posledic: poleg nezaposlenosti tudi revščina, rast razlik v bogastvu in izobrazbi, ekološki problemi, še večje zaostajanje nerazvitih dežel... Drugi avtorji, ki bi jih uvrstili v to pisano družino, pa se osredotočajo le na en dejavnik, npr. demografski (v študiji OECD, po Taylor-Gooby 1991) ali ekonomski (Layard in drugi 1994).⁴

Prav tako so se pojavili tudi številni odgovori na vprašanje *kako*. Večino teh odgovorov so ponudili avtorji, ki so se ukvarjali z diagnozo vzrokov obstoječih težav. Kljub veliki raznovrstnosti lahko določimo pomembno skupno točko: vsi ali pa vsaj pomembna večina odgovorov na vprašanje *kako* izvira iz odgovorov na vprašanje *zakaj*. To je povsem razumljivo hkrati pa se zastavi pomembno vprašanje, ali bi bilo smotrno izoblikovati politike in implementirati ukrepe, ki bi temeljili na eni izmed teh predpostavk ali pa tudi na kombinaciji nekaterih izmed njih. Ukrepi bi lahko imeli le delen vpliv. Morda ga sploh ne bi imeli ali pa bi stanje celo poslabšali. Skratka, posledice so razmeroma nepredvidljive. Poleg tega moramo upoštevati, da so ukrepi pogosto odvisni ne le od znanstvenih ugotovitev, ampak tudi od neposrednih interesov političnih akterjev na najrazličnejših ravneh: lokalni, nacionalni in nadnacionalni. To še dodatno vpliva na odklon izoblikovanih in izvajanih politik od tistih, ki bi bile dejansko potrebne.

Do težav je zaradi nepopolnih ali neadekvatnih ukrepov že prihajalo. Zahodne industrijske družbe, ki se pogosto predstavljajo kot prototipi razvitih družb, se v številnih sferah delovanja izpostavljajo tveganjem. Oblikovanja različnih ukrepov, ki naj bi nevtralizirali ta tveganja, skoraj po pravilu privedejo v nova tveganja. Alternativa, ki se postavlja sama po sebi, bi bila opustitev politične regulacije (npr. uveljavitev *laissez-faire* principov v ekonomiji). Vendar je takoj očitno, da je tudi ta pristop nesprejemljiv, saj bi pomenil npr. razveljavitev politično sankcioniranih standardov kvalitete in ekologije. Na področju ekonomije je približevanje liberalnim idealom že velikokrat ohromilo razvojno dinamiko družb in pripeljalo do velikih kriz (npr. velika gospodarska kriza v tridesetih letih). Vplive dereguliranosti ekonomske sfere smo lahko nedavno opazovali pri delovanju mednarodnih finančnih trgov, ki so povzročili veliko likvidnostno krizo v novoiustrializiranih azijskih državah.

⁴ Pri navedeni razdelitvi je treba upoštevati, da je do neke mere pogojna. Skoraj noben avtor se ne ukvarja le z enim dejavnikom. Vendar pa je razlika med avtorji, ki dejansko upoštevajo različne dejavnike in med tistimi, ki jih zgolj omenijo ali pa jim pripišejo le marginalno vlogo, zelo opazna.

Trg in država v kompetitivnem razmerju

V devetdesetih letih se čedalje večje število avtorjev srečuje z ugotovitvijo, da tako teoretične kot tudi praktično orientirane debate, ki so bodisi posredno bodisi neposredno povezane s socialnimi in še posebej z ekonomskimi tematikami, praktično od samih začetkov teh razprav (vsaj od A. Smitha) obvladuje relativno enostaven vzorec. Natančnejša analiza pokaže, da to velja tudi za zgoraj omenjeno debato. Ta vzorec skriva teoretski in politični spor o temeljnem principu družbene regulacije. Na ta spor, ki je imel vsaj v dvajsetem stoletju močne politične in policy implikacije na svetovne socialne, ekonomske in politične procese, sta bila do nedavnega - poenostavljeno povedano - možna dva odgovora: trg in država. Ena pomembnejših dimenzij tega spora je bila tudi problematika produkcije kolektivnih dobrin. Tako so se do današnjih dni tudi mnogi ukrepi in politike, ki so skušale urejati socialno problematiko, 'sprehajale' med tema dvema skrajnostma, na kontinuumu, katerega eno skrajnost predstavlja država in drugo trg kot temeljni princip družbene regulacije. Ta debata je kljub propadu večine socialističnih sistemov in relativni marginalizaciji ostalih, še vedno visoko aktualna. Zdi se, da je zaradi globalizacije trgov in trenutnega uspeha neoliberalnih ekonomskih ideologij in politik ter zaradi številnih disfunkcionalnosti oz. anomalij, ki jih povzroča, ta spor bolj aktualen kot v prvih povojnih desetletjih. Ko Pestoff opisuje stanje na Švedskem v devetdesetih letih dvajsetega stoletja (!) ugotovi, "da se večji del debate...ukvarja s potrebami po premikanju meje med javnimi in privatnimi socialnimi storitvami" (Pestoff 1992, 24)

V to diskusijo so se začele sramežljivo prebijati nove dimenzije šele s pristopi, ki so na koncu privedli do koncepta blaginjskega trikotnika, ki je tudi teoretično priznal blaginjski pomen komunitarnih struktur. Hkrati se je vse več avtorjev ukvarjalo z iskanjem novih alternativ. Kljub temu pa dihotomija trg vs. država še vedno prevladuje v političnem in policy diskurzu.

Klasični problem odnosa med politiko in ekonomijo so poskušali urediti na različne načine. Willke ugotavlja, da "v različnih modernih družbah obstajajo na tem področju vse možne variacije: od primata ekonomije...ali primata politike,...relativno nepovezanih vmesnih stanj,...pa vse do elaboriranih integracijskih oblik..." (Willke 1993, 82). Meni, da moramo posebno pozornost nameniti socialni politiki kot obliki integriranja trga in države, ki obema omogoči ohraniti avtonomijo in diferenciranost, hkrati pa prepreči, da bi posamezniki in celotna družba plačevali račune za tveganja, ki jih proizvajata obe sferi. Zato je država blaginje "definirana kot poskus političnega uravnovešanja pomanjkljivosti trga, ne da bi te pomanjkljivosti zamenjali s pomanjkljivostmi državno socialistične politike" (Willke 1993, 83). S tem je Willke povzel prepričanje, ki je v povojni Evropi obvladovalo velik del družboslovne misli. Toda procesi, ki so pripeljali do krize modernih blaginjskih sistemov, so obudili staro debato trg vs. država, ki je bila po Willkejevem mnenju zastarela, pa tudi dolgočasna (Willke 1993, 83). Institucionalizacija sistemov socialne politike očitno ni vodila k preseganju spora o primatu kapitalističnega trga ali primatu državne politike. Najbrž lahko rečemo, da je bila klasična moderna država blaginje institucija, ki je lahko v tej obliki funkcionirala le v določenem

okolju (visoka gospodarska rast, keynesijanski politično-ekonomski principi, egalitarna ideologija, močna delavska gibanja...).

Seveda se je ta diskusija razvijala in prilagajala novim okoliščinam. Vsaj od tridesetih let tega stoletja, ko so se lahko liberalni politični ekonomisti dokončno prepričali v neveljavnost Sayevega zakona, velja, da je tudi *laissez-faire* princip ena od verzij države regulacije. Država se v tem primeru odpove določenim pooblastilom in jih prepusti tržni regulaciji. Ta debata je torej doživljala določene posodobitve, še posebej v kriznih trenutkih. Te posodobitve so ji omogočile viabilnost in kredibilnost. Primer posodobljene verzije predstavlja debata o ekonomskih in socialnih politikah. V tej debati se avtorji izognejo morda neplodnemu vprašanju o vzrokih za razvoj krize modernih blaginjskih sistemov. Namesto tega v ospredje postavijo vprašanje o prednostnem pomenu ekonomskih in socialnih politik.

Obstajajo različne interpretacije odnosa med ekonomskimi in socialnimi politikami. Za nas sta še posebej zanimivi in pomembni dve. Za prvo je značilno prepričanje, da je bila socialna politika zelo dolgo podrejena ekonomski politiki. V tem predstavniki te interpretacije vidijo vir sedanje krize socialne države. To pomeni, da tradicionalna vloga socialne politike ni promocija socialne kvalitete, ampak modifikacija nekaterih operacij ekonomskega podsistema, ki sam po sebi ne bi produciral zelenih rezultatov. Načelo primarnosti ekonomskih politik se je v obdobju evropskega integriranja preneslo na raven unije, saj so bili njeni temelji in cilji na začetku predvsem ekonomske narave (Beck, van der Maesen in Walker 1997). Toda po mnenju zagovornikov te interpretacije ekonomska rast ne bi smela biti cilj zase, socialna kvaliteta bi morala biti temeljni cilj rasti (de Costa 1997).

Zagovornik druge interpretacije Ilya Srubar meni, da ne moremo govoriti o konstantni prevladi ekonomskih politik nad socialnimi. Postavi se na stran teze o "vedno spreminjajočem se ciklu etatističnih in liberalnih modelov reda" (Srubar 1997, 1). V devetnajstem in v začetku dvajsetega stoletja številni avtorji poročajo o močni prevladi liberalnih modelov reda. Kopičenje negativnih posledic ekonomskega liberalizma je začelo povzročati velike socialne (razredne) konflikte. Posledica tega je bila uveljavitev etatizma kot oblike družbene organizacije. Eno pojavno obliko predstavljajo levi (Sovjetska zveza) in desni (fašistični) avtoritarni režimi. Drugo pojavno obliko pa predstavljajo različni načini brzdanja *laissez-faire* odnosov s strani politike, kar se je institucionaliziralo v obliki blaginjskih sistemov. Namen teh naj bi bil zaščititi parlamentarne demokracije pred tveganji, ki jih proizvaja ekonomija. To obdobje je doseglo vrh v prvih desetletjih po drugi svetovni vojni. Države Evropske unije so zato že od najbolj rudimentarnih začetkov promovirale tudi blaginjske cilje: polno zaposlenost, visok standard, zagotovljen minimalni dohodek. Do osemdesetih let so financirale projekte, usmerjene k uresničevanju teh ciljev. Šele naprednejše obdobje globalizacije pomeni ponovno uveljavitev liberalizma kot načina organizacije družbe. S tem se je izgubil "eden pomembnih pogojev za uspešno delovanje države blaginje: primat politike nad ekonomijo" (Srubar 1997, 6) Indikatorji tega so deregulacija ekonomije, težnja po zmanjšanju javne administracije, privatizacija ipd.

V tako spremenjenih okoliščinah klasični instrumenti vzdrževanja nizke stopnje brezposelnosti in visoke stopnje blaginje ne vzdržijo več. Moses pravi, da

"socialno demokracijo lahko razumemo kot kompleksen sistem policy instrumentov, ustvarjenih za funkcioniranje v specifičnem okolju; to je v okolju, v katerem je kontrola kapitala tako možna kot zaželena. Po veliki gospodarski krizi sta bila zadovoljena oba pogoja. Po kolapsu sporazuma iz Bretton Woods in po hitrem razvoju mednarodnih kratkoročnih premikov kapitala se je okolje spremenilo in tradicionalni socialno demokratski instrumenti niso več učinkoviti"

(Moses 1994, 133).

Tudi Esping-Andersen meni, da "mnoge predpostavke, ki so v industrializiranem svetu usmerjale...izgradnjo socialnih držav, več ne obstajajo." (1996, 59) To pomeni, da moramo izoblikovati nove mehanizme, ki bodo lahko uspešno nadomestili stare, ne več dovolj uspešne prijeme. Rekonceptualizirati moramo obstoječe družbene odnose, napisati moramo "novo socialno pogodbo" (Rifkin 1995).

Paradigmatski obrat: 'odkritje' intermediarne sfere

Če institucionalizacija klasičnih sistemov socialne politike ni vodila k preseganju spora o primatu trga oz. države, pa lahko rečemo, da je akterje tega spora k spreminjanju 'tradicionalnih' načinov razmišljanja začela siliti situacija. Na začetku ponovne rasti zanimanja za to diskusijo, so liberalno usmerjeni avtorji opozarjali na negativne plati države blaginje (spodkopavanje zasebne iniciative, rast stroškov, grožnja ekonomski prosperiteti...) in zahtevali strateški obrat v smeri privatizacije producentov socialnih storitev. Manj liberalistični avtorji pa so se zavedali, da ta strategija zaradi neosebne, maksimirajoče logike trga ni primerna za soočenje s težavami v obdobju, ko se tudi v sferi trga dogajajo številne neugodne spremembe. Zaradi teh okoliščin se je precej družboslovcev začelo ukvarjati z iskanjem novih načinov zagotavljanja kolektivnih dobrin. Njihovo pozornost je pritegnila zlasti hitra rast števila in pomena različnih nevladnih in neprofitnih organizacij. Mnoge med njimi so si priborile "vodilne položaje v socialnem, ekonomskem in političnem prostoru povsod po svetu" (Fernando in Heston 1997, 8). Gre za zelo različne organizacije, ki delujejo na številnih nivojih, od 'grassroot' organizacij pa do nad-nacionalnih, celo svetovnih organizacij, kot so vsem znane Amnesty International, Greenpeace. Salomonova opažanja so značilna za večino avtorjev, ki se ukvarjajo s preučevanjem tega relativno pozno teoretično priznanega fenomena:

"Po vsem svetu se v organizirani, prostovoljni aktivnosti in ustvarjanju zasebnih, neprofitnih, nevladnih organizacij dogaja šokanten porast. Od razvitih držav Severne Amerike, Evrope, Azije, pa do razvijajočih se držav v Afriki, Latinski Ameriki in v bivšem sovjetskem bloku, ljudje formirajo

asociacije, fundacije in podobne institucije, ki delujejo na področju izvajanja človekoljubnih storitev, pospešujejo lokalni ekonomski razvoj, se borijo proti ekološki degradaciji okolja, ščitijo človeške pravice.. (Salomon 1994, 109).

Ta fenomen lahko presojamo tudi v kontekstu krizne situacije v odnosu med trgom in državo. Strinjam se s tistimi avtorji, ki v tem trendu prepoznajo prelom s 'stoletno' tradicionalno modrostjo političnih ekonomistov, da sta "za družbeni razvoj odgovorna predvsem država in trg" (Salomon 1994, 109). Nekateri avtorji celo predvidevajo, da bo v prihodnosti ta tip organizacij prevzel ključno vlogo v političnem življenju (npr. Hirst 1997). Salomon meni, da bodo posledice 'asociacijske revolucije' po koncu dvajsetega stoletja tako pomembne, kot je bil v devetnajstem vzpon nacionalnih držav (Salomon 1994, 109).⁵ Poudarjanje velikega in še naraščajočega pomena teh organizacij je v relativno kratkem času postalo del železnega repertoarja tekstov, ki se ukvarjajo tako z blaginjskimi kot tudi s političnimi, ekonomskimi in ekološkimi temami. Spoznanje, da je sistem blaginje neodvisno od prevladujočih in deloma redukcionističnih teoretičnih refleksij "odprt in univerzalen koncept, ki vključuje različne sektorje, v okviru katerih poteka produkcija storitev (od javnega preko privatnega, profitno orientiranega, in neprofitno-volonterskega do neformalnega), producente in uporabnike storitev, njihove vrednote in norme, kot tudi odnose med njimi..." (Kolarič 1994, 143-144), se je v devetdesetih začelo prebijati v mainstream sociologije socialne politike. Do tega obrata je prišlo spričo sterilnosti, ki jo je po mnenju mnogih od sedemdesetih let dalje izkazovala socialna demokracija. Ta se na temelju tradicionalnih programskih izhodišč ni več mogla kosati z revitalizirano neo-liberalistično doktrino, ki se je nezadržno uveljavljala tako na teoretičnem nivoju kot tudi v obliki volilnih uspehov v nekaterih zahodnih državah. Vsekakor pa je do široke uveljavitve neoliberalizma prišlo v praksi na področju mednarodne trgovine in v krčenju državnih kompetenc. Procesi individualizacije, globalizacije, odkritje perečih ekoloških problemov itd. so razkrili zastarelost evropske socialne demokracije, ki je temeljila na poudarjanju idej kolektivizma in poseganja države na različna področja kot so gospodarstvo, družina, civilna družba (Giddens 1998, 8-16). Zaradi fiskalne krize je dejansko prišlo do obsega produkcije kolektivnih dobrin s strani države, zato je evropska socialna demokracija že konec osemdesetih let pričela s procesi prenove. V marsičem je odstopila od tradicionalnih programskih izhodišč.⁶ Za našo problematiko je najpomembnejše, da je nova socialna demokracija odstopila od redistribucijskih preferenc in svoje zanimanje fokusirala v smeri redefinicije ukrepov za krepitev produkcije kolektivnih dobrin. To je najbolj očitno v odnosu

⁵ Vprašanje je, ali res prihaja do tako šokantne rasti intermediarne sfere kot meni Salomon. Najbrž bi bilo treba razločevati med velikostjo sfere, njeno družbeno vlogo in med zanimanjem družboslovcev ter snovalcev politik za to sfero. Menim, da najhitreje narašča prav slednje.

⁶ Eksplicitno so zavrnili keynesijanski menedžment s povpraševanjem, odstopili so od zahtev po podpravljanju ključnih nacionalnih gospodarskih vej. V diskurz so vpeljali ekološke teme, ki so bile pred tem zanemarjene, in odstopili od stališča o nujnosti neposredne intervencije države v družino. Prišlo je do redefinicije družine same in do redefinicije odnosa med državo in družino (Giddens 1998).

do organizacij intermediarne sfere.⁷ Stara socialna demokracija je bila izrazito nenaklonjena do teh organizacij - država ni onemogočala formiranja trdnih jeder te sfere le v deklariranih socialističnih sistemih, ampak je s prevzemanjem številnih funkcij onemogočala razvoj te sfere tudi tam, kjer je bila socialna demokracija na oblasti daljše neprekinjeno obdobje (skandinavske države). Danes se ugotovitve o nujnosti kooperativnega razmerja med državo in intermediarno sfero ter predlogi o oblikah krepitve intermediarne sfere kar vrstijo.⁸

Čeprav postaja ta sfera tako teoretično,⁹ pa tudi s strani političnih akterjev pripoznana kot perspektivna, se ne moremo izogniti ugotovitvi, da ne razpolagamo ravno z obilico globljih teoretičnih obravnav teh organizacij, še posebej v primerjavi z ostalimi tipi organizacij. Najbrž drži trditev, da je ta sektor "ena tistih komponent modernih družb, o katerih najmanj vemo" (Gidron in drugi 1992, 2-3). Mnogo pogostejše so študije primerov posameznih konkretnih organizacij. Avtorji svoje tekste pogosto začenjajo z nizanji konkretnih primerov, kar je ob pomnkanju natančnih in primerljivih podatkov edina alternativa. Seveda ne moremo zanikati, da se je pregled v devetdesetih letih precej popravil, toda dolgoročneje študije težko izvajamo.¹⁰ Tako še na začetku devetdesetih let mnoge države niso merile ekonomskega outputa teh organizacij v domačem BDP. Če pa so to počeli, so to storili zaradi metodoloških vzrokov in zato podatki pogosto niso niti podrobni niti mednarodno primerljivi (Seibel in Anheier 1990, 10 ali Salomon in Anheier 1996, 45).

Za dokaj slabo poznavanje teh organizacij obstajata vsaj dva vzroka. Prvi je nedvomno preokupiranost družboslovcev in snovalcev politik z razmerjem med trgom in državo, hkrati pa k temu prispeva tudi ena temeljnih lastnosti prostora, v

⁷ Po Giddensovem mnenju bo skrb za razvoj intermediarne sfere eden ključnih elementov prenovljene socialne demokracije. Te sfere ne smemo prepustiti interni dinamiki, čeprav številne raziskave kažejo na trenutno zelo hitro rast števila in pomena teh organizacij. To pa zato, ker se lahko, po Giddensovem mnenju, organizacije te sfere uspešno soočijo tudi s tistimi problemi, pri katerih so klasični ukrepi socialne politike odpovedali, npr. obnova propadajočih sosesk. Žal je na začetku prav v teh soseskah civilna kultura najnižja. Tu bo morala vsaj na začetku nastopiti država. V zvezi s temi idejami je še posebej pomemben koncept 'socialnega podjetništva', v okviru katerega na različne načine vrednotijo delo, ki ga posameznik opravi v organizacijah intermediarne sfere (npr. vračilo v obliki dela drugih volonterjev, plačilo zdravstvenega zavarovanja, informacije o zaposlitvi...). Take in podobne sheme pomoči in samopomoči v skupnosti bo lahko država podpirala neposredno, s finančnimi sredstvi in subvencijami, in posredno, s spodbujanjem zasebnih podjetij k organizaciji tovrstnih aktivnosti (Giddens 1998, 78-86).

⁸ Tako Gidron in drugi (1992) trdijo, da bo treba prevladujočo antagonistično percepcijo tega razmerja odpraviti. Rifkin (1995) našteje celo vrsto predlogov za varčevanje z državnim denarjem, s katerim bi prišli do sredstev za financiranje 'tretjega sektorja'. Podobne poskuse lahko zasledimo tudi na nemškem govornem področju (npr. v reviji Die Zeit).

⁹ Za to sfero se ne zanimajo le strogi specialisti za raziskovanje civilne družbe, neprofitno-volonterških organizacij ali socialne politike. Pritegnila je tudi pozornost mnogih uveljavljenih imen s področja bolj splošne družbene teorije (npr. Giddens 1998; Berger in Luckmann 1995; Offe 1996).

¹⁰ V okviru Institute for Policy Studies na Johns Hopkins University se v devetdesetih letih ukvarjajo z natančnim preučevanjem intermediarne sfere. Izsledki raziskav (teksti, statistični pregledi ipd.) izhajajo v okviru serije Johns Hopkins nonprofit sector series.

katerem se nahajajo te organizacije, to je velika heterogenost.¹¹ Ta prostor ne zapolnjuje le en tip organizacij, le ta je najbolj raznovrsten med vsemi sektorji. Zaradi tega so pogosto, tudi če niso izdelovali študij primera, preučevali le enega izmed možnih tipov organizacij iz te sfere.¹² Glede na to, da ta sfera obstaja precej dlje, kot je bila teoretično pripoznana kot pomembna, je bila za večino tistih, ki so bili tako ali drugače povezani s temi organizacijami, "njihovo mesto v teoretskem dialogu manj pomembno od njihove družbene vloge" (Fernando in Heston 1997, 9). Malce zlobno lahko pristavimo, da ni ostalih zanimalo niti eno niti drugo. Zaradi tega pravzaprav nimamo oblikovanega niti enotnega imena za organizacije te sfere, še manj pa enotno klasifikacijo.¹³ Različni avtorji po vsem svetu uporabljajo številna imena, ki so včasih odvisna tudi od povsem specifičnih lastnosti te sfere v okolju, kjer je ime nastalo. V ZDA se je med ostalimi še posebej udomačil izraz 'neprofitni sektor', ki naj bi opisal niz organizacij, ki se nahajajo med privatnim, profitno orientiranim sektorjem, in med javnim sektorjem; na ta način se deloma nevtralizira stara neučinkovita dihotomija trg-država. Zelo pogosto uporabljan izraz je tudi 'tretji sektor', ki opisuje vse organizacije, ki niso niti profitno orientirane niti vladne agencije in birokracije. Po Etzionijevem mnenju je ta sektor alternativa slabim stranem prvih dveh sektorjev (Etzioni 1973, po Seibel in Anheier 1990, 8). Čeprav je nadaljnji razvoj pokazal, da ta sektor ne reši nujno vseh težav, ki izvirajo iz težnje po maksimizaciji profita in še manj tistih, ki izvirajo iz neučinkovitosti in birokratizacije, se je ta pojem ohranil do danes. V devetdesetih letih se je kot oznaka za to sfero pojavil tudi v nekaterih pomembnih in odmevnih delih in se še bolj utrdil v družboslovju. Ta sektor tudi drugje po svetu, kjer ni bil tako razvit kot v ZDA, z njim deli mnoge skupne lastnosti. V Franciji se je uveljavil pojem 'économie sociale', ki naj bi natančneje določil razliko med profitno in neprofitno organiziranimi privatnimi organizacijami. Ekonomist T. Jeantet je 'socialno ekonomijo' opisal kot koncept, ki ne meri z istimi kategorijami kot tržna ekonomija. Output organizacij meri s posrednimi socialnimi rezultati, s posrednimi ekonomskimi koristmi in s stopnjo solidarnosti med ljudmi. Tradicionalna tržna ekonomija socialne ekonomije ne more ali ne želi meriti. (Jeantet, po Rifkin 1995, 242). Tudi za Rifkina je tretji sektor antipod materializmu, ki je do konca dvajsetega stoletja obvladoval ekonomsko misel (Rifkin 1995, 246). Vsebina konceptov se v veliki meri prekriva. To velja tudi za britanski 'non-statutory sector' ali za nemške 'gemeinnützige Organisationen' ali 'gemeinwirtschaftliche Unternehmen' (po Seibel in Anheier 1990). Poleg teh so se pojavljala še mnoga druga imena: prostovoljne organizacije, nevladne razvojne asociacije, nova družbena gibanja... Iz vsebine imen lahko opazimo, da mnoga izvirajo iz specifičnega namena poimeno-

¹¹ Zato je med različnimi nivoji analize še večja razlika kot pri analizi ostalih sfer. Ti nivoji so: 1. nivo celotnega sektorja, 2. nivo tipa storitev, 3. študije primera (Gidron in drugi 1992, 4). Gidron in soavtorji pa so pozabili vsaj še en nivo analize, študije določenega tipa organizacije.

¹² V določenih državah so preučevali predvsem različna kooperativna gibanja, ki so lahko v ekonomiji posameznih držav ali pokrajin zavzemala pomembna mesta.

¹³ Seveda obstajajo različne klasifikacije (ISIC, NACE, NTEE, ICNPO), vendar pa o njihovi uporabi ni izoblikovan konsenz. Uporabljajo se v različne namene in imajo številne slabe strani (več o tem v Salomon in Anheier 1997, 51-100).

vanja tipa preučevane organizacije ali pa iz tiste lastnosti, ki je posameznika najbolj zanimala. Torej nimamo opraviti niti s skupnim imenom za celo področje niti z enotnim tipom organizacije. Kljub številnim podobnostim, pa obstajajo tudi pomembne razlike med temi sferami v določenih področjih. Ključna težava, ki se pojavlja pri teoretičnih in empiričnih obravnavah intermediarne sfere pa je, da se pojmi, ki jih avtorji uporabljajo za opis tega področja, le deloma prekrivajo. Torej bi lahko rekli, da številni avtorji, ki pišejo o tem vmesnem območju, opisujejo velik del te sfere, hkrati pa nihče ne obravnava sfere v celoti. Raziskovanje intermediarnih struktur se je malce bolj razmahnilo šele v zadnjem obdobju. Kljub nekaterim poskusom (npr. Berger in Luckmann 1995) pa ne moremo trditi, da smo dobili izčrpne in uporabne definicije tega koncepta. Berger in Luckmann sta imela še kako prav, ko sta zapisala, da "identifikacija intermediarnih institucij ni vedno enostavna" (Berger in Luckmann 1995, 64). Lahko jih prepoznamo po učinkih, zelo težko pa jih 'zagrabimo'. To je trenutna nemoč vseh raziskovalcev. Ne delam si utvar, da bom v tem članku oblikoval primerne in izčrpne opise koncepta intermediarne sfere. Bom pa moral vsaj na kratko opisati, kaj si predstavljam pod tem pojmom in katere organizacije sodijo v intermediarno sfero.

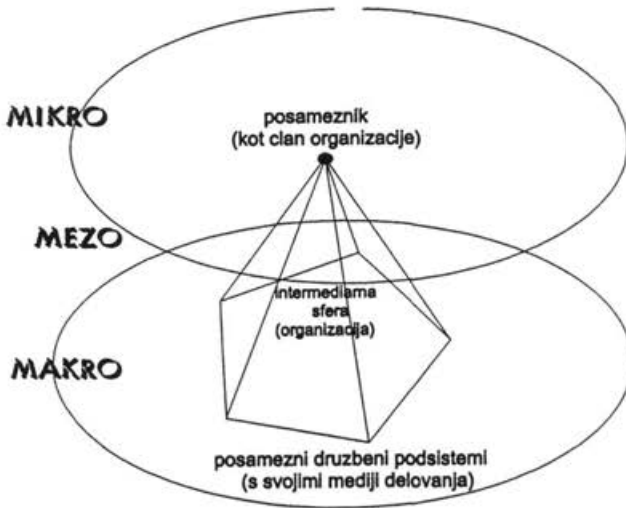
Intermediarna sfera nastopa kot posredniški element, intermediarij, v dveh dimenzijah. Da bi bilo to bolj nazorno, si oglejmo poenostavljen model mikro-makro odnosov v družbi. V shemi lahko vidimo, da ima lahko intermediarna sfera posredniško vlogo med entitetami, ki se nahajajo na različnih nivojih:

1. posreduje med posameznikom in makro-sistemom. V tej vlogi se lahko znajdejo zelo različne organizacije (npr. šola, ki posreduje med posameznikom in šolskim sistemom).
2. Posreduje med različnimi družbenimi makro-sistemi oz. sferami (npr. političnim in ekonomskim).

Družbenih makro sfer oz. sistemov je veliko. Ker me v tej nalogi zanima predvsem socialno integracijska funkcija te sfere, lahko intermediarno sfero z ohlapno definicijo opredelimo kot sfero, ki se nahaja med trgom, državo in komunitarnimi strukturami. To pomeni, da organizacije, ki se nahajajo v tej sferi, ne delujejo niti izključno v okviru medija denarja niti izključno v okviru medija moči niti izključno v okviru medija solidarnosti. Delujejo s kombinacijo vseh treh medijev, pri čemer je kombinacija medijev posamezne organizacije odvisna od njenega položaja. Tako kooperative, ki se nahajajo že na meji med ekonomsko sfero in intermediarno sfero, delujejo predvsem v okviru medija denarja (medij ekonomske sfere) in v okviru medija solidarnosti (med člani kooperative).¹⁴

¹⁴ Upoštevati je treba, da so kooperative zelo heterogene organizacijske oblike. Če upoštevamo delitev ustvarjenega profita kot kriterij razvrstitve v ekonomsko sfero, jih lahko uvrstimo tako v sfero ekonomije kot v intermediarno sfero, pa tudi na mejo med obema sferama.

Shema 1: intermediarna sfera v mikro-makro perspektivi

Zaradi razmeroma ohlapne definicije (ki je poleg vsega še negativna) in zaradi heterogenosti te sfere tako v določenem kulturnem in političnem okolju, še bolj pa zaradi meddržavnih (medkulturnih) razlik, težko zgolj naštejemo vse tipe organizacij, ki sodijo v to sfero (npr. italijanske kooperative in slovenska gasilska društva). Del te raznovrstnosti so v mednarodni empirični raziskavi razkrili na Johns Hopkins Institute for Policy Studies. V teh raziskavah so se sicer osredotočili na preučevanje neprofitno-volonterskih organizacij, ki predstavljajo le del te sfere. Izpustili pa so nekatere tipe organizacij, katerih blaginjski potencial vsekakor ni zanemarljiv. Ker so te organizacije izpustili namenoma, pred tem pa so jih s svojo definicijo že zajeli v svoj vzorčni okvir, si pri opredelitvi teh organizacij vseeno lahko pomagamo z definicijo, do katere so se prebili avtorji raziskave. Med različnimi možnimi definicijami je najprimernejša strukturno-operacionalna. Po tej definiciji v intermediarno sfero sodijo organizacije, ki zadoščajo naslednjim petim kriterijem (po Salomon in Anheier 1997, 33-34):

1. *organiziranost*, institucionaliziranost,
2. so *privatne* tj. nevladne (pojem privatnosti meri zgolj na organizacijsko ločenost od države),
3. so *neprofitno-distributivne* (profit se usmeri v nadaljnje delovanje organizacij),
4. so *samostojne* pri upravljanju svojih aktivnosti in
5. so *volonterske* (vsaj del opravljenega dela je volonterski, pri čemer ta del ni natančno opredeljen).

Nekateri avtorji opozarjajo na normativne elemente v teh drugače zelo pragmatičnih in ideološko nevtralnih pojmih.¹⁵ Seibel in Anheier menita, da je "do 'odkritja' tretjega sektorja prišlo, ko so politiki in oblikovalci politik začeli razmišljati o delitvi dela med javnim in privatnim sektorjem in preučevati možne načine reduciranja odgovornosti države" (Seibel in Anheier 1990, 8). Menim, da ta trditev odkriva le del resnice. Res je, da je ta sektor začel močneje pritegovati pozornost v sedemdesetih letih, torej v obdobju, ko so ideološki motivi pri oblikovanju policy odločitev še vedno igrali precej pomembno vlogo. Toda to je hkrati tudi obdobje padca gospodarske rasti in prvih znakov bodočega naraščanja brezposelnosti. Menim, da je bila ta kriza v temelju rasti zanimanja za blaginjske potencialne tega sektorja, 'ideološki preobrat' pa bi lahko prej označili kot posledico te krize in proces, ki je spremljal omenjene težave. Podobno meni tudi Salomon, ki je podrobneje analiziral situacijo, ki je vodila k zanimanju za aktivnosti tretjega sektorja (po Salomon 1994, 115-118):

1. percepcija krize moderne države blaginje (ki duši privatno iniciativo, ni sposobna opravljati zaupanih nalog in povrhu vsega proizvaja kulturo odvisnosti),
2. kriza razvoja (ki je opazna tudi na zahodu, v nerazvitih državah pa gre za akuten problem, kajti gospodarska rast ni le manjša, ampak celo negativna),
3. globalna ekološka kriza (ker vlade niso sposobne preprečiti ekološke degradacije okolja, se začnejo posamezniki na različnih nivojih združevati v organizacije) in
4. kriza socializma (kar je vodilo k iskanju alternativnih načinov za zadovoljevanje potreb, ki jih država ni več zmogla).

Ob tem je treba upoštevati še dva razvojna trenda, ki sta dodatno pospešila organiziranje v organizacije 'tretjega sektorja'. Prvi je intenziven razvoj komunikacijskih tehnologij, ki so olajšale povezovanje in koncertiranje delovanja. Drugi pa je porast izobraženosti, še posebej v deželah v razvoju, kjer je hitra ekonomska rast v 60. in 70. letih omogočila formiranje srednjega razreda, ki je pri vzpostavljanju in krepitvi te sfere igral ključno vlogo (Salomon 1994, 118).

Intermediarna sfera kot generator kolektivnih dobrin

Družboslovci so torej proti koncu dvajsetega stoletja začeli odkrivati mnogovrstne potencialne te sfere. Za nas je pomembno, da lahko te organizacije opravljajo močno blaginjsko vlogo, torej lahko nastopajo kot enakopraven in pomemben del blaginjskih sistemov. Ta ideja je vodila V. Pestoffa, ki je v devetdesetih letih v odmevnem članku nadaljeval delo, ki so ga v osemdesetih letih začeli avtorji, ki so osmislili koncept blaginjskega trikotnika. V omenjenem tekstu se je Pestoff sicer

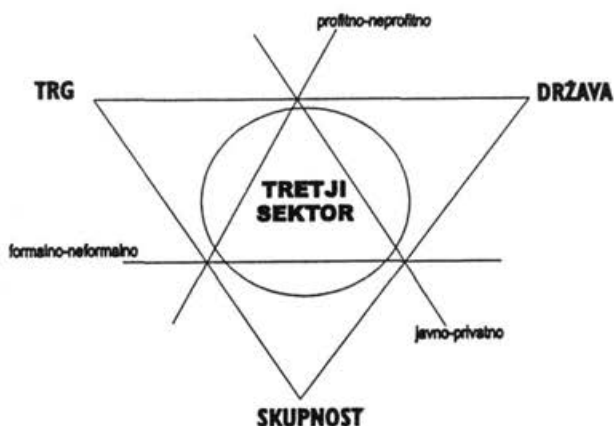
¹⁵ Po mojem mnenju se tu v intermediarno sfero ekstrapolira vprašanje, ki je bilo aktualno že v debati o nastanku socialne države. Rus (1990, 20-25) se vpraša, ali je razvoj socialne države posledica ideoloških projekcij oz. pritiskov socialnih gibanj in političnih strank ali pa gre zgolj za odgovor na disfunkcije industrializacije. Podobno kot je socialna politika za začetku naletela na nasprotovanje dela levo usmerjene inteligence in politike, lahko iz te strani tudi danes zasledimo kritike, ki v težnjah po krepitvi blaginjskih potencialov intermediarne sfere vidijo skrite reakcionarne in elitistične interese, neobčutljive za prave potrebe revnih in deprivilegiranih (Fernando in Heston 1997, 8-9).

ukvarjal z analizo položaja na Švedskem, toda položaj je bil podoben kot drugje po svetu: debato o problematiki obvladuje spor med zagovorniki države blaginje, ki se zavzemajo za nadaljevanje in krepitev vloge države in lokalnih oblasti in hkrati zavračajo možnost privatizacije in komercializacije socialnih storitev, ter med zagovorniki privatizacije socialnih storitev, ki opozarjajo na negativne posledice državnega monopola nad socialnimi storitvi. Nasprotujoči strani tako kot drugje združuje predvsem pomanjkanje zanimanja za tretji sektor. Pestoff pa trdi, da lahko alternativne oblike produkcije socialnih storitev kakovostno obogatijo ponudbo in prispevajo h kreptvi vpliva klientov - sama privatizacija tega prav gotovo ne zagotavlja. S tem lahko istočasno pripomorejo k določenim pozitivnim spremembam v profitnem sektorju ter hkrati k prenovi javnega sektorja in kreptvi blaginjske orientacije države. Zato se mu zdi koristno preučiti teoretične temelje tretjega sektorja kot viabilne alternative javnemu in privatnemu sektorju. Ta poskus je začel z analizo blaginjskega trikotnika. Med sestavinami tega koncepta obstajajo pomembne linije delitve (Pestoff 1992, 24):

1. javno vs. privatno (loči državo od trga in komunitarnih struktur),
2. profitno vs. neprofitno (loči trg od države in komunitarnih struktur) in
3. formalno vs. neformalno (loči trg in državo od komunitarnih struktur).

Kljub navidezni trivialnosti so te distinkcije izrazito pomembne iz vsaj dveh razlogov. Prvi je ta, da pripomorejo k boljšemu razumevanju blaginjskih sistemov. Poleg tega pa se v presečišču teh treh delitvenih linij nahaja intermediarna sfera. Gre za vmesen prostor, ki ga zapolnjujejo organizacije, o katerih smo govorili v tem poglavju.

Shema 2: Pestoffov blaginjski trikotnik (Vir: po Pestoff 1992, 25)

S pomočjo tega trikotnika lažje dojamemo heterogeno naravo te sfere. Ker se nahaja med tremi prvotnimi sestavnimi deli, imajo organizacije lastnosti vseh treh temeljnih sfer. Delovanje organizacij, ki zapolnjujejo vmesni prostor, torej vodijo različni mediji delovanja. To ne pomeni, da ta hibridni prostor ni konkretna blaginjska sfera ali sistem, da gre le za neintegriran skupek organizacij, ki iz tega ali onega razloga ne sodijo v eno izmed ostalih, bolj homogenih sfer - in jim je to tudi edina skupna točka.¹⁶ Gre za specifično sfero s specifično nalogo: je medij med skupnimi, splošnimi interesi in med specifičnimi, pogosto protislovnimi interesi, ki izhajajo iz posameznih sfer. Temeljna karakteristika mediarnih organizacij je "njihova zmožnost kombiniranja vidikov družbene in politične integracije z ekonomskimi cilji" (Seibel in Anheier 1990, 10). Ta posredniška narava povzroči, da te organizacije ne morejo delovati zgolj po načelu, ki obvladuje delovanje ene same sfere - takoj, ko bi se zgodil ta premik, bi morali organizacijo uvrstiti v eno izmed prvih treh sfer.¹⁷ V skupen sistem jih veže to, da imajo podobno logiko delovanja (Makarovič 1997, 412-413), pa čeprav jo lažje opredelimo z negativno definicijo - torej povemo, kaj ta logika ni. Seveda je možen ugovor, da ne gre za samostojen sistem (sfero), ampak za intersistemski prostor, ki ga zapolnjujejo različni neodvisni akterji. Toda Makarovič nas opozori, da "komunikacija teh akterjev...vendarle poteka po določenih principih in ustvarja svojo posebno realnost - ustvarja neke vrste sistem ali vsaj kvazi-sistem" (Makarovič 1997, 413).

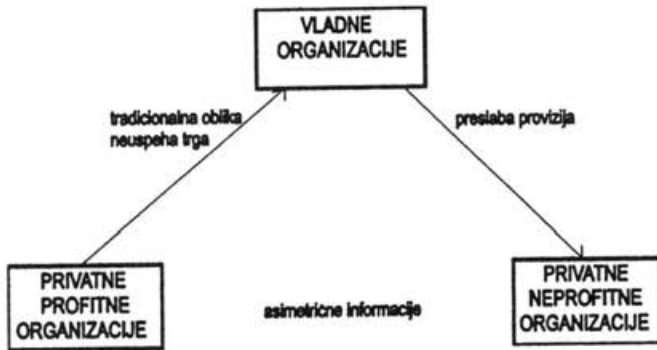
Vloga, ki jo bo v novih (nastajajočih) blaginjskih sistemih imela intermediarna sfera, in način izvrševanja te vloge pa ni sam po sebi umeven. Tudi v tem primeru gre za vprašanje, ki je zbuja določene teoretične in praktične spore. Vprašanje o specifični teži, ki jo posamezne sfere opravljajo v blaginjskih sistemih, in vprašanje odnosa med temi sferami, je bilo del že omenjane diskusije iz politične ekonomije. Mnogo bolj natančno pa so se družboslovci s tem problemom ukvarjali v okviru debate 'welfare pluralism' ali 'welfare mix'. 'Welfare pluralism' koncept je do začetka debate obvladoval družboslovno misel in snovanje politik. Ta koncept predpostavlja delitev dela med naslednjimi akterji: trg, država in civilna družba. Odnos med temi sferami se vzpostavi v procesu političnih pogajanj. Ker gre zgolj za nadaljevanje pristopa, ki "ignorira obstoj institucij izven dihotomije 'javno-privatno'", ga lahko poimenujemo tudi "pristop institucionalne izbire" (Badelt 1990, 53) - le da gre v tem primeru za upoštevanje treh blaginjskih sfer. Pri tem ne gre za eno samo paradigmo, ampak za sklop različnih pristopov, med katerimi vsak drugače pojmuje pomen posameznih sfer in vzroke, zaradi katerih določena sfera v dani

¹⁶ Spričo velike heterogenosti tega sektorja je vprašanje, ali je intermediarna sfera zgolj rezidualni ostanek ali pa gre za celovit sistem oz. sfero, povsem na mestu. Zastavili so si ga tako v okviru sistemske teorije (npr. Makarovič 1997), kot tudi v okviru bolj empiričnih študij (npr. Gidron in drugi 1992). Intermediarno sfero pogosto pojmujejo kot rezidualno kategorijo (npr. sistem ZN za nacionalne račune).

¹⁷ Civilna družba je bila v socialističnih družbah tako šibka prav zato, ker je politični sistem močnejše kot drugje prevzel centralno vlogo. To pomeni, da je njegov medij delovanja (moč) preko določenih vzvodov (partija) postal prevladujoči medij delovanja tudi v organizacijah intermediarne sfere. To je počel s pomočjo zakonov, ki so oteževali ustanovitev take organizacije in s partijsko kontrolo pomembnejših in večjih organizacij. V 'razsrediščenih' demokratičnih družbah se ta 'kolonizacija' intermediarne sfere ni izvršila, razen morda v določenih izjemnih situacijah (npr. mccarthisem v ZDA). Od tod izvira velika razlika v razširjenosti civilnih družb med socialističnimi in ostalimi državami.

situaciji prevzame vodilno vlogo. Ko Badelt govori o pristopu institucionalne izbire, predstavi le enega izmed možnih pristopov, ki so uveljavljeni v razvitih kapitalističnih državah. To pojmovanje vloge posameznih sfer prikaže naslednja shema. Temeljna teza tega pristopa je, da država prevzame vlogo producenta kolektivnih dobrin v primeru ko trg, sicer primarna sfera zagotavljanja resursov za zadovoljevanje svojih potreb, tega več ne zmore. Ko pa država kvalitativno ali kvantitativno ne zmore bremena zadovoljitve izraženih potreb, vlogo proizvajalca teh storitev prevzamejo organizacije intermediarne sfere, ki tako predvsem izkoristijo določeno nišo.

Shema 3: institucionalni trikotnik (Vir: Badelt 1990, 57)

V praksi pa se v odvisnosti od zgodovinsko-kulturnih okoliščin in državne politike vzpostavljajo različna razmerja med temi sektorji. V različnih tipih modernih blaginjskih sistemov je lahko intermediarna sfera v odnosu do ostalih sfer bolj ali manj pomembna. Spodnja tabela prikazuje različne odnose med posameznimi blaginjskimi sferami.

Tabela 1: tipi sistemov blaginje

Pomen	Liberalni model	Konservat. korporativ. model	Socialno demokratski model	Katoliški mediteranski model	Etatiistični model	Azijski (Japonski) model
1	trg	trg	država	družina	država	družina
2	družina	država	trg	<i>intermed. sfera</i>	(družina)	trg
3	<i>intermed. sfera</i>	družina	družina	trg	(<i>intermed. sfera</i>)	<i>intermed. sfera</i>
4	država	<i>intermed. sfera</i>	<i>intermed. sfera</i>	država	(trg)	trg

Modificirano po Kolarič 1997

Teoretične obravnave posameznih blaginjskih sistemov, ki jih lahko uvrstimo v okvir 'welfare pluralism' pristopov (sem sodi tudi 'pristop institucionalne izbire'), lahko vsebujejo tudi opise kriznih situacij, s pomočjo katerih skušajo razložiti oz. predvideti, kaj se dogaja v določenih situacijah. Kljub različnim dopolnitvam in posodobitvam teh pristopov (glej npr. Badelt 1990), ti v sebi skrivajo določene pomanjkljivosti. Model, ki ga ponazarja shema 3 in očitno opisuje konservativno korporativni model modernih blaginjskih sistemov, tako v sebi skriva vsaj tri resne pomanjkljivosti. Prvič, ne razloži, zakaj niš, ki nastanejo kot posledica neuspeha države, ne zapolnijo privatne profitno orientirane organizacije. Drugič, ta pristop ne pove nič o eventualnem neuspehu intermediarne sfere. Tretjič, če trg dobro deluje, zakaj sploh obstaja intermediarna sfera?¹⁸

Na večino pomanjkljivosti tega pristopa (in njegovih ekvivalentov pri opisih ostalih tipov modernih blaginjskih sistemov, še posebej etatiističnih) primerno odgovori 'welfare mix' pristop, ki predpostavlja potrebo po kooperaciji med različnimi sferami blaginjskih sistemov (Abrahamson 1995,16).¹⁹ Ta pristop, ki je novejši in tudi zato bolj ustrezen za opis novih razmer, upošteva slabosti vseh treh sfer:

1. spremembe v ekonomski sferi, ki manjšajo verjetnost, da si bo posameznik s participacijo v sferi dela uspešno zadovoljeval vse potrebe,
2. krizo države blaginje, ki se vsaj od sredine sedemdesetih let izraža kot finančna kriza in kriza legitimnosti (Abrahamson 1995, 2) in

¹⁸ Kot smo videli v tretjem poglavju, je v Ameriki vsaj do sedemdesetih let participacija na trgu dela zagotavljala uživanje številnih ugodnosti. Po drugi strani pa Rifkin meni, da je tretji sektor eden temeljnih kamnov Amerike.

¹⁹ Več o tem glej v Kolarič (1994), ki opisuje transformacijo slovenskega etatiističnega blaginjskega sistema v nov specifičen sistem, pri čemer posebej izpostavi različne 'welfare mix' oblike in rast intermediarne sfere.

3. dejstvo, da so blaginjski potenciali intermediarne sfere v primerjavi z državo in trgom tako nizki, da lahko ta sfera še vedno nastopa predvsem kot pomožna instanca.²⁰

Zaključek

Kljub šibkosti, intermediarne sfere ne bomo mogli več izpuščati iz razprav, povezanih s produkcijo kolektivnih dobrin, kar je v veliki meri posledica relativne in absolutne rasti raznovrstnih kapacitet intermediarne sfere. Te trende potrjujejo tudi empirične študije neprofitno-volonterskega sektorja (Salomon in Anheier 1997; Salomon in Anheier 1998), ki je ena pomembnih komponent intermediarne sfere. Poleg tega se najbrž lahko pridružimo Abrahamsonovemu mnenju, da v okviru 'welfare mixa' intermediarna sfera bolj kot katera koli druga pridobiva na pomenu (Abrahamson 1992, 8).

Pri oceni možnega prispevka intermediarne sfere pri produkciji kolektivnih dobrin moramo vsekakor upoštevati, da so njene latentne funkcije morda celo pomembnejše od manifestnih. Njen prispevek ni le v produkciji delovnih mest, rezultati niso le nahranjeni brezdomci, oskrbljeni starejši občani itd. V obdobju, ko države zaradi fiskalne krize krčijo obseg produkcije kolektivnih dobrin, je vloga intermediarne sfere še toliko bolj pomembna. Socialne politike so po definiciji omejene na omejevanje tveganj industrijskih družb (npr. izplačilo nadomestila za brezposelnost ob izgubi zaposlitve). Organizacije intermediarne sfere pa so tiste, ki z izvajanjem določenih aktivnosti, z neposredno produkcijo delovnih mest itd. posameznikom, ki bi sicer izpadli na družbeno margino, zagotavlja aktivno participacijo v družbi in na ta način neposredno nastopajo proti socialni izključenosti in stopnjujejo socialno integracijo in kohezivnost. Ta sfera torej predstavlja nadgradnjo dejavnosti socialne politike. Poleg tega v številnih primerih zastopa prav tiste skupine, katerih interese sta trg in država ignorirala (Rifkin, 1995, 241). Glede na to, da gre za sfero, ki je po definiciji neodvisna od ostalih (sicer ne obstaja), ki prevzema tudi tiste naloge (morda celo predvsem te), ki jih trg in država ne moreta oz. jih sploh ne želita in glede na to, da gre za sfero ki je najbolj med vsemi responzivna na socialno problematiko, je najbolj med vsemi primerna za poskuse soočanja z zagatami, v katere nas je pripeljal razvoj ob koncu stoletja.

²⁰ Zanimiv način opravljanja te vloge je predlagal Jeremy Rifkin. Poleg klasičnih oblik delovanja, ki se izvajajo v tipičnih dobroteljskih organizacijah neprofitno-volonterskega sektorja (npr. Rdeči križ, Anonimni alkoholiki), predlaga uvedbo 'social wage' kot plačila za delo v organizacijah intermediarne sfere. Na ta način naj bi v mnogo večjem obsegu kot doslej producirali delovna mesta v intermediarni sferi. Kljub temu, da se zdi ideja zelo pogumna, pa se je prijela marsikje po svetu. Tudi v Evropi se čedalje pogostejše pojavljajo tovrstne ideje. Kot najprimernejše organizacije navajajo tipične organizacije socialne ekonomije tj. organizacije, ki delujejo na področju oskrbe revnih, ostarelih, otrok... Po mojem mnenju pa so, zaradi adhocracije in asociacijske narave večjega dela intermediarne sfere, zelo perspektivne tudi organizacije za spodbujanje lokalnega razvoja, manjše samostojne raziskovalne organizacije, kooperative itd., za katere so značilne prav te lastnosti.

LITERATURA

- Adam, Frane. 1997. The Relevance of Social Capital and Intermediary Structures for the Creation of Systemic Competitiveness: Some Lessons from Southern and Eastern-Central Europe. Referat na konferenci 'Problems of European Integration: the Case of the Southern and East-Central European Countries'. Erlangen, 6-8 Nov. 1997.
- Badelt, Christoph. 1990. Institutional Choice and the Nonprofit Sector. V: Helmut K. Anheier in Wolfgang Seibel (ured.), *The Third Sector: Comparative Studies of Nonprofit Organizations*, 53-63. Berlin: Walter de Gruyter.
- Beck, Wolfgang in van der Maesen, Laurent in Walker, Alan. 1997. Introduction. V: Wolfgang Beck, Laurent van der Maesen in Alan Walker (ured.), *The Social Quality of Europe*. The Hague, London, Boston: Kluwer Law International.
- Berger, Peter in Luckmann, Thomas. 1995. *Modernity, Pluralism and the Crisis of Meaning. The Orientation of Modern Man*. Göttersloh: Bertelsmann Foundations Publishers.
- de Costa, Alfredo Bruto. 1997. Social Policy and Competitiveness. V: Wolfgang Beck, Laurent van der Maesen in Alan Walker (ured.), *The Social Quality of Europe*. The Hague, London, Boston: Kluwer Law International.
- Crouch, Colin in Streeck, Wolfgang ured. 1997. *Political Economy of Modern Capitalism: Mapping Convergence and Diversity*. London: SAGE Publications.
- Day, Phyllis. 1989. The New Poor in America: Isolationism in an International Political Economy. *Social Work*, 34, 3, 227-233.
- Dooan, John 1994. The Jobless Horizon: Unsettling Prospects. *World of Work*, 8, Junij, 24-27.
- Drucker, Peter. 1987. Promjenjena svjetska privreda. *Opređeljenja*, 18, 10, 161-181.
- Drucker, Peter F. 1993. *Post-capitalist Society*. Oxford: Butterworth-Heinemann Ltd.
- Eatwell, John, Ellman, Michael, Karlsson, Mats, Nuti, Mario in Shapiro, Judith. 1996. Iz tranzicije v evropsko povezovanje. Ljubljana: Sophia, Znanstveno in publicistično središče. (1998) *Economist*, 7. Februar.
- Esping-Andersen, Gosta. 1990. *The Three Worlds of Welfare Capitalism*. Cambridge: Polity Press.
- Esping-Andersen, Gosta (ur.). 1996. *Welfare States in Transition: National Adaptations in Global Economies*. London, Thousand Oaks, New Delhi: SAGE Publications.
- Fernando, Jule L. in Heston, Alan W. 1997. Introduction: NGOs Between States, Markets and Civil Society. *The Annals of The American Academy of Political and Social Science*, 554, 8-20.
- Giddens, Anthony. 1998. *The Third Way: The Renewal of Social Democracy*. Polity Press, Cambridge.
- Gidron, Benjamin, Kramer, Ralph M. in Salomon, Lester M. 1992. Government and the Third Sector in Comparative Perspective: Allies or Adversaries? V: Benjamin Gidron, Ralph M. Kramer in Lester M. Salomon (ured.), *Government and the Third Sector: Emerging Relationships in Welfare States*. San Francisco: Jossey-Buss Publishers.
- Glover, Robert W. 1996. The German Apprenticeship System: Lessons for Austin, Texas. *The Annals of The American Academy of Political and Social Science*, 544, 83-94.
- Hirst, Paul. 1997. *From statism to pluralism : democracy, civil society and global politics*. UCL Press, London, Bristol.
- International Labour Office. 1996. *Global Unemployment Crisis Continues, Wage Inequalities Rising*. *World of Work*, 18, 4-5.
- Kolarič, Zinka. 1994. Vloga humanitarnih neprofitno/volonterskih organizacij v slovenskem sistemu blaginje 90-ih let. *Časopis za kritiko znanosti*, XXII, 168-169, 143-150.
- Kolarič, Zinka. 1997. *Sociologija socialne politike*. Zapiski s predavanj.
- Krugman, Paul. 1996. *Pop-internationalism*. Cambridge, Massachusetts: The MIT Press.

- Layard, Richard; Nickell, Stephen in Jackman, Richard. 1994. *The Unemployment Crisis*. Oxford University Press, Oxford.
- Luhmann, Niklas. 1995, 1984. *Social Systems*. Stanford, California: Stanford University Press.
- Makarovič, Matej. 1997. Civilno-družbene asociacije kot sistem: k pojmu civilne družbe v sistemsko-teoretski perspektivi. *Teorija in praksa*, 39, 3, 407-429.
- Mali, Franc. 1994. *Znanost kot sistemski del družbe*. Ljubljana: Znanstvena knjižnica, FDV.
- Martin, Hans-Peter in Schumann, Harald. 1997. *Pasti globalizacije: napad na demokracijo in blaginjo*. Ljubljana: Co-libri.
- Meulders, Daniele in Plasman, Robert. 1997. *European Economic Policies and Social Quality*. V: Wolfgang Beck, Laurent van der Maesen in Alan Walker (ured.), *The Social Quality of Europe*, The Hague, London, Boston: Kluwer Law International.
- Miller, Morris. 1995. Where is Globalization Taking Us? Why We Need a New 'Bretton Woods'. *Futures*, 27, 2, Marec, 125-144.
- Moses, Jonathon W. 1994. Abdication from National Policy Autonomy: What's Left to Leave. *Politics and Society*, 22, 2, Junij, 125-148.
- Neyer, Juergen. 1995. Das Ende von Metropole und Pheripherie? Soziale Inklusion und Exklusion in der entgrenzender Weltwirtschaft. *Pheripherie*, 15, 59-60, December, 10-29.
- van den Noord, Paul J. 1996. Globalization and the European Disease. *Economist*, 144, 2, Julij, 195-222.
- OECD. 1998. *Employment Outlook*.
- Offe, Claus. 1985. *Disorganised Capitalism: Contemporary Transformations of Work and Politics*. Cambridge: Polity Press.
- Offe, Claus. 1996. *Modernity and the State: East, West*. Cambridge: Polity Press.
- Pestoff, Victor A. 1992. Third Sector and Co-operative Services - An Alternative to Privatization. *Journal of Consumer Policy*, 15, 1, 21-45.
- Petit, Pascal. 1995. Technology and Employment: Key Questions in a Context of High Unemployment. *STI-Review*, 15, 13-47.
- Rifkin, Jeremy. 1995. *The End of Work: The Decline of the Global Labour Force and the Dawn of the Post-Market Era*. New York: Jeremy P. Tarcher/Putnam Books.
- Rončević, Borut. 1997. Nove oblike dela in zaposlovanja. V: Frane Adam in Darka Podmenik (ur.), *Razvojna in intervencijska vloga države*, 104-112. Ljubljana: IDV, Center za teoretsko sociologijo, FDV.
- Rončević, Borut. 1999. *Naraščanje pomena intermediarne sfere v blaginjskih sistemih: diplomsko delo*.
- Rus, Veljko. 1990. *Socialna država in družba blaginje*. Ljubljana: Domus.
- Salamon, Lester M. in Anheier, Helmut K. 1996. *The emerging nonprofit sector: an overview*. Manchester, New York: Manchester University Press.
- Salomon, Lester M. in Anheier, Helmut K. 1997. *Defining the Nonprofit Sector: A cross-national analysis*. Manchester: Manchester University Press.
- Salomon, Lester M. in Anheier, Helmut K. 1998. *The Emerging Sector Revisited: A Summary*. Baltimore: The Johns Hopkins University, Institute for Policy Studies, Center for Civil Society Studies.
- Seibel, Wolfgang in Anheier, Helmut K. 1990. *Sociological and Political Science Approaches to the Third Sector*. V: Helmut K. Anheier in Wolfgang Seibel (ured.), *The Third Sector: Comparative Studies of Nonprofit Organizations*, str. 7-20. Berlin, New York: Walter de Gruyter.
- Srubar, Ilya. 1997. *System Changes and European Integration*. Referat na konferenci 'Problems of European Integration', Erlangen, November 1997.
- Svetličič, Marjan. 1997. Pravi pasti globalizacije sta provincializem in neznanje: Knjigi Pasti globalizacije na rob. *Teorija in praksa*, 34, 4, 596-608.

- Taylor-Gooby, Peter. 1991. *Social Change, Social Welfare and Social Science*. New York: Harvester Wheatsheaf.
- Thurrow, Lester. 1996. *The Future of Capitalism: How Today's Economic Forces Shape Tomorrow's World*. New York: Morrow.
- Willke, Helmut. 1993. *Sistemska teorija razvitih družb*. Ljubljana: Znanstvena knjižnica, FDV.

France VREG*

STROKOVNI
ČLANEK

KONFLIKTI, JAVNOST IN MEDIJI

"Resnična je svoboda ta, če svobodni ljudje, če javnost naj obveščajo, lahko svobodno govorijo. Kaj je pravičnejše v državi, kot je to?"

Euripidov verz kot moto v Miltonovo Areopagitico

Družbeni konflikti so univerzalno družbeno dejstvo, morda celo nujna sestavina vsega družbenega življanja. Družbe niso harmonične in ravnovesne celote, zato se vedno kažejo spori med skupinami, nezdržljive vrednote in pričakovanja. Smisel in konsekvence družbenih konfliktov je v tem, da vzdružujejo in spodbujajo spreminjanje globalnih družb in njihovih delov.

Intenzivnost konflikta, ki razdvaja družbo in napada konsenzualno bazo socialnega sistema, je povezana z rigidnostjo političnega sistema. Kar ogroža ravnovesje take strukture ni konflikt sam po sebi, marveč rigidnost sistema, ki dovoljuje, da se nasprotja kopičijo, dokler ne izbruhnejo v konflikt. Konflikt je nefunkcionalen za tiste socialne sisteme, v katerih ni dovolj tolerance in institucionalizacije konflikta.

V Sloveniji se vse bolj kaže razcepljenost družbe v socialne razrede, oblikuje se zgornji sloj gospodarsko-politične strukture, ki vedno bolj akumulira družbeno bogastvo (tovarne, podjetja, obrt, hiše in stanovanjske bloke, zemljo, farme, gozdove). Na dnu družbene lestvice pa se širi spodnji razred brezposelnih industrijskih in kmečkih delavk in delavcev, revnih družin, gospodinj, snažilk in podobnih poklicov, ki živijo na robu preživetja in se utapljajo v najnižji spodnji sloj revščine in socialne apatije. Družbeni konflikt med 'novim razredom' bogatih in močnih ter spodnjih razredov revnih in nemočnih se vedno bolj kaže kot pravo razredno nasprotje dveh ideološko, politično in socialno nasprotujočih si strani.

Ta socialni konflikt se manifestira v številnih stvarkah in drugih javnih demonstracijah, kot politični konflikt pa se izraža v pogajanjih z delodajalci in sindikati. V prihodnosti se bo socialno nasprotje med bogatimi močniki in brezpravnimi revnimi še poglobilo. Tedaj bo ta družbeni konflikt (ki ni edini) resno ogrozil stabilnost države.

Srednji sloj meščanstva, uradništva in intelektualcev ostaja statusno na isti stopnji hierarhične lestvice in se ne zaveda, da se socialno in družbeno pomika po lestvici navzdol (dohodkovno in glede na položaj v družbi), ker se vedno bolj krepi in širi najvišja gospodarsko-politična elita. Ta srednji razred je rezervni bazen, iz katerega elita zajema posamezne povzpeticke, da jih vključi v zgornji razred.

* Dr. France Vreg, zaslužni profesor ljubljanske univerze

* Tematski prispevek za okroglo mizo Politični konflikti in novinarstvo, Otočec, 27. novembra 1998 v organizaciji Slovenskega in Hrvaškega komunikološkega društva.

Politični konflikti in stabilnost sistema

Politični konflikti so imanentne sestavine družbenih pojavov, ki temeljijo na ideološki, politični, verski in kulturni diferenciaciji družbe ter se manifestno kažejo v pluralistični družbi. Pluralistični model oziroma večstrankarstvo temelji na predpostavki, da je politična moč porazdeljena in da obstaja policentrizem moči. Politične skupine se med seboj borijo za vpliv in izvajajo pritisk na vlado, ki mora uravnotežiti različne interese.

Stabilnost in ravnotežje sistema sta zagotovljena tako, da sistem "razrešuje probleme med konfliktnimi interesnimi skupinami z najmanjšimi pritiski in z maksimalnim konsenzom" (Lipset). Pluralistični sistem je zato sistem razreševanja konfliktov, kajti vedno se mora uveljaviti skupni interes (Dahl).

Teoretična vizija o enaki porazdelitvi moči je seveda utopija. Empirične raziskave so potrdile, da je odločanje v pluralistični družbi 'omejeno' samo na nekatera središča moči in 'prepuščeno' elitističnim posameznikom v strankah, ki imajo ekonomsko in politično moč. V stvarnosti politične elite tekmuje med seboj.

Politološka analiza stanja v Sloveniji nam to lepo dokazuje, vse relevantne točke odločanja so v rokah gospodarsko-politične elite, ki sprejema odločitve v skladu s programom vladajoče stranke. Tako stanje poraja številne politične konflikte, ki niso omejeni le na konflikte med strankami, marveč izvirajo tudi iz družbenih konfliktov.

Značilen je družbeni konflikt med slojem slovenskih upokojencev (več kot četrtnina prebivalstva, ki iz leta v leto narašča) ter gospodarsko-političnim slojem (sem lahko prištejemo še številno gospodarsko mafijo.)

Ta družbeni konflikt se izraža kot politični konflikt, ker so upokojenci organizirani v politično stranko, ki nastopa v parlamentu. éal pa pogosto ne more vplivati na relevantne odločitve in je praktično odrinjena na politično obrobje. Tako ta konflikt ostaja latenten, večinoma bo slej ko prej izbruhnil v pravi konflikt. Poleg tega politično osveščeni upokojenci večidel priznavajo vrednote preteklosti in politične kontinuitete, kar rojeva konflikt z mlajšimi generacijami in strankami desnice.

Legitimnost opozicije in rigidnost sistema

Značilnost demokracije niso le parlamentarna demokracija in večstrankarstvo, marveč tudi relevantna opozicija z možnostjo razvijanja kritičnega rezoniranja 'v imenu ljudstva'. Če protagonisti novih demokracij sprejemajo politični pluralizem, morajo priznati tudi mehanizme nadzora politične oblasti in menjave oblasti, v tem pa je smisel in legitimnost opozicije. Politični sistem brez opozicije je torzo demokracije.

Sistem dominacije vladajoče stranke je seveda zelo prefinjen: vladajoča stranka krepi svojo moč s sredstvi državnega aparata in dominantnega ideološkega diskurza državnih medijev, medtem ko politično opozicijo potiska na obrobja političnega odločanja, dokler se ravnotežje ne prevesi v smeri vse večje dominaci-

je vladajoče elite. Uporaba večinskega načela služi oblasti za slabitev moči in statusa ter publicističnih možnosti opozicije.

Vladajoča elita tako revitalizira hegemonistično vladavino oblastniškega odločanja, političnega monizma in vrednostnega enoumja. Vedno bolj se uveljavlja 'vsevednost' državnopartijskih funkcionarjev in karizmatičnega voditelja. Tak sistem ni sposoben ohranjati samostojne komunikacijske sfere, ki bi razvijala kritično novinarstvo in omogočala spletnje kritičnih 'samoregulacijskih' feedback zank. Ta proces je zlasti značilen za sosednjo Hrvaško.

V resnični demokraciji politične stranke uveljavljajo strpen dialog, ker samo ta omogoča usklajevanje in sodelovanje pri razreševanju perečih socialnoekonomskih problemov države. Zato razumna vladajoča stranka ne vodi radikalne politike do opozicijskih strank in jim omogoča sodelovanje pri odločanju.

Opozicijska stranka se tedaj lahko odloči za državotvorno politično vlogo in ne pogloblja razlik in nasprotij, marveč deluje konstruktivno in povezovalno, da bi skupno reševali temeljne gospodarske, socialne in zunanje politične probleme.

Ko se je v Sloveniji konstituirala vlada liberalne demokracije oziroma koalicija s Slovensko ljudsko stranko, je opozicijska desnica opustila tvorno sodelovanje pri zakonodaji, ki jo terjata vstop v Evropsko unijo. Svojo aktivnost je usmerila v blokiranje teh zakonov in v razbijanje vladnih naporov. Nekateri množični mediji so začeli senzacionalistično poročati o teh akcijah, tako da so v poročanju iz parlamenta skoraj prevladali nastopi desnice.

Prizadevanja hrvaške države po suverenosti in zemeljski celovitosti so spremljale akcije utrjevanja političnega monopartizma vladajoče stranke HDZ. Opozicijske stranke so bile odrinjene od odločanja in so danes praktično potisnjene na margine.

Konflikti in politična demagogija

V okviru političnih konfliktov se pojavlja spreminjanje tvorne parlamentarne polemike v razreševanje drobnih problemov in manj važnih političnih vprašanj, zanemarjajo se namreč temeljna, velika vprašanja političnih problemov. Nekateri politični voditelji – vladajoči ali opozicijski – to počenajajo zato, ker se niso sposobni soočiti z resničnimi problemi ekonomske in politične stvarnosti doma in v mednarodni sferi.

Retorično polemiko so opredelili že nekateri antični filozofi. Menili so, da obstaja vsa narava samo kot retorika in eristika, samo kot dialektika besed in pojmov, samo kot boj med ljudmi. Gorgias je celo trdil, da resnice sploh ni, zato je treba nasprotnika osmešiti: cilj retorike je vladanje nad drugimi.

Številni so primeri v slovenski skupščini, ko slovenski Gorgiji sprevračajo politično komuniciranje v parlamentu v merjenje moči, v besedni "boj", v katerem želi vsak dokazati svojo miselno ali celo fizično prevlado. Pri tem brezobzirno smešijo poslance drugih strank in skušajo diskvalificirati vodilne osebnosti parlamenta, vlade in strank. Očitno je, da gre za agresivne poteze rušenja avtoritete, moči in

oblasti vladajoče stranke s ciljem prevzeti oblast. Ideološki cilji in programi strank nimajo vidne vloge.

Ko so partnerji v komunikacijski situaciji diskurzivne kompetitivnosti ali brez-obzirnega boja za oblast, si ne prizadevajo odstranjevati komunikativnih ovir, ampak po navadi še poglobljajo nesporazumevanje. To je slika diskusij v slovenskem in hrvaškem parlamentu. Množični mediji senzacionalistično prikazujejo te politične spopade in nizke udarce.

Mediji in igra parcialnih interesov

Množični mediji so tista 'javna sfera', ki omogoča, da družbeni problemi in konflikti postanejo javni - vlade, parlamenti, institucije in kapital pa transparentni. Mediji osvetle tiste temne dele stvarnosti, ki so prikriti ali izkrivljeni. Z objavljanjem 'skritega' postanejo družbene institucije transparentne.

Kritično novinarstvo z nadzorno funkcijo in javnim objavljanjem zapira razkorak med javnim in zasebnim. Javni kritiki izpostavi tisto, kar je prikrito, kar oblast skriva oziroma zavija v tančico tajnosti (privilegiji državne birokracije, politična korupcija, podkupovanje državnih uradnikov ali strankinih voditeljev, skrivanje javnih sredstev v različne banke, malverzacije, poceni nakupi hiš, zemljišč, podjetij, likvidacije opozicijskih politikov, nepotizem in podobno).

Svoboda izražanja, ki vključuje svobodo medijev, je ena od temeljnih pogojev za razvoj demokratične družbe. Toda ta svoboda novinarstva je v mnogih družbenih situacijah postavljena pred težavne preizkušnje. Ravno ob problemu etosa do zasebnosti se je pokazal prepad med 'quality press' in 'popular press'.

Vdiranje radia in televizije, senzacionalističnih revij in celo resnih medijev v intimno sfero občana je tudi v Sloveniji postalo nekaj običajnega, celo kompetitivnega med medijskimi hišami. To medijsko vdiranje v zasebnost presega vse meje etičnosti, dostojnosti, novinarjeve korektnosti, s tem pa tudi kredibilnosti.

Posebno poglavje je način diskvalifikacije vodilnih osebnosti neke države. To metodo političnega boja uporabljajo nekateri množični mediji, politične stranke, zlasti opozicijske, ki spretno angažirajo politično in ekonomsko mafijo, da se dokoplje do osebnih podatkov in 'skrivnosti' predsednikov držav, politikov, predsednikov gospodarskih podjetij in podobno. To se zlasti dogaja v obdobju volilnih bojev. Mediji z agresivno strategijo političnega marketinga, s projekti diskvalificiranja nasprotnih kandidatov, vplivajo na izbor kandidatov, na njihovo promocijo ali izničenje.

V državi, kjer je razporeditev politične moči dokaj uravnovešena, novinarstvo lahko vztraja na evropski komunikacijski civilizacijski ravni. Zaradi kritičnosti poročanja - ki je sicer normalna pridobitev evropskih medijev - pa se vzbudi sum, da so mediji ali provladni ali na strani opozicije.

Politični pluralizem, ki je tudi v Sloveniji našel svoja plodna tla med novinarji, je razvil tudi novinarski pluralizem. Zaradi pritiskov države in političnih strank zgubljajo svojo profesionalno neodvisnost, nekateri novinarji se celo odkrito in zavestno vdinjajo 'svojim' strankam. Pozabili so na uravnoteženost poročanja in

postali agitpropovci novega kova. Še več, ne razločujejo več, kaj je moralno, kaj pa je ceneno hlapčevanje liderjem političnih strank.

Če iščemo vzroke tega početja, lahko ugotovimo, da so nekateri novinarji padli v igro parcialnih interesov političnih strank, ideoloških, verskih, ekonomskih, komercialnih in drugih vplivov.

Politični konflikti, novinarstvo in meddržavno sporazumevanje

Politični konflikti se pojavljajo tudi v meddržavnih odnosih v Evropi. Evropsko politiko gospodarske in politične integracije pretresajo politično rivalstvo in konflikti. Vse več je etnično motiviranih socialnopolitičnih in ekonomskih procesov.

Politični, gospodarski in nacionalni konflikti se kažejo tudi v odnosih med Slovenijo in Hrvaško. V teh odnosih se kažejo oblike strateške interakcije, ki vsebujejo procese zbliževanja, pa tudi oddaljevanja, varovanja identitete, moči in interesov. Kadar postaneta intencionalnost in interesna kalkulacija transparentna, se okrepi medsebojno nezaupanje.

Mediji so vpleteni v igro strateške interakcije in pogosto zaostrujejo nezaupanje, negotovost in tujost, ki se vzpostavlja med predstavniki nacionalnih in državnih interesov. To nezaupanje in zaostrovanje s svojimi sporočili prenašajo na javnost s tem pa se politični konflikti državnih vrhov razrastejo v nacionalne konflikte.

Novinarji bi morali opravljati vlogo transkulturnih mediatorjev: morali bi 'razelektiriti' napetosti in konflikte ter odpreti kanale sporazumevanja. To zahteva procese razjasnjevanja, strpnost, visoko motivacijo, multikulturne izkušnje in sposobnost gibanja skozi politične in kulturne ovire.

NOVINARSTVO IN POLITIČNI KONFLIKTI

Navadno se predstavlja novinarstvo kot moralno čisto, ki hrepeni po resnici in pravici. V tej maniri se ima najpogosteje za ogledalo politike. Ta metaforika ni politično nevtralna, temveč je politično posredovana in je v svojem jedru močno politična. Ogledalo je vedno čisto, sicer ni ogledalo. Ogledalo je pasivno. Ogledalo je vedno objektivni odraz. Nasproti pa stoji umazana realnost, ki je aktivna in vedno subjektivna v svojem samorazumevanju. Novinarstvo je ogledalo, politika je preslikavana realnost. V tako postavljen okvir ni mogoče ujeti kaj drugega kot enoumno predstavo o grdi, vedno napačni, zlagani politiki in lepem, resnicoljubnem in pravem novinarstvu. Boj med politiko in novinarstvom ali med politiki in novinarji je zato že vnaprej obsojen na vedno isti izid.

Takšna predstava narekuje percepcijo politike in percepcijo novinarstva. V politiki naj bi šlo za boj za resnico, lepoto, objektivnost, pravico. Novinar je na strani resnice in naj bi politični konflikt predstavil takšen kot je v resnici, objektivno, nepristrano. Vendar v politiki ne gre za boj za resnico, je pa res, da se tako kaže. V politiki gre za vzdrževanje in premeščanje identitet, barantanje z emocijami za nenehno vzpostavljanje soglasja, ki omogoča ljudem, da preživijo kot politično telo, da oblikujejo obči interes in vzpostavljajo mehanizme za njegovo udejanjanje. Politika ni sfera mehanike, je neotipljiva, nevidna, neslišna, ker zajema področje, o katerem nimamo jasno oblikovane zavesti. Stalno se premešča in polzi, tako da jo je dejansko v svetu mehaničnega izkustva in mehanskih miselnih form težko misliti. Politika je večkrat posredovana sfera, v njej se nenehno dogajajo refleksije, ki jo delajo spolzko zlasti za neizkušeno in nerefektirano zavest.

Vladajočo predstavo o novinarstvu kot ogledalu je proizvedla prav ta politika, ta svet. Novinarstvo je zgolj potujeno samozavedanje te politike kot nečesa radikalno drugega, organizirano v ogledalo. Ta politika, ta svet ljudi namreč ni razvil za svojo množično samopercepcijo nobenega drugega primernejšega mehanizma. Novinarstvo tako samo reproducira vzorec, ki ga je proizvedel ta svet. Je v službi obstoječe politike, utrjuje forme, ki vzdržujejo prav takšno predstavo politike in novinarstva, ki onemogoča kakršno koli spremembo miselnega in dejanskega okvira.

Novinarstvo tako reproducira ta svet in to politiko, ne glede na to, da ima o sebi predstavo, kako zelo jo korigira, zasmehuje ali vsaj kaže objektivno podobo. Politični konflikti nikakor niso vezani samo na strankarske konflikte ali konflikt med opozicijo in vlado. Politični konflikt je nemogoče reducirati samo na politični obračun in na vprašanje, kdo bo koga ali na vprašanje boja za oblast. Politični konflikt se vedno odvija za premik ali ohranitev soglasja, ki se materializira ali izkazuje kot boj za položaj, denar, formulacijo v zakonu ipd. Novinarstvo se zapne zgolj

* Dr. Igor Lukšič, izredni profesor na Fakulteti za družbene vede.

za slednje, za predmet, še bolje rečeno, zgolj za objekt, politična razmerja pa reducira na boj med posamezniki za materialne dobrine. Razmerja med ljudmi reducira na razmerja med mesenimi telesi in drugimi čutnimi rečmi. O zavesti oropanem svetu pa se da izrekati zgolj moralne sodbe: politični konflikt se skozi novinarstvo izkazuje kot boj med dobrim in zlim.

Novinarstvo služi tako politiki, da konflikte prevaja v moralno formo, jih depolitizira in jih tako nareja za politično nevtralne in nenevarne obstoječemu razmerju političnih sil. Hkrati s tem pa teče proces utrjevanja pozicije novinarja kot lepe duše (Hegel), pasivnega rabsodnika, čiste vesti, ki je lahko edini pravi oblikovalec kriterijev presoje politične sfere. Moralna forma zavesti se tako vzpostavlja kot edina prava forma mišljenja politike, kar je nujno konservativno, ker vedno na novo cementira obstoječe politično soglasje.

Takšen pogled je najbolj trdno načrtan v vladajoči predstavi, po kateri je svet razdeljen na stvari na sebi in na pojave. Stvar na sebi je skrita in v jedru nespoznavna. Prodiranje spoznanja v resnico njene skrivnosti se dogaja s spoznavanjem pojavov, ki plast za plastjo luščijo resnico o njej. Prodiranje spoznanja v to stvar na sebi je vedno odkrivanje nekih novih zakonitosti in vodi v obvladovanje narave in ne(po)znanega. Takšen razsvetljenski model ne more misliti novinarstva politično niti politike novinarsko. Zato ju ločuje in zoperstavlja enega proti drugemu, pri čemer novinarstvo zadobiva vzvišen status, politični konflikt pa se izkazuje kot neka banalna, zmedena dejavnost.

Izpostaviti velja drugo raven razmerja med politiko in novinarstvom, ki se razgrne z odgovori na naslednja vprašanja. Kaj (za)žene novinarja, da se v točno določenem trenutku, ne prej ne kasneje, loti neke teme, raziskovanja in razkrivanja točno določenega ozadja, ne kakšnega drugega? Kaj je tisto, kar ga senzibilizira za določen politični konflikt, za določeno politično dejstvo? Tehnično mitološki del zgodbe, ki se glasi, da je novinarju o zadevi nekdo namignil, ga obvestil ali celo poklical urednik, urednika pa je poklical politik, njega pa neka tuja ali tajna sila, nas tu ne zanima. Ga ne senzibilizira politični konflikt, vprašanje premika identitete, v katero je vpleten tudi sam? Ne gre morda za novinarja osebno, za ta svet, ki ga tvori, za ta s političnim bistveno prežeti svet ljudi?

Za bolj detaljno razumevanje razmerja med politiko in novinarstvom si pogledimo nekaj primerov. Ustavno sodišče sprejme neko odločbo, ki zadeva odločanje parlamenta. Ustavno sodišče ukaže parlamentu, kakšen zakon mora sprejeti. Ustavno sodišče posreduje svojo odločitev v pravni formi in hkrati opozori, da bo v primeru, če parlament ne bo uslišal ukaza, ogrožena pravna država. Novinarstvo ne poskuša odkriti skrivalnico ustavnega sodišča, ki se skriva za pravno formo, in ne prevede konflikta na teren politike. K besedi kliče pravnike, ki na pravni ravni iščejo rešitve za imanentno politični problem. Namesto obravnave problema kot spora med dvema vejama oblasti, se utrjuje predstava, kot da gre za konflikt glede pravnosti sistema, ne pa za premik političnega soglasja v prid določene politične opcije. V političnem konfliktu pač zmaga močnejša stran, tista, ki lahko mobilizira bolj prepričljive vire. Ustavno sodišče je mobiliziralo pravno formo, saj znotraj nje nima nadoblasti. V kolikor novinarstvo prevzema pravni teren kot teren politične-

ga spopada, favorizira pozicijo ustavnega sodišča, četudi kritizira njegovo odločitev.

Drugi primer je pokojninska reforma. Novinarstvo je temo prikazovalo kot spopad med starimi časi in novimi časi, starimi akterji in novimi akterji, med Evropo in Balkanom, med dobrim in slabim, med Ropom in Semoličem ipd. Ni pa šlo v analizo političnega konflikta, ki se je zastavil za premik konsenza. Reforma je v začetku poskušala prestaviti bremena na ramena generacije, ki politično ni organizirana in nima pravega zastopnika. 460.000 upokojencev, volivcev, nastopa v tej bitki proti množici mladih, ki so na začetku delovne kariere, so še otroci ali se še šolajo. Reforma je zastavljena tako, da politično konstituiranih subjektov ne bo prizadela. Kaj počne novinarstvo? Reproducira politično stališče, soglasje, kot se oblikuje v sferi politike. Ne reflektira tega, kar se dogaja v konfliktu, temveč je samo trobilo konflikta.

Naj zaključim: novinarstvo in politika sta zapisana duhu časa. Novinarstvo je zgolj vsakdanja zavest ljudi o njihovih vsakdanjih problemih, zato je politika kot sfera občega, vprašanje dolgoročnosti, odmaknjena taki zavesti in tako tudi novinarstvu. Novinarstvo je zato na strukturni ravni konservativno. Ima isto vlogo kot medij pri hipnozi, preko katerega hipnotizer kaže svojo umetnost. Novinarstvo je te vrste medij izražanja političnega konflikta. Pri tem nič ne pomaga, če si novinarstvo domišlja, da kreira svojo hipnozo. V resnici je novinarstvo sestavni del političnega konflikta in politični konflikt sestavni del novinarstva.

ŽENSKÉ REVÍJE: NADALJEVANJE
POLITIKE Z DRUGIMI SREDSTVI

Politiki na kavču

Ženske revije so nastale kot normativna komunikacija, ki je paternalizirala bralke in jim predpisovala primeren način življenja in vedenja. Današnji ženski časopisi so ohranili to normativno funkcijo - imajo eno najpomembnejših vlog v konstrukciji ženskosti v sodobni zahodni družbi. Upravljajo z ženskim vedenjem in videnjem, subjektiviteto, z njihovo seksualnostjo in percepcijo politike. Revije praviloma konstruirajo ženske kot homogeno skupino in predpostavljajo skupno žensko izkustvo, ne glede na razlike v izobrazbi, kulturnem, ekonomskem in socialnem kapitalu. Sama verzija ženskosti zgodovinsko in kulturno sicer variira, obenem pa se razlikuje od revije do revije (implicitirana bralka *Glamourja* se razlikuje od bralke, ki jo tekstualno predpostavlja diskurz "slovenske družinske revije" *Jana*). Konstrukcija homogene Mi-skupine je mogoča le s pomočjo konstrukcije Drugega - moških, posebej moških v javnem prostoru. Ženske revije so sicer osredotočene predvsem na samoizpovedovanje in samoizpopolnjevanje, na kultivacijo in objektivizacijo telesa, obravnavo in permanentno refleksijo osebnih ter družinskih odnosov in redkokatero revije za ženske ali tim. družinske revije se ukvarjajo s političnimi zadevami. Tematsko se osredotočajo na potrošnjo, seksualnost, zdravje, vzdrževanje doma in družine in tudi politika je reprezentirana le v povezavi z zasebno sfero.

Politika se tako v ženskih revijah pojavlja na dva načina. Prvič, kot moralistična presoja o političnih ukrepih, ki zadevajo življenje žensk in življenje njihovih družin. Ko ženske revije govorijo o politiki, se bodisi zavzemajo za kvaliteto družinskega življenja (ženskam je podeljen mandat za skrb za emocionalno zdravje družinskih članov in partnerstva) ali prihodnost otrok - partnerstvo, zdravje, incest, posilstvo, nasilje Teden za tednom ali mesec za mesecem v teh revijah beremo veliko zgodbo o življenju, kjer je družina središče zapleta in kjer je svet prave politike oddaljen od realnega življenja žensk.

Drugič pa se politika pojavlja v obliki intervjujev s politiki v zasebni sferi ali z njihovimi ženami (*...Pogled v dušo Janje Podobnik..., Ministrske žene ...*). Gre za žurnalistični žanr, ki ga bomo imenovali "Prijazno pri politiku doma". Intervjuji s politiki v zasebni sferi seveda dopuščajo politična namigovanja. Toda to je prijazna kritika. Zvedeti resnico o politiku pomeni zvedeti podrobnosti o njegovem življenju v zasebni sferi in domačem okolju (*...Z ženo R. sta poročena dvaintrideset let. Kakšen je vaš recept za dolg in uspešen zakon?... Ste zelo navezani na svoj dom?...S čim vas je očaral?...*).

* Dr. Breda Luthar, docentka na Fakulteti za družbene vede.

What's the story, oh, the morning glory? Novinar-ka "družinske" revije Jana izbere kurantnega politika. Politik ima morda rojstni dan, morda je največji populistični demagog v parlamentu, morda je soudeležen v parlamentarnem pretepu, morda je v postopku interpelacije. Morda je v dvomljivo reprezentativni interni anketi - psevdodogodku, ki služi zgolj za to, da skonstruirira priložnost za novico - izvoljen za najbolj seksi, najbolj elegantnega ali najbolj priljubljenega politika (*...Kučana za moža, Pahorja za ljubimca - anketa s Slovenkami...*). Politik je poslikan v domači dnevni sobi in pred hišo - prijazen in ljubeč oče in mož je, v družini črpa moč za politični boj za dobre stvari. Hiša je običajna slovenska bajta, no, morda nekoliko večja, morda ima manj slučajnih stilistično raznovrstih prizidkov (garaža, drvarnica, delavnica ...). Kavč na katerem se družina poslika je običajna predimenzionirana neokusna stvaritev oblikovalcev slovenske velikoserijske pohištvene in tekstilne industrije, vrt je skrbno negovan, cvetlice dobro oskrbovane. Morda goji cvetlice, v prostem času rad hodi po gobe, planinari ali pa igra golf, najverjetneje je žena njegova zvesta prijateljica in zaveznica, ki mu bo stala ob strani tudi če bo interpelacija uspela, morda so otroci njegov ponos, morda ga kljub temu skrbi, da z njimi ne more preživeti toliko časa, kolikor bi želel. Najverjetneje z rekreacijo ohranja ravnotežje, potrebno za stresno življenje slovenskega parlamentarca. Politik je človek kot se šika, politik je Slovenec kot se spodobi - žena je zvesta družica, z otroci preživi manj časa kot bi si želel, med vikendi se rad rekreira, da se sprosti in nabere novih moči (*...Dopusta praktično ne izkoristim. Si pa tudi vzamem čas za partijo tenisa, gledališče, kino. ...Njemu ta hiša sredi gora pomeni več kot vikend in prav nič ne razmišlja, kam jo bo mahnil, če ima na voljo štiri ure časa... Le nedelje so pri G. čas za počitek. Takrat se zakonca odpravita k maši in se odzoveta kakšnemu vabilu za koncert ali prireditev...*).

Povsodnost in vseprisotnost: politik postane človek

Skozi zgodbe popularne kulture se konstruira naša nocija dobrega in slabega, moralnega in zla, Mi-skupnosti in "Drugih", starševstva, partnerstva, nacionalnosti, razreda ... Medijske zgodbe nam ponujajo material (simbole, mite, zgodbe) s pomočjo katerega *konstituiramo (imaginarno) skupno kulturo, konstruiramo svet, ki si ga delimo*, v katerega se vključujemo s stalno konzumpcijo popularnih medijev. Na ta način zgodbe popularne kulture (v glavnem gre za medijsko kulturo) oblikuje konsenz, kjer se predpisani odnosi moči naturalizirajo. Ena večjih napak je tako govoriti o politiki in zapostavljati ali trivializirati njeno tesno zvezo z retoriko popularne kulture in politični diskurz obravnavati kot da bi bil ta popolnoma ločen od diskurza popularne kulture, predvsem medijske kulture.

Na splošno imamo opraviti s prepletanjem diskurza politike in diskurza popularne kulture ali pa diskurza informacije in argumentacije ter diskurza zgodbe, melodrame, spektakla. Način, na katerega se politika danes legitimira, je tako nujno povezan s popularno kulturo. Od zibelke do groba smo potopljene globoko v popularno kulturo, politika si sposoja njeno imaginacijo, zgodbe, retoriko in prakso, njeno dramatizacijo in njene osebnosti. Gre za splošno spremembo v poli-

tični kulturi zadnjih desetletij, kjer sta politika in zabava tesno povezani: predvolilni boj je vedno bolj povezan z oglaševanjem, politične preference z estetiko in življenjskim stilom, volitve pa z nakupovanjem. Ne gre le za spremembo diskurzov in načinov pripovedovanja, ki so bili prej ločeni, temveč tudi za svet osebnosti. Oblike zvezdnštva danes segajo od glasbe, športa, modnega sveta do vseh ostalih oblik popularne kulture (vključno s politiko). Svet lokalnih političnih osebnosti ni več strogo ločen od sveta lokalnih lastnikov butikov, voditeljev talk showov in drugih "performerjev". Ravno preko konstrukcije javnih osebnosti se politika in zabava najbolj tesno povezujeta. Leonardo di Caprio in Bill Clinton, Borut Pahor in Vinči Anžlovar, Čuki in predsednik republike, Miša Molk in minister za kulturo itd. itd. se pojavljajo v isti meta zgodbi o življenju in konstruirajo isti skupni svet. Politične osebnosti predstavljajo kanal skozi katerega je mogoče prav tako dobro razpravljati o zasebnosti in *konstruirati "Mi-skupnost"*, kot s pomočjo drugih zvezd.

Tako v popularni kulturi kot v popularni politiki ima zvezdnštvo dvojni status: v prvi vrsti je rezultat konstrukcije in manipulacije, torej rezultat zavestnega preoblikovanja politika v politično osebnost, v blagovno znamko. Konstrukcija poteka tako zavestno in po zaslugi industrije odnosov z javnostimi ali osebnega naprežanja politika bolj ali manj načrtovano in industrializirano. Po drugi strani obstaja "mitološko partnerstvo", ki eksistencialno povezuje različne oblike pop kulture (tabloide in popevkarsko sceno, televizijske talk showe in politične zvezde in podobno) in je nujno za njihovo preživetje.

Kot kulturni fenomen je konstrukcija vseprisotnih osebnosti politikov vedno komunikacija z občinstvom/volilci. V zavestni instrumentalni konstrukciji politikov v osebnosti iz političnih razlogov, je kultura personae tudi nenehna *interpretacija kulture*. Nikoli ni mogoče "ustvariti" politične zvezde, mogoče pa je "predlagati" kandidata za zvezdnštvo. V tem smislu se konstrukcija zvezd v politiki vedno ukvarja z *manipulacijo pomenskih sistemov v kulturi*. To počne v upanju, da ji bo uspelo konstruirati "simbolni produkt", ki bo vzpodbudil uspeh v politiki. Zvezda kondenzira in reprezentira (sub)kulturne ideale obnašanja, delovanja, stila, občutenja. Tako je politik-osebnost projekcija in utelešenje skupnostnih idealov in na nek način predstavlja metaforo in artikulira kaj pomeni biti človeško bitje/vodja, moški... v družbi, subkulturi. Predstavlja posebljeno obliko določene-ga tipa moškosti, ženskosti, avtoritete, vodje.

Iz politika lahko naredimo politično osebnost le tako, da konstruiramo njegovo metatekstualno identiteto. Politik ima javni zasebni jaz, ki je konstruiran s pomočjo stalne prisotnosti in kroženja v medijih na podlagi tega, kar je znanega o njegovem zasebnem življenju - tako kot je zvezdnštvo v zgodovini filmske industrije povezano s studijsko načrtovanim kroženjem informacij o igralcu v zasebni sferi in se razširi onstran informacij o filmih v katerih igralec nastopa. Tako se vzpostavlja zveza med zasebnim in poklicnim, v našem primeru političnim življenjem, med filmsko identiteto in konstruirano zasebno identiteto - oz. med politično identiteto in zasebno identiteto. Medijska vseprisotnost je pogoj za konstrukcijo (politične) osebnosti, saj vsaka osebnost ali zvezda lahko nastane le preko "pomožnih oblik kroženja". Vseprisotnost je ključnega pomena za vsakega

politika, ki se želi obdržati na oblasti.¹ Tekstualna politika tega prijaznega žanra je preoblikovanje politika v politično osebnost, v "znanega človeka".

Glavna naloga cirkularnega kroženja je razkrivanje "resnične osebe" za javno osebnostjo. Vse dodatno kroženje se vrti okoli vprašanja, če obstaja osebnost, ki je ločena od njegove vloge politika. To kroženje je torej v funkciji humanizacije, avtentizacije osebe-politika. Politik postane človek, *personae*. Politični liki so bolj družbeno tipični kot družbeno posebni. Politiki-znane osebnosti niso ekskluzivni in redki, nobene napetosti ni med njihovo navadnostjo na eni strani in izrednostjo na drugi, nobene enigme, ki bi vzbujala željo, ne izražajo². So le vseprisotni. Pri zvezdnikih je razkorak med navadnostjo in izrednostjo tisti, ki vzpostavlja njihov zvezdniški status. Ne gre nujno za to, da mora biti politik priljubljen, važno je, da je popularen - povsoden s pomočjo stalne prisotnosti v medijih - s pomočjo "sekundarnega kroženja". Reprezentirani so kot znani in familiarni, ne pa kot oddaljeni in nerazumljivi.

Z vseprisotnostjo in s pomočjo nastopanja v drugih popularnih medijih (*Lady in Jana*, *24 ur in Pepita*, *Slovenske Novice* in *Zoom*, *Glamour* in *Pepita*, *Dnevnik TVSLO* in *Lady*,...), prihaja do medijske konstrukcije znanih obrazov, ki se serijsko in sočasno pojavljajo v raznovrstnih medijih. Politik mora postati del združbe znanih obrazov in znanih zgodb, da bi se lahko vzpostavil kot legitimen predstavnik ljudstva in vzbudil zaupanje. Njegova popularnost torej ni isto kot priljubljenost, temveč je odvisna od *povsodnosti in vseprisotnosti*. Rednost pojavljanja in vseprisotnost njegove podobe ohranja njegovo povezanost z državljani in *zdravorazumsko legitimira politika kot javno osebnost, ki lahko reprezentira javno sfero*. Podobno vlogo vzpostavljanja zveze in solidarnosti z navadnimi ljudmi ima njegova vsaj občasna fizična bližina z ljudstvom (npr. obisk košarkaške tekme, rokovanje z ljudstvom, igranje na harmoniko na strankarski veselici). Politik, ki želi postati politična osebnost, se mora približati ljudstvu, hkrati pa mora tudi ohranjati distanco nekoga, ki je bolj avtoritativen in odgovoren od navadne bralke/ca. Identifikacija z lokalnimi političnimi osebnostmi je *identifikacija sveta, ki si ga delimo*, ne pa identifikacija z zvezdami kot nekom ki vzbuja našo željo in po katerem (pre)oblikujemo svojo identiteto.

Ideologija: vrtnar, planinec, mož in oče

Kakšen je ideološki učinek pogleda v zasebno sfero politika? Žanr, ki smo ga poimenovali "Pri politiku doma" je le bratranec drugih melodramatskih "ženskih žanrov". Za melodramo je značilno, da družbeno vedno artikulira kot osebno. Psihološko se melodramski zaplet vrti okoli izgube doma. Celotna melodramatska naracija temelji na idealu doma, ta pa je preveden v družino in emocionalne odnose v družini. Družina je tudi za politike zavetje v brezsrčnem svetu. Žena,

¹ Poglejmo si npr. Zmaga Jeliničiča - njegova stranka ima zanemarljivo število poslancev v parlamentu. Toda "Zmago" je s spretno konstrukcijo "pseudodogovokov" z Zmagom v glavni vlogi, uspel sebe iz objektivno popolnoma marginalne figure konstruirati v politično osebnost.

² Drugače je seveda s politiki-zvezdniki.

družica ali cela družina, skupaj s politikom, je pogosto implicirano predstavljena kot žrtev partnerjevega poklica in njegove službe v dobro ljudstva (*...sin ima enajst let in zelo pogreša očeta..., Gotovo ni lahko biti sin poslanca.....*).

Melodramatični patos se v teh zgodbah spreobrne v politиковo izpoved. Intervju je samorazkritje, kar je popolnoma v okviru melodramatske filozofije osebe. V družini se artikulirajo politikove vrline, ki jih v javni sferi domnevno ne more izraziti, ter njegova človeška, emocionalna stran (skozi njegovo skrb za cvetlice, bojazen, da bodo otroci odrasli mimo njega, rekreacijo kot zasebno sfero sproščanja itd. itd.). *Njegov resnični karakter lahko razberemo le skozi resnico o njegovi zasebnosti.* Ni nam dostopen, če vemo za kakšen ideološki projekt se poteguje, kaj počne v parlamentu in zadaj za njim. *Pomembno je, kako nam je podoben kot oče, mož, partner, kaj počne v prostem času zunaj politike in kako si je opremil dnevno sobo.* Ideološka orientacija, državljanske vrline, politični boj - vse to je nerealno. *Politika je pozabljena, izbrisana. Politik je pač običajen mož, eden vseprisotnih, znanih obrazov.*

V zgodbah za ženske in njihove družine "Pri politiku doma" naracija vedno središči na njegovi družinski vlogi - včasih je politik predvsem oče, včasih bolj mož - lahko tudi očetovska figura za volilce, ki zanje redno žrtvuje letni dopust. Njegovo moč vedno določa skrb za druge. Politik razkriva nekatere vidike zasebnega jaza, za trenutek odvrže skrbi in bremena svojih javnih dolžnosti. Lahko ga vidimo, kakršen je v resnici - politiki so reprezentirani kot običajni ljudje, pošteni, modri, avtentični, ljubeči očetje in velikodušni vodje. *Toplina, ki jo odraža močna, zdrava družinska struktura, je legitimni model za organizacijo politične sfere.* Družina je pravzaprav homologna ljudstvu. Politikovo birokratsko in večinoma brez-družinsko življenje je tako rekonstruirano znotraj okvira reprezentacije družine. Družina je osrednjega pomena v politikovi konstrukciji ljudskih množic, podložnikov. Popularna reprezentacija "politika v krogu njegove družine" ustvarja skupni svet z ljudstvom. *Družina je enostaven simbol, ki povezuje politika z ljudstvom.*

Umeščanje politika v družinski kontekst se obenem sklada s pomenom moškosti v sodobnem političnem diskurzu - moškost konotira moč, obvladovanje, večino. Moškosti je pripisana kompetenca: močnejši in kompetentnejši - bolj moški (in na drugi strani, bolj kompetentna - manj "ženska"). Prezentacija politikov postane reprezentirana v politiki kot moškem poslu. S tem ko reprezentacija politika znotraj družine simbolno konstruira politika z "žensko, čustveno" platjo njegove moške moči, je ta *družinski patriarh hkrati reprezentiran kot velikodušni vodja.* Žanr "Prijazno pri politiku doma" odkriva resnično osebo za masko javne podobe brezobzirnega politika. Medijsko prepričevanje, da imajo politiki čustva, da radi obrezujejo pelargonije v domačem zavetrju, da radi planinarijo, da vedo na pamet imena vseh karavanških vršacev ali pa da znajo kupiti okusno kravato in na pamet naštet vsaj nekaj dizajnerjev spodobnih moških oblek (*...B.P. pa bo moral počakati na moško kolekcijo do prihodnjega leta..... ponavadi se oblačim v Zegno in Armani...*), da se raznežijo ob pogledu na svoj naraščaj, da so pravzaprav *kot Mi sami*, ima ideološki učinek.

Vedno seveda obstaja določena stopnja kontradikcije med političnim ideološkim in političnim projektom ter njegovo zasebno personae (močan, odločen politik-nežen, razumevajoč čustven mož in oče, politično konservativen skrajnež-liberalen in tolerant v družini). Toda *to nasprotje se ne sme razširiti na moralne kategorije* (npr. skorumpiran politik-pošten družinski oče, prijatelj, sosed). Ker pa politični razkorak vedno obstaja (npr. zavzemanje za "protižensko" zakonodajo o porodniškem dopustu ali protisocialno zakonodajo/predan oče in mož, priljubljen in vzoren steber krajevne skupnosti), je potrebno paziti, da njegov ideološki in politični projekt v intervjuju ni transparentno tematiziran oz. je v luči *tekstualnega ustvarjanja skupnega sveta* irelevanten.

Ko postanejo meje med politiko in melodramo zabrisane in postanejo politiki del lokalne galaksije javnih figur ter niso več ločeni od sfere popularne kulture, to govori o spremembi v načinu, na katerega se politik in njegov politično-ideološki projekt vzpostavlja kot verodostojen in veljaven. Verodostojnost politika ni odvisna od *načina utemeljevanja političnega projekta* ali od njegove *kompetence za opravljanje politične funkcije (racionalna podlaga legitimnosti)*, temveč od *vtisa kredibilnosti in vtisa primernosti* za določene funkcije. Ta vtis ni ustvarjen na podlagi domnevne izrednosti posameznika (karizmatična podlaga legitimnosti), temveč na podlagi tradicionalnih formulaičnih resnic, ki jih melodramatske zgodbe o politikih ponujajo.

LITERATURA

- Axford, Barrie in Huggins Richard, "Anti-politics or the triumph of postmodern populism in promotional cultures?" v *Javnost/The Public*, Vol. 4, 1997/3.
- Ballaster, Ross et al. 1991. *Women's Worlds*. Macmillian, London.
- Laclau, Ernesto. 1991. *New reflections on the revolution of our time*. Verso, London.
- Marshall, David. 1997. *Celebrity and Power*. University of Minnesota Press, Minneapolis/London.
- Street, John. 1997. *Politics and Popular Culture*, Polity Press, Cambridge/Oxford.

KO POLITIKA POSTANE STVAR OKUSA

V knjigi *Medijski monopoli* Ben Bagdikian, v analizi medijske ekonomije in delovanja velikih medijskih korporacij, ki združujejo ekonomsko in politično moč, izhaja iz ključne predpostavke, da je medijska moč danes predvsem politična moč. Naša teza vključuje tudi nasprotno predpostavko, da je politična moč danes predvsem medijska moč, oziroma, da mediji ne določajo samo *kaj* govorimo in *kako* govorimo, določajo tudi teme o katerih *ne* govorimo.

S kakšnim občutkom cinizma danes gledamo film Berryja Levinsona *Pasji dnevi* (*Wag the Dog*). Zgodba je enostavna. Enajst dni pred volitvami mediji obtožijo predsednika ZDA spolnega nadlegovanja tabornice, ki je bila na obisku v Beli Hiši. Da bi rešil svojo politično kariero, predsednik pokliče prijatelja, mojstra *spina* – Conrada Breana. Naloga vrhunskega *spina* (kot ameriški novinarji v žargonu imenujejo tiskovne predstavnike) je, da medijsko pozornost usmerja drugam, če pa je potrebno, ustvari nov dogodek. Edini dogodek, ki lahko zasenči obtožbe proti spolnemu nadlegovanju, edini dogodek, ki ima enako medijsko moč, je vojna. Ne resnična vojna, temveč vojna, ki bo posneta v filmskem studiu, ustvarjeni dogodek posredovan medijem, bolj resničen kot katerakoli vojna, ki se je zgodila v realnem svetu. Kot pravi Brean: "Kaj smo sploh videli pri zalivski vojni? Videoposnetke bomb, ki raznesejo stavbo. *Ta bi lahko bila tudi iz lego kock*". Ta vojna ima prednost, ker je nadzorovana: vidimo samo tisto, kar je ujeto v objektivu kamere, zunaj tega "pogleda" svet ne obstaja. V vsaki vojni je treba najprej določiti sovražnika. V medijski vojni je sovražnik stvar naključne izbire. Njegovo sovražnost ne definira konkretno dejanje (prvi dogodek v verigi naslednjih), temveč množica nepreverljivih elementov, ki šele za nazaj "osmislijo" nerazumljivost dogodka. Zato ne preseneča, da se Brean odloči za Albanijo. Zakaj? "Zato ker so sumljivi in zadržani".

Ostane samo še vprašanje, kako prepričati državljane. Na tej točki vidimo spopad dveh konceptov pojmovanja medijev. Na eni strani je tradicionalni medijski pristop, kjer realnost določa medijsko pozornost. Tako agent FBI v duhu racionalnega, ekspertnega, faktično preverljivega in končno zdravorazumskega pogleda trdi, da vojne ni, in za podkrepitev svoje teze navaja niz preverljivih argumentov: *"Izvedeli smo, da na kanadski meji ni nobenega jedrskega orožja. Tudi v Albaniji ne, ker za to ni zmožna. Naši vohunski sateliti kažejo, da ni nobenih teroristov. Obmejna policija in FBI poročata, da ni nobenih sovražnih aktivnosti ob naši slikoviti kanadski meji. Albanska vlada vse zanika. Svet posluša. Nobene vojne ni"*. Na vse to Brean enostavno odgovarja, vojna je: *"Saj jo vidim na televiziji"*. Ta postmedijski pristop izhaja iz predpostavke, da medijska pozornost ne določa samo dogodke, ampak zaradi naše nezmožnosti definiranja konteksta

* Dr. Sandra B. Hrvatín, docentka na Fakulteti za družbene vede.

komunikacije lahko ustvari dogodek. Vojne mogoče res ne vidim in ni nobenih preverljivih dokazov, da se vojna dogaja, ampak ostaja nek nepreverljiv, medijsko oddaljen svet, v katerem se take stvari lahko dogajajo, tudi če jih mi sami ne vidimo.

Če govorimo o odnosu med mediji in politiko (in ta odnos se ne da reducirati samo na vprašanje moči), je potrebno odgovoriti na nekaj vprašanj: kaj je pozornost (in kako je meriti), kaj je politika in politično in kje je razlika med javnim in medijskim mnenjem?

Kaj je pozornost?

V določanju javne pozornosti so mediji pod pritiskom svojega paradoksalnega položaja v družbi. Sklicujejo se na poslanstvo, ki ga imajo v odnosu do javnosti (predstavljanje javnega mnenja oz. "občega interesa"), hkrati pa so mediji tisti, ki neposredno določajo "piramido mnenjske pozornosti" v družbi in so kot taki predmet kritične javne obravnave.

Kaj je pozornost in kako je meriti? Ali je pozornost nadomestek za občost, ki jo sodobne družbe niso sposobne potrditi s seštevanjem partikularnih interesov?

Sodobne družbe so informacijsko razsrediščene. Postopek iskanja informacij zahteva vse večjo ekonomijo navora in je zelo drag. Večina ljudi uporablja zelo omejeno število virov informacij, med katerimi mediji (in predvsem televizija) predstavljajo najpomembnejše oblikovalce osebnega dnevnega reda pomembnih informacij. Tako je celoten proces kontrole nad izbiro informacij pri posamezniku pod pritiskom varčevanja. En vir informacij "pokriva" številna različna področja, veliko informacij sprejemamo delno, nekatere informacije sprejemamo že zaradi samega dejstva, da ne obstaja možnost pridobivanja novih. Pri tem ni toliko pomebno vzpostaviti nadzor nad dogodki, temveč predvsem nad kontekstom, nad interpretativnimi mrežami, ki posameznikom omogočajo, da oblikujejo svoje razumevanje sveta in sprejemajo za njih pomembne odločitve. Javna komunikacija je razpršena na množico specifičnih perspektiv od katerih niti ena ne more več v celoti zastopati občega interesa. "Kdo ima mandat, da govori v imenu družbe? Kdo v resnici, kot del celote, lahko predstavlja vso družbo? Odgovor je mnogi in obenem nihče" (Luhmann 1987, 103). Značilnost delovanja medijev danes je, da poskušajo govoriti v imenu družbe, da poskušajo (re)prezentirati družbo in obenem ohranjati nadzor nad delovanjem oblasti. V tem poskusu ustvarjanja mnenja celote, so vse bolj potisnjeni v pozicijo ustvarjanja skrajno enostranskega in partikularnega mnenja. To posebno obliko v javnosti predstavljenega mnenja imenujemo *medijsko mnenje*. Temeljne značilnosti medijskega mnenja so nenehno potrjevanje lastne pozicije skozi izjave drugih (od "navadnih" državljanov, ki so vpoklicani v medijski prostor kot reprezentanti javnega mnenja, do različnih ekspertov, ki imajo za edini cilj legitimiranje že izoblikovanega medijskega mnenja), posploševanje, moraliziranje, "prevajanje v razumljiv jezik" navidezno nerazumljivih dogodkov, sklicevanje na podporo svojega občinstva...

Kaj je politika in politično?

Za večino držav oblikuje središče političnega konflikta razdelitev ekonomske in politične moči, regulacija industrije, družbena protislovja, politika v klasičnem pomenu, "kdo dobi kaj, kdaj in kako", čemur sledi dejansko samo majhno število "slednikov novic". In obratno, kar so za večino držav periferna, če že ne "trivialna" vprašanja – molitve v šolah, kondomi za mladostnike, teorija evolucije, nasilje v medijih, spolno nadlegovanje – so v modernih družbah vprašanja, ki povzročajo intenzivne in goreče razprave. Lahko bi rekli, da se je v poznokapitalističnih državah običajno razumevanje javnosti in zasebnosti popolnoma spremenilo. Večino političnih in ekonomskih vprašanj, ki smo jih navadno definirali kot izključno zadevo javne politike, se razume kot spopade med zasebnimi interesi. Istočasno postajajo vprašanja verovanja, okusov in kulturnih preferenc, ki smo jih nekoč pojmovali kot izključno zasebna in individualna vprašanja, osrednje prizorišče v velikih "javnih razpravah", ki jih oblikujejo mediji. Gre za vprašanja, ki odpirajo največji problem modernih družb, konflikt glede ureditve našega *skupnega* življenja. Sodobne "kulturne vojne" se dogajajo na področjih družine, izobraževanja, medijev, zakonodaje in volilne politike.

Glede na to, da je v modernih družbah obči interes predstavljen skozi številne posamične interese in je demokracija pojmovana kot nenehno pogajanje med njimi, je problem nezmožnosti določitve univerzalnega komunikacijskega horizonta zamenjano z ugotavljanjem vsakokratnega ozadja, ki ga udeleženci komunikacije določajo vsakič, ko stopajo v komunikacijsko razmerje. In na tej točki mnenje, ki ga oblikujejo mediji, postaja nekakšen substitut javnega mnenja oz. nekakšna obča volja.

Medijsko mnenje ni javno mnenje

"Javno mnenje je samo iznajdba, proizvajajo ga množični mediji, da bi uravnavali opazovanje opazovalcev. To je ogledalo, v katerem politiki vidijo sami sebe in svoje nasprotnike ali ogledalo, v katerem normalni ljudje na ulici – ali bolj natančno na svojih televizijskih sprejemnikih – lahko izkusijo 'demokracijo' kot sistem, v katerem politiki opazujejo javno mnenje in se poskušajo izogniti škandalom" (Luhmann 1994, 63).

Opazovanje opazovalcev, videti tisto, česar oni ne vidijo (ali nočejo videti) in razločevanje vladne moči od neformalnih komunikacij v družbi naj bi omogočalo več "prostora" javnosti. Povedali smo že, da je izbira tem in usmerjanje pozornosti javne diskusije nova moč, ki jo imajo mediji v družbi. Ostaja vprašanje, kako uravnavati (ali omejiti) to moč? Ukvarjanje z aferami, škandali ali zasebnim življenjem politikov je način, s katerim se pozornost občinstva usmerja na vprašanje tajnosti/vidnosti vladavine. To je vprašanje, okrog katerega se je konstituirala meščanska javnost in ki ga je, vsaj na normativni ravni, regulirala z zahtevami po svobodi tiska. Današnje ukvarjanje z novinarskim profesionalizmom, objektivnostjo in

etiko je ukvarjanje z medijskim predstavljanjem politike in političnega. Zahteve po novem tipu žurnalizma – žurnalizma v imenu javnosti (*ang. public journalism*), naj bi zamenjale tradicionalno obliko razlaganja dogodkov (žurnalizem kot način interpretacije sveta) z javno participacijo v komunikacijskem procesu in javno razpravo. Razen natančnega ločevanja med "cerkvijo in državo" oz. med novinarstvom in ekonomijo/politiko zagovorniki žurnalizma v imenu javnosti dajejo tudi nekaj "praktičnih" nasvetov: uredniške funkcije morajo biti ločene od ekonomskih, novičarske strani morajo biti ločene od mnenjskih, dejstva so ločena od mnenj, dober novinar ločuje med realnostjo in retoriko, profesionalna identiteta mora biti ločena od zasebne identitete... (Glasser, Craft 1998, 204).

Mediji so "prevzeli" funkcijo javnega rezoniranja v zameno za dostopnost informacij. Tradicionalno načelo javnega rezoniranja je zamenjalo moderno načelo informiranosti. Moderna koncepcija javnosti vse bolj označuje občinstvo/a določenega medija. Javnost "za kulisami" (*ang. backstage*) je po Meyrowitzu (1985, 289) edina vloga, ki jo javnost ima danes. Komunikacijska sfera tako prevzema nase samo nekatere razsežnosti, ki so temeljne za pojmovanje javnosti: predvsem prostorsko (javnost v pomenu javnih prostorov) in mnenjsko (javnost kot javno mnenje) razsežnost. Novejši pristopi, ki javnost obravnavajo predvsem prek prostorske razsežnosti (udeležba v skupnem prostoru), zaidejo v izenačevanje javnosti z javnim nastopanjem ali z javnim komuniciranjem nasploh. Tisto kar loči moderno pojmovanje javnosti od antičnega/republikanskega ni izguba javnega prostora, temveč spremenjena narava same komunikacije. Če ni več javnega prostora, ki oblikuje posameznike kot politične akterje, tedaj tudi ni javnosti kot take, je argument, ki sledi iz takšnega razumevanja javnosti. "Popularni mediji moderne dobe so javna domena, prostor, kjer se in s katerim se javnost vzpostavlja in obstaja" (Hartley 1992, 6-7). Zato ne preseneča, da je večina avtorjev, ki zagovarja prostorsko razsežnost javnosti, našla novo javnost prav na Internetu. "Postpolitična ideologija digitalne nacije ne izhaja več iz vlade in njenih institucij, temveč iz skupnosti" pravi Jon Katz (1987, 51). In kakšna naj bi bila ta nova digitalna nacija? Ne pričakuje več, da bi obstoječe državne strukture, institucije ali stranke reševale družbene probleme in kompleksna ekonomska vprašanja. Ta nacija živi in dela daleč stran od večine družbenih problemov. Je elita z novimi komunikacijskimi sposobnostmi – navidezno zunaj politike in političnega. In prav v tem pristopu vidimo, da prostorsko omejevanje javnosti nujno pomeni tudi omejevanje glede na (ne)zmožnosti javnega delovanja.

Na tem mestu bi našo analizo lahko izpeljali v dve smeri. Prva naj bi nam pokazala, paradoksalno rečeno, da je prostorsko omejevanje javnosti nujno potrebno, če želimo javnost razmejiti od medijskega občinstva. In druga, da so medijska občinstva lahko javnost, če so mediji neodvisni od političnega, ekonomskega in mnenjskega pritiska. Ali se javnost sploh lahko izoblikuje znotraj komunikacijske sfere, v kateri prevladujejo komercialni (profitno usmerjeni) mediji? Kakšna je možnost za izoblikovanje avtonomne javnosti v okoliščinah, ko se javni mediji v večini evropskih držav soočajo z velikim upadom občinstev (ne javnosti), izgubo nacionalnega monopola in konkurenco? Če pogledamo lastniške deleže v slovenskih medijev lahko ugotovimo, da se medijski kapital koncentrira v

portfeljih investicijskih skladov. KBM Infond (v ozadju je banka oz. interes finančnega kapitala) upravlja z deleži štirinajstih podjetij, ki se ukvarjajo z medijsko, založniško in tiskarsko dejavnostjo ali z distribucijo javnih glasil. Kmečka družba (za njo stojijo interesi vladne stranke SLS) je dala prednost regionalnim radijskim postajam; v štirih ima vsaj petinski delež. Vodilne slovenske dnevnike so si družbe razdelile tako: dvajset odstotkov lastništva v Delu ima Krekova družba (upravlja jo katoliška struja), podoben delež ima v Dnevniku Kmečka družba, tretjina Večera pa je v lasti KBM Infond. Medijsko moč, ki so jo družbe uspele skoncentrirati v svojih skladih, bodo lahko izkoriščali njihovi upravljavci, bančni in zavarovalniški kapital, ki je interesno razdeljen med največje politične stranke.

Demokracija pogleda

Spomnimo se uvodne sekvence Hitcockovega filma *Dvoriščno okno* (*Rear window*) kot metafore za medijsko "okvirjanje" naših pogledov. V zasebnosti vidimo natančno tisto (in natančno toliko), kolikor je znotraj "okvira", skozi katerega gledamo. Za vse druge poglede moramo izstopiti v tuj, neznan prostor, omejen s številnimi "okviri", moramo izbirati med različnimi informacijami, moramo določiti kontekste, misliti, razpravljati, delovati javno, biti opazovani in nadzorovani. Takšen demokratičen režim zahteva od svojih članov, da počnejo stvari, ki bi se jim navadni državljani izognili. Z zahtevo po neizproslem in predanem služenju javnosti, je takšen demokratični sistem veliko bolj tegoben kot kakšen despotski režim, kjer so državljani prepoznani kot navadni objekti oblasti (Nielsen 1995, 63). *Demokracija pogleda* se nanaša na tiste funkcije, ki so imanentne vlogi medijev v modernih družbah. Samo dejstvo, da smo del razpršenega občinstva določenega medija, ustvarja občutek sodelovanja v javnem življenju. V tem primeru se dvojica javno/zasebno omeji na vidnost/nevidnost, pri čemer je vidnost nadomestek za sodelovanje v javnosti. Reprezentacija obče volje, reprezentacija v imenu družbe kot *celsistema*, kot bi rekel Luhmann, je prenesena na javne medije.

V knjigi *On Revolution* Hannah Arendt začena svojo diskusijo o revoluciji z navajanjem Jeffersonovih besed: "kako nevarno je pustiti ljudem, da delijo javno moč, ne da bi jim obenem ponudili več javnih prostorov, kot so volilne skrinjice, in več možnosti, da se jih lahko sliši v javnosti kot na volitvah" (Arendt 1965, 256).

Kako danes deliti javno moč? Odgovor na prej zastavljeno vprašanje je odgovor, ki radikalno posega v politično ekonomijo poznokapitalističnih držav. Temeljno vprašanje analize modernih demokracij ni zaton javnih prostorov, zaton javnosti, nadomeščanje javnosti z mediji, ne obstoj javnega mnenja..., temveč izključno vprašanje razporeditve politične moči v družbi. To je vprašanje, ki je tudi v središču koncepta demokracije. Zato je pri analizi odnosa med politiko, ekonomijo in mediji potrebno vztrajati na konceptu javnosti kot kategorije. Javnost ne soobstaja s konkretnim medijem. Javnost ne oblikujejo bralci, poslušalci ali gledalci posameznega medija. *Javnost se ne veže na medije, temveč na svojo komunikacijsko moč*. Komunikacijska moč javnosti pa predpostavlja neodvisne medije. Neodvisne od politike, ekonomije in včasih tudi javnega mnenja.

LITERATURA

- Arendt, Hannah. 1965. *On Revolution*. New York: Viking Books.
- Bagdikian, Ben H. 1983. *The Media Monopoly*. Boston: Beacon Press.
- Glasser, Theodore in Stephanie, Craft. 1998. "Public journalism and the search for democratic ideals" v Tamar Liebes in James Curran (ur.) *Media, Ritual and Identity*. London: Routledge.
- Hartley, John. 1992. *The Politics of Pictures. The Creation of the Public in the Age of Popular Media*. London: Routledge.
- Katz, Jon. 1997. *Media Rants: Postpolitics in the Digital Nation*. San Francisco: HardWired.
- Luhmann, Niklas. 1987. "The Representation of Society within Society" v *Current Sociology*, 35(2), 93-107.
- Luhmann, Niklas. 1994. "An interview with David Sciulli" v *Theory, Culture & Society*, 11(2), 37-69.
- Meyrowitz, Joshua. 1985. *No Sense of Place. The Impact of Electronic Media on Social Behavior*. New York: Oxford University Press.
- Nielsen, Kai. 1995. *Reconceptualizing Civil Society for Now: Some Somewhat Gramscian Turnings*. v M. Walzer (ur.) *Toward a Global Civil Society*. Oxford: Berghahn Books.

NAJ ODLOČAJO LJUDJE: OD LETA 1993¹

Čeprav je John Smith glasoval z Laburistično stranko za proporcionalni volilni sistem pri volitvah v evropski parlament je bil, ko je julija 1992 prevzel mesto voditelja laburistov, na področju volilne reforme uganka. Neil Kinnock se ni opredelil, dokler je bil voditelj, toda ob koncu leta je v televizijskem intervjuju povedal Davidu Dimblebyju, da je bil intimno že nekaj časa prepričan v potrebo po spremembi volilnega sistema. Do pomladi 1993 se je Laburistični komisiji za volilno reformo pridružil kot sponzor in v okviru strankine konference v waleškem Llandudnu govoril na njeni tribuni.

Medtem je Plantova komisija 19. maja 1993 predstavila svoje končno poročilo, ki je vsebovalo priporočila o volilnih sistemih za volitve v evropski parlament, Zgornji in Spodnji dom Nacionalnemu izvršnemu odboru. Za evropski parlament je predlagala proporcionalni sistem regionalnih list, ki je zdaj v pravilniku Zakona o volitvah v evropski parlament. Za bodoči drugi dom je prav tako predlagala proporcionalni sistem regionalnih list. Vendar pa pri volitvah v Spodnji dom ni bilo večine v korist proporcionalnega sistema in komisija je predlagala spremembo v obliki sistema dodatnega glasu. Ta sistem, ki volilcem omogoča, da izrazijo svoj prvi in drugi izbor, je predlagal poslanec iz Workingtona, Dale Campbell - Savours.

Vendar John Smith ni bil navdušen nad tem predlogom. V bistvu je na Plantovo poročilo odgovoril, da je izbira volilnega sistema za Spodnji dom preveč pomembna, da bi jo prepustili politikom. "To je zadeva, ki ima tak ustavni pomen, da bi morali o njej odločiti ljudje. Trdno sem prepričan, da mora biti dokončna odločitev sprejeta z instrumentom referendumu... ki bo v času prvega mandata naslednje laburistične vlade... v času, ko je laburistična vlada začela z najradikalnejšim programom za ustavno reformo v tem stoletju."

Glavna pomanjkljivost sistema dodatnega glasu je bila, da ne bi pomagal laburističnim volilcem na jugu. John Denham, novoizvoljeni poslanec za območje Southampton - Itchen in eden izmed 10 laburističnih poslancev, ki so predstavljali jug, ne upoštevajoč London, je v svojem pamfletu *Volilna reforma in regije* skozi vrsto računalniških simulacij pokazal, da bi lahko sistem dodatnega glasu stal laburiste poslanskih mest na jugu, bi pa po drugi strani pomagal Liberalnim demokratom na jugo-zahodu in bi lahko laburistom na Škotskem in v Walesu pomagal dobiti celo več sedežev. Trdil je: "Odkod poslanci prihajajo je prav tako pomembno kot koliko jih posamezna stranka ima." Giles Radice je v svojem fabian-

* Martin Linton je poslanec laburistov od leta 1992, pred tem pa je bil novinar v *Guardianu*.

Mary Southcote je raziskovalka in publicistka, ki se ukvarja s področjem volitev.

¹ Gre za prevod dvanajstega in trinajstega poglavja iz knjižice Martin Linton in Mary Southcote, *DA BODO VOLILNI GLASOVI ŠTELI. PRIMER ZA VOLILNO REFORMO*. Profile Books, London 1998, ki predstavlja argumente za reformo večinskega volilnega sistema v proporcionalnega v Veliki Britaniji.

skem pamfletu *Južnjaško nelagodje* pritegnil pozornost k problemom Laburistične stranke glede zmagovanja na jugu.

Predlog Johna Smitha o referendumu je prišel prepozno za vsakoletni krog konferenc sindikatov, ki potekajo od aprila do julija. Mnogi voditelji in ključni aktivisti sindikatov so bili naklonjeni volilni reformi. Kot sta v svoji raziskavi v letu 1992 pokazala Seyd in Whiteley, so bili člani sindikatov povečini pozitivno nastrojeni nasproti spremembam, toda delegati na konferenci so bili manj navdušeni. Ni bilo časa, da bi se sindikati posvetovali s svojimi podružnicami ali člani. Tako je več velikih sindikatov, ki bi morebiti lahko podprli referendum, le-temu javno nasprotovalo. 6. aprila se je na konferenci TGWU odvijala kot britev ostra debata, ki je svoj vrh dosegla v govoru, ki ga je v podporo proporcionalnemu sistemu imel Bill Morris, njihov generalni sekretar. Izgubil je za 19 glasov. To je pomenilo, da je TGWU proti proporcionalnemu sistemu in referendumu.

Od takrat, ko je John Smith predlagal, da bi odločitev prepustili ljudem, se je pozornost obrnila od sistemov k procesu, od "ali bodo voditelji laburistov podprli proporcionalni sistem?" do "kdaj in če referendum sploh bo". Kampanja v prid obstoječemu sistemu je bila pripravljena v maju 1993, z Derekom Fatcherjem kot predsedujočim delegatom. Usmerjena je bila proti referendumu. Volilna reforma ni bila med laburističnimi ustavnimi predlogi "*Nov dnevni red za demokracijo*", ki je bil predstavljen na redni konferenci tistega leta, toda govor notranjega ministra v senci, Tonyja Blaira, je bil goreča prošnja za novo politiko. "Ne moremo prenoviti ali ponovno zgraditi naše družbe, skupnosti ali njenih prebivalcev, če poprej ne prenovimo njene demokracije... To, kar danes predlagamo, pomeni revolucijo v demokratični odgovornosti in nadzoru nad redistribucijo moči od vlade k ljudem."

Na konferenci je predlog za referendum obrodil sadove, ko je sindikat GMB rešil dan s podporo referendumu, čeprav niso podpirali spremembe volilnega sistema. Ko je prišlo do predloga o volilnem sistemu je GMB prešel na drugo stran in predlog v podporo sistemu *prvi pobere vse* je bil v nasprotju s strankinim programom sprejet s 45 proti 35 odstotkom. Potrebno je poudariti, da so volivci laburistov glasovali z 58 proti 42 odstotkom v korist volilne reforme. Strankina notranja poizvedovanja o Plantovih predlogih so prav tako pokazala, da je 55 odstotkov volilnih okrožij ZA. Konferenca je tudi podprla Plantove predloge za nove proporcionalne volilne zakone za volitve v evropski parlament, novi škotski parlament in demokratično izvoljeni drugi dom. Prvič po letu 1926 je konferenca laburistov glasovala za proporcionalni volilni sistem na vseh ravneh, razen za volitve v Spodnji dom.

Poročanje medijev ni pomagalo debati o volilni reformi, ker je bilo pogosto zmedeno in včasih preprosto napačno. Referendumska odločitev italijanskega ljudstva za spremembo njihovega volilnega sistema iz nacionalne liste v kombinirani sistem, je bila na BBC-ju nenehno predstavljana kot obrat k sistemu prvi pobere vse. Ta mit je ovekovečil celo takratni premier. V odgovoru na vprašanje Cheryl Gillan, 22. aprila 1993, je John Major odgovoril: "Italijani imajo prav, ko mečejo v staro šaro zakulisne igrice, ki so neizbežne pri proporcionalnem sistemu." Sčasoma je BBC morala priznati, da so se zmotili in se opravičiti. Italijani so

samo uvajali element volilnih okrožij v sistem list, ustvarjajoč tisto vrsto mešanega sistema, ki ga je v Plantovi komisiji favoriziral laburistični poslanec Jeff Rooker.

Mit o italijanskem referendumu sta obnovila Saatchi in Saatchi v njunem oglasu za PROTI kampanjo pri novozelandskem referendumu. Poklicana sta bila pred Odbor za pritožbe glede oglaševalskih standardov. Navkljub tej zavajajoči propagandi in navkljub agresivnemu televizijskemu oglaševanju PROTI kampanje, ki je samo sebe imenovala "*Kampanja za boljšo vlado*", so na Novozelandčane naredili večji vtis argumenti slabo financirane *Koalicije za volilne reforme*, tako da so z 53,8 proti 16,2 odstotka, hkrati z njihovimi splošnimi volitvami 6. novembra 1993, glasovali za spremembo sistema prvi v cilju v sistem, poimenovan kombinirani proporcionalni sistem, varianto kombiniranega volilnega sistema.

Novozelandska izkušnja ima, v sebi mnogo poučnega tudi za VB. Nova Zelandija je vedno uporabljala sistem prvi pobere vse, toda naraščajoče javno nezadovoljstvo nad sistemom je v končni fazi septembra 1992 pripeljalo do "referenduma", ko so bili Novozelandčani, za prvo stopnjo v dvostopenjskem referendumu vprašani, če v principu sploh so za spremembo in če so, kateri sistem preferirajo. Odgovor je bil, da je 85 odstotkov volivcev želelo spremembo, 70 odstotkov pa se je odločilo za kombinirani proporcionalni sistem, ki ga je predlagala njihova kraljeva komisija.

Dve referendumski kampanji nista odprli samo vprašanja volilnih sistemov, ampak tudi vprašanje načina vladanja. Kot je v navedbi komisiji za volitve leta 1993 zapisal Svet novozelandskih sindikatov: "Odločitev za spremembo je bil glas ljudi za politični sistem, ki informira, vključuje in pooblašča maksimalno število ljudi. To je bila zavrnitev ne samo avtoritarnega vladanja, ampak tudi avtoritarnega menedžmenta v gospodarstvu in na delovnem mestu."

Za definicijo nove politike je bil to dober začetek. Raymond Plant je izpostavil enako stališče v svojem poročilu: "Stranka, ki ponavlja vrednote nove politike, skupne namene, skupno identiteto, socialno pravičnost in občutek skupnosti, ne more biti zadovoljna z volilnim sistemom, ki proizvaja bolj ekskluzivistično politično kulturo in geografsko fragmentacijo." Enako spremembo v politični kulturi je iskal John Hume, poslanec, vodja Socialdemokratske in Laburistične stranke, ki je prevzel iniciativo, ki je pripeljala do mirovnih pogovorov na Severnem Irskem. Kot se je izrazil sam: "Osnova demokracije ni vladavina večine, ampak dogovor, na kakšen način nam bo vladano."

Nova Zelandija in Italija nista bili edini državi, ki sta spreminjali volilna sistema. Japonska se je odločila za podoben kombinirani proporcionalni sistem, vendar brez referenduma. Ko je Južna Afrika premišljevala, kakšen volilni sistem naj sprejme na prvih volitvah po apartheidu, je takoj zavrnila sistem prvi pobere vse in se namesto tega odločila za sistem nacionalnih list. Njene proporcionalne liste so zagotovile, da je bila v Nacionalni skupščini skoraj četrtina žensk. Od takrat je bilo nekaj diskusije o vpeljavi volilnih okrožij v ta sistem, vendar ne o opustitvi principa, da morajo dobljeni sedeži odražati oddane glasove. Še en šok za privrženice sistema prvi pobere vse so bile kanadske federalne volitve leta 1994, ki so pripeljale vladajočo Progresivno konzervativno stranko iz 167 sedežev na 2. Zaradi tega je britanske konzervativce spreletaval srh v času, ko so mnogi njihovi poslanci že

razmišljali o zapuščanju svojih (pre)tesnih volilnih enot in prehodu na bolj varne po spremembah meja enot, kar je postalo znano kot "beg podgan".

Delo komisij za meje, ki so opravljale svoje do sedaj 8 – 12 letne revizije meja parlamentarnih volilnih okrožij, je vplivalo na rezultat volitev. Da bi minimizirala neizogibne izgube, ki lahko stanejo stranko tudi do 20 sedežev po reviziji meja, je Laburistična stranka vzela raziskave javnega mnenja zelo resno. Posebno pozornost so posvetili srednje velikim mestom ali mestom obdanim s podeželjem, kjer se mora komisija za meje odločiti, ali naj razdeli mesto na pol in priključi vsako polovico delu obdajajočega podeželja (proces poznan kot pripravlanje sendvičev), ali pa naj začrta razmejitve tesno okoli mesta in tako ustvari popolnoma urbano volilno enoto, poznano kot cvrtje krofov. Pripravljanje sendvičev lahko pogostokrat ustvari 2 konzervativna sedeža, medtem ko bi cvrtje krofov naredilo enega laburističnega. Ko so bile leta 1995 nove razmejitve razglašene, so projekcije pokazale, da bi lahko Laburistična stranka, namesto izgube 15 do 20 sedežev, kot se je dogajalo pri prejšnjih revizijah razmejitev, izgubila samo 5 sedežev. Colin Rallings in Michael Thrasher z Univerze v Plymouthu sta napovedala, da bodo konzervativci pridobili 7 sedežev, laburisti bodo dobili 2 in Liberalni demokrati bodo izgubili 2, kot neposredno posledico sprememb razmejitev in ob predpostavki, da ne bo sprememb v glasovih. Napor, ki ga je Laburistična stranka vložila v komisije za razmejitve se je obrestoval.

Decembra 1993 je bila Plantova komisija razpuščena kljub temu, da njeno delo ni bilo popolnoma dokončano. Ni bilo dogovorjenega volilnega sistema za waleško skupščino, za oblast na področju širšega Londona, za angleške regionalne skupščine ali za lokalno upravo. Januarja 1994 je Raymond Plant postal predsednik Laburistične komisije za volilno reformo. Delo Plantove komisije je prevzel Inštitut za raziskave državne politike potem, ko je bila leta 1995 ustanovljena Enota za Ustavo, ki ji je načeloval Robert Hazell.

Laburistična stranka Škotske se je leta 1994 na konferenci v Dundeeju odločila da: "laburistična zaveza demokratičnemu pluralizmu in nov ustavni dogovor za 21. stoletje ne bosta imela kredibilnosti brez zaveze spremembi volilnega sistema za Spodnji dom." Po smrti Johna Smitha maja 1994, so vsi trije kandidati za voditelja laburistov referendum podprli, tudi Tony Blair, ki je takrat zapisal: "Popolnoma podpiram prizadevanja stranke za referendum o vprašanju volilnega sistema za Spodnji dom in obstoječo politiko stranke za evropski parlament, kot tudi za izvoljeni drugi dom. Kar zadeva volilni sistem bodočega Škotskega parlamenta, smo se na škotski ustavni konvenciji odločili, da obstoječi sistem ni primeren. Popolnoma se strinjam s tem pogledom."

Tony Blair ni omenjal referenduma v svojem prvem govoru na letni konferenci kot predsednik stranke, toda konferenca je z veliko večino podprla svojo odločitev ZA iz leta 1993. Tony Blair je 11. novembra v Glasgowu dejal: "Sprememba načina, kako vodimo stvari je nujna, če hočemo obnoviti zaupanje ljudi v demokratični proces. To ne pomeni samo ponovno izumiti vladanje, pomeni ponovno izumiti politiko sprememba v načinu, kako si vladamo." Poročilo Barrijeve Komisije o Socialni Pravičnosti je izpostavilo, da volilni sistemi tipa zmagovalec pobere

vse vzpostavljajo v enopartijskih državah. Volilno tekmovanje bi bilo treba uporabiti za vzpostavitev dobre in razumevajoče vlade.

Za agitiranje za spremembo volilnega sistema sta bili ustanovljeni dve novi organizaciji. Skupina za volilno reformo je zbrala privrženca volilni reformi iz različnih strank in skupin pritiska, kot sta *Listina 88* in *Družba za volilno reformo*. Neka druga skupina, ki se je prvotno imenovala *Demokracija 57 odstotkov*, se je preimenovala v *Demokratski konsenz* in organizirala več srečanj v skladu z izkušnjami škotske ustavne konvencije in novozelandskega referendumu. Aprila 1995 so laburisti sprejeli svojo novo Klavzulo 4 in vključili frazo "odprta demokracija". Reformni sklad "*Stanje državnih volitev*" Josepha Rowntreeja je potrdil, da tip vprašanja, ki se pojavlja pri proporcionalnem sistemu, vpliva na odgovor. Poleti 1995 je Škotska Ustavna komisija predstavila svoje poročilo "*Nadaljnji koraki do sheme za škotski parlament*", v katerem predlaga škotski ustavni konvenciji: "občuten korak k proporcionalnosti, dovolj velik, da bi se izognili "westminstrske-mu" sindromu, pri katerem lahko stranka, ki je dobila več kot 40 odstotkov glasov, rutinsko dobi absolutno večino poslanskih mest".

Debata za in proti referendumu je bila v nevarnosti, da bi jo pomešali z debato za in proti spremembi volilnega sistema. Večina ljudi je podpirala spremembo, podprto z referendumom, čeprav so zavračali referendume o drugih vprašanjih, medtem ko se je večina ljudi, ki so bili zato, da se ohrani enostavni večinski sistem, hotela znebiti referendumske obljube. Vendar se je Tony Blair v svojem govoru na letni konferenci 1995 ponovno opredelil za referendum, rekoč da daje ljudem "možnost odločiti se za sistem, s katerim bodo izvolili prihodnje vlade". Jack Straw je zaključil debato, rekoč: "Pravica glasovati je najbolj dragocena pravica v katerikoli demokraciji; tri desetletja ali več je bilo vprašanje, kako bomo v tej državi volili na udaru." Na ta način je pozval konferenco naj zagotovi, da bo obljuba Johna Smitha potrjena. In bila je.

Govor Tonyja Blaira v spomin Johnu Smithu v februarju 1996 je začrtal smer-nice za ustavni prispevek v *Pot do Manifesta*, osnutek laburističnega manifesta. Govoril je o svoji viziji nove Britanije: "Politika, v kateri vračamo moč ljudstvu. Vložek v gospodarstvu, vložek v družbi in vložek v političnem sistemu". Na "*Poti do Manifesta*", posebnem srečanju Nacionalnega političnega foruma v juniju 1996 so poslušali poročilo Hilary Benn iz delavnic na temo nove politike, v katerem je avtorica izpostavila pojav konsenza o tem, da se volilni referendum mora pojaviti v manifestu. Obljuba se je pojavila v daljši verziji, ne pa v povzetku *Novi laburizem, nova Britanija*, za katerega so jeseni glasovali člani Laburistične stranke.

Pomembna točka, pri kateri ni prišlo do odločitve, je bil volilni sistem za volitve v waleško skupščino. Wales ni imel ekvivalenta škotski ustavni konvenciji, vendar je, upoštevajoč težo napadov konzervativcev na skupščino, šla pragmatična odločitev v smeri simetrije. Tony Blair je podprl waleškega notranjega ministra v senci, Rona Daviesa, v njegovi odločenosti, da zagotovi izvolitev waleške skupščine s sistemom, podobnim škotskemu kombiniranemu sistemu.

V tem času se je Laburistična stranka dogovarjala z Liberalnimi Demokrati, da bi poskušali najti dogovorjen program ustavnih reform, ki bi ga lahko podprli obe stranki. Skupni Posvetovalni odbor o ustavi, ki sta mu sopredsedovala Robin Cook

in Robert MacLennan, je svoje poročilo posredoval 5. marca 1997. Pri kosilu je Robin Cook pripomnil: "Če bo ta program uzakonjen, se bo britanska demokracija preobrazila. V 21. stoletje bomo vstopili kot močnejša, bolj demokratična in bolj odprta družba. To je nagrada, za katero sta bili obe stranki odločeni delovati." Priporočila iz poročila so bila kasneje istega meseca vključena v manifest laburistov *Ker si Britanija zasluži več*, v del o novi politiki.

- Že dolgo časa podpiramo proporcionalni sistem za volitve v evropski parlament.
- Odločno smo za referendum o volilnem sistemu za Spodnji dom.
- Pravočasno ustanovljena neodvisna komisija bo priporočila proporcionalno alternativo obstoječemu volilnemu sistemu.
- Vpeljali bomo zakonodajo, ki bo omogočila prebivalcem Škotske in Walesa glasovanje o naših predlogih na ločenih referendumi (da bi bila škotski parlament in waleška skupščina izvoljena s kombiniranim sistemom).
- Referendumu, ki naj bi potrdil zahtevo ljudstva, bo sledil nov sporazum za London, s strateško oblastjo in županom, ki bosta izvoljena neposredno.

Čeprav med kampanjo ni bilo veliko pozornosti posvečene tem zaobljubam o "novi politiki", so bile na srečanjih lokalnih kandidatov, ki so bila organizirana na *Dnevih za demokracijo Listine 88*, 22. aprila in na katerih so ljudje govorili o volilni reformi v kontekstu spreminjanja centralizirane, rezervirane in nereprezentativne vlade, sprejete z navdušenjem. 2. maja zgodaj zjutraj so bili laburisti nagrajeni s 418 poslanci in mnogi izmed novih poslancev so bili odločno za spremembo volilnega sistema. Tudi Martin Bell, neodvisni poslanec iz Tattona, ki je premagal Neila Hamiltona in sistem prvi pobere vse samo zato, ker so se kandidati laburistov in Liberalnih Demokratov umaknili. Ko je Tony Blair prispel na stopnice Downing Streeta 10, je imelo njegovo sporočilo poseben pomen za volilne reformatorje. Rekel je: "To je bil mandat, ki nam nalaga nalogo opraviti stvari v naši domovini, ki jih v prihodnje nujno moramo postoriti. ...Danes je bilo govorjenja dovolj. Zdaj je čas za delo."

Ali bo torej nova vlada vztrajala pri spremembi volilnega sistema, ki jim je pravkar prinesel tako ogromno večino? Raziskava na terenu, ki sta jo poleti 1997 izvedla Patrick Seyd in Paul Whiteley, je pokazala presenetljivo konsistentno podporo članov Laburistične stranke predlogu, da naj "bo sedanji britanski volilni sistem zamenjan s sistemom proporcionalne zastopanosti." Prejšnje raziskave so bile izvedene, ko so bili laburisti v opoziciji, volilna reforma pa je bila na prvih straneh časnikov in Plantova komisija je presojala. Kakorkoli že, celo po uspehu, ki so ga dosegli pod sistemom prvi pobere vse, je več kot polovica, 52 odstotkov tistih, ki so jih intervjuvali, podprlo spremembo s samo 27 odstotki proti.

Stephen Twigg, ki je spomladi 1998 postal predsednik Laburistične komisije za volilno reformo, je povzel nadaljevanje odločenosti za volilno in širšo ustavno reformo med novimi poslanci laburistov, ko je 16. maja sodeloval v debati o kraljičinem govoru. Rekel je: "Ta parlament dolguje našim mladim ljudem izgradnjo nove vrste politike, ki bo osnovana na konsenzu, dialogu in kooperaciji. ...To ni neka arhaična, abstraktna debata, ki je v interesu samo takoimenovanega opravljivega razreda. ...Ustavna reforma... je zelo pomembna za vsakdanje skrbi naših volilcev. ...Gre za prenašanje moči na ljudi. ...Proporcionalna zastopanost za ta dom

je ideja, katere čas je prišel. Volilna reforma je pomembna demokratična sprememba, ki bo pomagala pri obnovi upanja in vere v politiko samo. Referendum, ki ga predlaga Laburistična stranka bo omogočil ljudem, da odločijo, kako bo Spodnji dom izvoljen. To je pomembna in odločilna obveza."

Najhujši strahovi nekaterih konzervativcev so se uresničili. Sistem, ki jim je dal politično dominacijo v 20 stoletju, jim je zadal dvojni udarec. Laburisti so se naučili lekcijo o "volilnem diktatorstvu", ki jo je junija 1995 Davidu Frostu dala Margaret Thatcher, ko je razložila, zakaj si torijci ne morejo privoščiti, da bi izgubili splošne volitve: "to je noro - če greš v opozicijo se mogoče ne boš vrnil več let. Lahko bi spremenili volilni sistem".

Ustavna reforma, katere integralni del je volilna reforma, ni raztrganje naše zgodovine, ampak grajenje na tistem, kar je dobro in spreminjanje tistega, kar ni. Laburistična zmaga v maju 1997 je dala Britancem priložnost in, v neodvisni komisiji o volilnem sistemu in referendumu sredstvo, s katerim se lahko odločijo, kako bodo izvolili poslance v prihodnje.

Sistem za prihodnost

Preden obtičimo v podrobnih argumentacijah o posameznih sistemih, se spleča ustaviti in pretehtati načela, ki naj vodijo našo izbiro "alternative sedanjemu sistemu za parlamentarne volitve, ki bo ljudem predstavljena na referendumu". Referenčni okvir Neodvisne komisije o volilnem sistemu se začne z izjavo, da bodo "vzeli v presojo in predlagali vsak primeren sistem ali kombinacijo sistemov", nato pa nadaljujejo s predložitvijo štirih različnih in ne nujno vedno kompatibilnih kriterijev za nov volilni sistem. Ta naj bi upošteval:

1. potrebo po široki proporcionalnosti;
2. potrebo po stabilni vladi;
3. povečanje izbire volilca; in
4. vzdrževanje povezave med člani (parlamenta) in volilnimi enotami.

Ti kriteriji vlečejo na različne strani. Zdi se, da "potreba po široki proporcionalnosti" sugerira Jenkinsovi komisiji, naj predlaga proporcionalni sistem, kar bi omejilo njihov izbor na kombinirani sistem, sistem enega prenosljivega glasu ali sistem regionalnih list.

"Potreba po stabilni vladi" kliče po vprašanju: ali stabilna vlada pomeni večinsko vlado? Noben sistem ne more zagotoviti stabilne vlade, še manj učinkovite vlade. Napovedi za leto 1992, po katerih nobena stranka ne bo imela čiste večine v parlamentu, se niso nikoli uresničile, toda vlada Johna Majorja, čeprav stabilna v smislu, da je preživela, je bila prisiljena zaplesti se v kupčije z drugimi strankami in nereprezentativnimi elementi znotraj lastne stranke.

Mnoge koalicijske vlade so bile zelo stabilne, vendar se zdi verjetno, da naj bi stabilna vlada res pomenila večinsko vlado in prav gotovo ni sporno trditi, da so večinske vlade ponavadi bolj stabilne. Če je mišljena večinska vlada, potem verjetno sklepajo, da sta sistem prvi pobere vse in alternativni glas tista sistema, ki naj bi jo najverjetneje prinesla, čeprav oba lahko proizvedeta koalicije in proporcionalni

sistemi lahko izvolijo večinske vlade. Španija in Grčija sta s sistemom regionalnih list skozi sedemdeseta in osemdeseta leta redno dobivali večinske vlade. Švedska je bila priča desetletjem enostrankarskih (čeprav redko večinskih) vlad v sistemu regionalnih list. Potrebno pa je poudariti, da je Grčija včasih uporabila visok prag za svoj sistem list, ki je zahteval od strank, da dobijo do 17 ali celo 25 odstotkov glasov, preden začnejo osvajati sedeže v parlamentu. Španija ima regionalni sistem, ki ponavadi izključuje številne manjše stranke.

Tako vsi sistemi lahko zagotovijo večinsko vlado, toda pri proporcionalnih sistemih, kot so kombinirani sistem, sistem enega prenosljivega glasu ali sistem regionalnih list, je verjetnost za kaj takega večja, če so ojačani z visokimi pragovi ali drugimi pravili, ki diskriminirajo manjše stranke, kot je pogoj osvojiti sedež, preden se kvalificiraš za delitev ostankov v kombiniranem sistemu. Vsekakor bi bilo mogoče narediti na proporcionalnosti temelječ sistem, ki bi lahko rezultiral v samo večinskih vladah. V nekem smislu bodo takšen sistem volitve oblasti na področju širšega Londona. Lahko pa najdemo tudi druge mehanizme, ki zagotovijo, da volitve privedejo do izvolitve vlade z večino.

"Vzdrževanje povezave med člani in volilnimi okrožji" omejuje izbor na sistem, ki temelji na volilnih okrožjih. Le dva izmed sistemov, ki so na voljo imata volilna okrožja – samo sistema posamičnega članstva, kjer vsi poslanci predstavljajo eno samo volilno okrožje. To sta sistema prvi pobere vse in sistem alternativnega glasu. Toda Jenkinsovi kriteriji zgolj pravijo, da se mora povezava ohranjati. Ne pravijo, da mora vsak poslanec predstavljati volilno okrožje ali da mora imeti vsako volilno okrožje enega samega poslanca. Kombinirani sistem ima volilna okrožja z enim poslancem za večino poslancev (57 odstotkov v novem škotskem parlamentu in 66 odstotkov v waleški skupščini), vendar ne za vse. Sistem enega prenosljivega glasu ima volilne enote z več poslanci. Ostajajo pri lokalni samoupravi, kjer trije svetniki predstavljajo isto četrt, čeprav je za volilne enote sistema enega prenosljivega glasu na splošnih volitvah bolj verjetno, da bodo imele pet sedežev. Samo sistem regionalnih list nima volilnih enot, čeprav poslanci še vedno predstavljajo svoje regije.

"Povečanje izbire volilca" je izmed štirih kriterijev še najmanj ekspliciten. Izbira volilca se lahko poveča v več različnih smereh. Lahko se nanaša na izbiro kandidatov, izbiro strank ali izbiro vlade. Nekateri reformatorji se osredotočajo na izbiro kandidata in vidijo sistem enega prenosljivega glasu in mogoče sistem alternativnega glasu, kot povečanje izbire skozi preferenčno glasovanje. Toda predvidevamo, da imajo v mislih nekaj, kar je v celoti gledano največja pomanjkljivost sistema prvi pobere vse. To je problem stran vrženih glasov oziroma ne doseči, da bi glasovi šteli ali da bi dali glasovom enako vrednost. V Veliki Britaniji, za razliko od katerekoli druge evropske države, gre večina volilcev na volišča zavedajoč se, da je zelo mala verjetnost, da bo njihov glas vplival na izid.

To je lahko zaradi tega, ker pripadajo tretjini volilnega telesa, ki ne podpira nobene izmed strank, ki se učinkovito borijo v njihovi volilni enoti in tako ne morejo vplivati na izid, razen če se ne odločijo za taktično glasovanje. Ali pa zato, ker so med dvema tretjinama volilnega telesa, ki živijo v volilnih enotah, ki so zagotovljene eni ali drugi stranki in je rezultat znan že vnaprej, čeprav gre za tesen volil-

ni rezultat gledano v celoti. Ti dve kategoriji ne obsegata celotnega volilnega telesa, ker se prekrivata, toda večina prizadevanj strank je usmerjena na manj kot 15 odstotkov populacije, ki živijo v volilnih enotah, ki so na strankarskih seznamih tarče in v teh enotah bodo koncentrirali svojo pozornost na 70 000 neopredeljenih volilcev, ki bodo odločali o izidu volitev. To pomeni manj kot 2 volilca na vsakih tisoč.

Čeprav mnogi ljudje prepoznavajo pomanjkanje proporcionalnosti kot glavni problem britanskega volilnega sistema, je pomanjkanje instrumentalnosti tisto, kot bi temu lahko rekli, ki je mnogo bolj destruktivno. V katerem koli drugem volilnem sistemu ti je bolj ali manj zagotovljeno, če glasuješ za eno izmed glavnih strank, da bo tvoj glas pomagal odločiti, kakšna vlada bo izvoljena in bo pomagal izvoliti poslanca tvoje stranke. Vendar je v britanskem sistemu povezava mnogo šibkejša. Celo leta 1997, v letu volilnega tobogana, je manj kot 37 odstotkov volilnega telesa uspešno glasovalo za kandidata, ki je bil izvoljen, in manj kot 31 odstotkov za novo vlado. To je pustilo mnogo volilcev v državi v prepričanju, da njihovi glasovi niso šteli, da niso imeli nobenega vpliva na politični sistem.

Mnogi volivci so se že pred časom zatekli k taktičnemu glasovanju, kar pomeni, da so glasovali za stranko, ki je ne podpirajo, samo da bi se rešili stranke, ki jim je še manj všeč. To je povzročalo velika sprevačanja v volilnem obnašanju po celi državi. Prav tako povzroča velika prevračanja v vedenju strank, saj jih sili v osredotočanje na ključne enote in ciljne volivce in prav tako v zanemarjanje ne-marginalnih in ne-ciljnih volilcev, kar je verjetno najbolj pomemben posamezen razlog za nizko udeležbo na volitvah v Združenem kraljestvu. Leta 1997 je Laburistična stranka po najbolj osredotočeni in ciljni kampanji dosegla svojo največjo volilno zmago v zgodovini in udeležba je padla na 71 odstotkov, najmanj po letu 1935.

Tip taktičnega glasovanja, ki smo mu bili priča pod obstoječim sistemom, bo odpravljen s preusmeritvijo h kateremukoli drugemu sistemu, kot so sistem alternativnega glasu, kombinirani sistem, sistem enega prenosljivega glasu in sistem regionalnih list. Vsak rešuje problem po drugačni poti. Lahko bi rekli, da sistem alternativnega glasu preprečuje "slepo" taktično glasovanje. Omogoča laburističnim volivcem, da volijo Laburistično stranko kot njihov prvi izbor in izberejo svoj drugi izbor kot taktični glas. Ostali sistemi ozdravijo problem tako, da dovoljujejo, da njihov glas šteje pri izvolitvi laburističnega poslanca kje drugje v velikem volilnem okrožju ali regiji. Rešitev drugega problema, stran vrženih glasov v "varnih" volilnih okrožjih, je lahko dosežena z uporabo kombiniranega sistema, sistema enega prenosljivega glasu ali sistema regionalnih list, kateri vsi zagotavljajo, da bodo glasovi, oddani za dovolj veliko stranko, ki bo zastopana v parlamentu, šteli pri izvolitvi poslanca, kjerkoli so bili oddani.

Da povzamemo. Če pogledamo štiri kriterije komisije za ustreznost proporcionalnost, stabilna vlada, povečanje izbire volilca in povezava z volilno enoto, in interpretiramo izbiro volilca kot potrebo po povečanju izbire za volilce tretjih strank in volilcev varnih okrožij, potem lahko vidimo da, poenostavljeno, obstaja samo en prepričljiv odgovor na vprašanje, ki ga je komisija morala preučiti. Sistem prvi pobere vse je, po teh kriterijih, najslabši volilni sistem, sistem alternativnega

glasu lahko pomeni izboljšanje, vendar le delno; sistem enega prenosljivega glasu in sistem regionalnih list nimata povezave med volilno enoto in samo enim poslancem; samo kombinirani sistem bi lahko potencialno zadovoljil vsem kriterijem in to samo, če bi bil primerno okrepljen, da bi olajšal izvolitev večinskih vlad ali manjšinskih oziroma partnerskih vlad, ki bi se smatrale za stabilne.

Tabela: Analiza kriterijev

	prvi pobere vse	alternativni glas	en prenosljivi glas	kombinirani sistem	regionalne liste
Proporcionalnost	NE	NE	DA	DA	DA
Stabilna vlada	DA	DA	DA ČE	DA ČE	DA ČE
Povezava z volilnim območjem	DA	DA	NE*	DA	NE
Povečanje izbire na tretje stranke	NE	DA	DA	DA	DA
Povečanje izbire na zagotovljena mesta	NE	NE	DA	DA	DA
Pozitiven rezultat	2	3	3-4	4-5	3-4

* V okviru enega prenosljivega glasu imajo poslanci povezavo z volilno enoto tako, da je v eni volilni enoti več poslancev.

Lahko bi pustili stvari takšne kot so in razglasili kombinirani sistem za zmagovalca po točkah. Toda v očeh nekaterih politikov je kombinirani sistem, ker želijo večinsko vlado in ker se bojijo, da bi vodil do trajne koalicije, še vedno nepopoln. Citirali bodo primer Nemčije, ki ima kombinirani volilni sistem od takrat, ko so ji po drugi svetovni vojni zavezniki napisali ustavo in je imela skoraj ves ta čas koalicijske vlade. Še posebej bodo opozarjali na vlogo nemške Liberalne stranke, FPD, ki je v vsem tem času osvojila le dve poslanski mesti z zmago v volilni enoti, vendar je zaradi takega volilnega sistema dobila dovolj dodatnih sedežev, da je držala ravnotežje moči. Po drugi strani lahko trdimo, da so bile nemške koalicijske vlade zelo stabilne, kljub menjavi koalicijskih partnerjev leta 1982. V Veliki Britaniji bi lahko imeli ustavno varovalo, ki bi preprečevalo spremembo koalicijskih partnerjev brez splošnih volitev.

Dandanes bodo opozorili tudi na izkušnje Nove Zelandije, ki je sprejela varianto kombiniranega sistema, ki se mu reče kombinirani proporcionalni sistem. Stranke so rabile več tednov, da so sestavile vlado. Končno je Winston Peters, voditelj majhne Prve stranke Nove Zelandije, ki je vodila kampanjo proti desničarski Nacionalni stranki, zamenjal strani in vstopil v koalicijo z njimi. To so kot dokaz, da ta sistem omogoča majhnim strankam, da odločajo o mandatarju, takoj izrabili njegovi nasprotniki. Nova Zelandija preučuje svoj novi volilni sistem, vendar je malo verjetno, da bi se vrnila na sistem prvi pobere vse.

V preteklosti so lahko volilni reformatorji pretehtavali merila volilnih sistemov zgolj glede na izkušnje iz drugih držav. Izmed štirih sistemov na voljo, je bil sistem

alternativnega glasu ponavadi opisano kot avstralski sistem; kombinirani sistem kot nemški sistem; en prenosljivi glas kot irski sistem, medtem ko je bil proporcionalni sistem regionalnih list uporabljan v skoraj vseh ostalih evropskih državah. Vendar ne obstajajo samo različni sistemi. Za isti sistem lahko uporabimo različna pravila in celo na prvi pogled majhne razlike v pravilih lahko prinesejo veliko razliko pri rezultatih sistema.

Do leta 1999 ali 2000, ko bo prišlo do referendumu o volilnem sistemu za volitve v Spodnji dom, bomo imeli izkušnje iz prve roke z mnogimi izmed teh sistemov tudi v tej državi. Kombinirani sistem bo uporabljen na prvih volitvah v škotski parlament in waleško skupščino, maja 1999. S proporcionalnim sistemom regionalnih list bodo prvič izvoljeni britanski poslanci v evropski parlament, junija 1999. Dodatni glas naj bi bil uporabljen za izvolitev prvega neposredno izvoljenega župana Londona v maju 2000, poleg skupščine izvoljene s kombiniranim sistemom. En prenosljivi glas se že uporablja na lokalnih in evropskih volitvah na Severnem Irskem. Ne vemo še, ali bodo te izkušnje z različnimi sistemi znotraj Združenega kraljestva prisilile ljudi, da bodo bolj ali manj nagnjeni k podpori novemu volilnemu sistemu za Spodnji dom.

Preden potegnemo zaključke moramo pretehtati širše vprašanje o tem, kaj bi ljudje radi dosegli, ko se udeležijo volitev. Na splošnih volitvah izvajajo tri različne izbire. Izbirajo poslanca, ki naj predstavlja interes nekega območja, izvolijo parlament, ki naj odraža različnosti nacije, in določajo najboljšo vlado, ki naj vodi državo v naslednjih petih letih. Narava teh izbir je zelo različna. Izbira posameznega poslanca je določna. Ponavadi postane polarizirana med dvema kandidatoma in izbrati moramo enega ali drugega. Kompromisa ni. Izvolitev parlamenta po drugi strani ni določna. Lahko je toliko strank kot kdor hoče, pomešanih med seboj v kakršnih koli razmerjih. Izbira vlade, vsaj v tej državi, je ponavadi določna. Obstajata samo dve realni možnosti. Izbrati je treba med njima.

V Veliki Britaniji z enim glasom opravimo vse tri izbire. To poskušamo storiti z zelo pomanjkljivim volilnim sistemom, ki je ostal v veliki meri nespremenjen od prvega parlamenta iz leta 1265. Razvil se je kot način izbiranja teritorialnih predstavnikov in utrjuje obstoj vlad in političnih strank za več stoletij. Kljub temu zdaj pričakujemo, da bo ta volilni sistem opravil naloge, za katere ni bil nikoli narejen. Pot po kateri združimo te tri izbire v eno poteka tako, da volilci izbirajo svoje poslance, nato poslanci izbirajo svojo stranko v parlamentu in nato stranke določijo vlado. V praksi volilci ponavadi zaobidejo ta proces tako, da izberejo svoje poslance ne zaradi njihovih resničnih kvalitiet, ampak na podlagi označb njihovih strank, kot posredni način izbire vlade.

Ni potrebno, da je to storjeno tako. V nekaterih državah ima volilec dva glasova, enega za poslanca, drugega za stranko. V Nemčiji, na primer, lahko volite za poslanca, ki vam je slučajno všeč in nato volite za drugo stranko v Bundestagu. Vaš prvi glas pomaga izvoliti vašega lokalnega poslanca, vendar bo šele vaš drugi glas določil ravnotežje strank v Bundestagu. V drugih državah imate 2 glasova: enega za vašega poslanca, drugega za vlado. V Združenih državah glasujete posebej za vašega predstavnika, senatorja in predsednika. Predsednik potem določi administracijo, tako da, ko volite za predsednika, v bistvu izbirate svojo vlado. V Franciji

imajo prav tako dvojne volitve: ene za poslance in druge za predsednika. Predsednik potem izbere predsednika vlade. V obeh državah lahko pride do tega, da sta predsednik in parlament iz različnih strank. Američani so iz tega naredili vrednoto, ki jo imenujejo delitev oblasti. Francozi rešujejo problem tako, da pričakujejo, da bo predsednik neke stranke kohabitiral s predsednikom vlade iz druge.

To ima zelo pomembne implikacije za volilne sisteme. Voliti za posameznika, poslanca ali predsednika, je določujoča izbira, ki je lahko izvedena samo skozi večinski sistem, kot sta prvi pobere vse ali sistem alternativnega glasu. Voliti za stranko je nedoločujoča izbira, ki se lahko pravičneje naredi skozi proporcionalni sistem, kot sta en prenosljivi glas ali sistem regionalnih list.

Razlog za razliko leži v naravi izbire, ki je pred volilci. Ko se voli parlament, skupščino ali svet, obstaja cel spekter možnih izidov, od večinske ureditve, do pat položaja. Ko se voli predsednika ali župana se lahko izbor zoži na izbiro med dvema kandidatoma. Od tu naprej je samo en možen izid. Volitve ne morejo proizvesti pat predsednika ali pat župana.

Videli smo, da je mogoče skozi kombinirani sistem, kombinirati ta dva sistema z izvolitvijo poslancev iz volilnih enot na večinski osnovi in dodatne poslance na proporcionalni osnovi tako, da imajo volilci poslance iz volilnih enot, vendar so njihove stranke proporcionalno zastopane v parlamentu. Prav tako je mogoče izvoliti parlament na proporcionalni osnovi in eksekutivo na večinski osnovi. To se bo verjetno zgodilo leta 2000, ko bo London prvič izvolil svojega župana. Vladni predlog priporoča, da naj bo župan izvoljen na večinski osnovi, s sistemom dodatnega glasu, skupščina 25 poslancev pa po kombiniranem sistemu.

To bo izključno britanski kompromis, ki bo izpolnjeval 2 izmed Jenkinsovih pogojev, široko proporcionalnost in stabilno vlado in ki bo ohranjal povezavo z volilno enoto za večino predstavnikov v skupščini. Možno je izdelati volilni sistem za Spodnji dom, ki bo izpolnjeval vse tri pogoje hkrati. Sistem alternativnega glasu omogoči izbor poslancev iz volilnih enot in hkrati izbiro vlade, pa tudi, v okviru tega, razdelitev sedežev strankam v parlamentu na proporcionalni osnovi. Volivci bi samo morali označiti kandidate in stranke v skladu s preferencami. Glasove bi šteli v volilnih enotah, z uporabo sistema alternativnega glasu za izvolitev najmanj polovice poslancev. Ostale bi izvolili na proporcionalni osnovi, kot pri kombiniranem sistemu. Glasove bi nato združili na ravni države in če bi stranka dobila več kot 50 odstotkov glasov po državi, vključujoč vse preference, bi imela z dodatnimi sedeži zagotovljeno delujočo večino. Tako bi v bistvu kombinirali preferenčni lokalni glas za poslanca s preferenčnim nacionalnim glasom za premierja in ob tem še vedno razdelili sedeže v skladu s temi omejitvami, na proporcionalni osnovi.

Na koncu bo rezultat verjetno določilo dolgočasno premišljevanje. Sistem alternativnega glasu in sistem dodatnega glasu sta edina nova sistema, ki bi lahko bila vpeljana brez sprememb meja volilnih okrožij. Problem kombiniranega sistema kot tudi sistema enega prenosljivega glasu je, da bi zahtevala zasedanja in poročila komisij za meje pred njuno uporabo. To je nerealno pričakovati pred splošnimi volitvami leta 2002. Izdelali so nov hibrid, sistem alternativnega glasu plus, ki je v

bistvu kombinirani sistem, utemeljen na glasovanju o sistemu alternativnega glasu v volilnih okrožjih z enim poslancem. Da bi popravili regionalno nesorazmerje, čeprav v sistemu alternativnega glasu, bo vključen element proporcionalnosti. Da bi minimizirali povečanje obsega enot, bo manj dodatnih poslancev, kot je teh iz enot, tako kot za škotski parlament.

To vsebuje skrivnostno možnost, ki bi bila lahko izražena na referendumskem lističu in vpeljana v dveh korakih. Sistem alternativnega glasu bi uporabili na naslednjih splošnih volitvah, toda pozitivni rezultat na referendumu bi spravil naslednjo vlado v moralno zagato, ki bi zahtevala, da spremeni meje enot tako, da bi bile naslednje splošne volitve izvedene po kombiniranem sistemu.

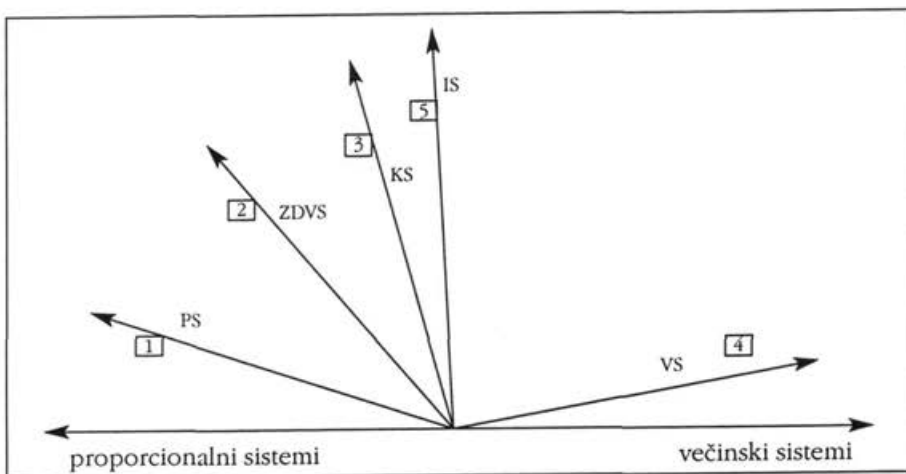
VOLILNI SISTEM IZ ŽABJE PERSPEKTIVE

Povzetek: Avtor analizira volilne sisteme, ki se spopadajo v Sloveniji in sistem enega prenosljivega glasu, ki ga pozna Republika Irska, z vidika volivke oziroma volivca in vpliva njenega oz. njegovega glasu na izvolitev poslancev, na zastopanost političnih strank v parlamentu, na oblikovanje vlade in delovanje opozicije itd. Pri tem daje prednost tistim volilnim sistemom (nemški, irski sistem), ki omogočajo izrazito personalizacijo volitev, ne da bi pri tem odstopili od načela sorazmerne zastopanosti ter krepijo stabilnost vlade in zmanjšujejo število parlamentarnih strank, ne da bi vodili v dvostrankarstvo in politično polarizacijo, ki iz njega izhaja.

Ključni pojmi: volilni sistemi, Slovenija

458

V prispevku obravnavam volilne sisteme, ki so bili predmet odločanja na referendumu v Sloveniji 6. decembra 1996: čisti proporcionalni sistem, ki ga je takrat zastopala LDS (PS), veljavni proporcionalni volilni sistem, kot je urejen v zakonu o volitvah v državni zbor (ZVDZ), kombinirani volilni sistem, ki ga je izoblikoval Slovenski razvojni svet in predlagal državni svet (KS), dvokrožni večinski sistem, ki so ga predlagali SDSS in prek 40.000 podpisnikov (VS) ter sistem enega prenosljivega glasu, ki je uveljavljen v Republiki Irski (IS).

* Dr. Ciril Ribičič, profesor na Pravni fakulteti.

Teh pet sistemov analiziram samo z enega vidika, z vidika, kaj pomeni uvedba nekega volilnega sistema za posameznega državljana, volivca, za moč njegovega glasu, za uveljavljanje njegovih interesov in vpliva na sestavo in delovanje parlamenta in vlade. Menim namreč, da so bili v dosedanjih razpravah preveč v ospredju drugi vidiki (stabilnost vlade, strukturiranost političnega prostora, učinkovitost odločanja) in še zlasti, čeprav v prikriti obliki, interes političnih strank, da volilni sistem preoblikujejo po svoji podobi in z njegovo pomočjo ohranijo oz. osvojijo oblast.

Proporcionalni volilni sistem (PS)

Proporcionalni volilni sistem (PS) je nastal kot odgovor na slabosti in deformacije, do katerih vodijo čiste izpeljave večinskega volilnega sistema. Večinski volilni sistem nesorazmerno nagraduje zmagovito politično stranko in ji pogosto omogoči, da z manjšino volilnih glasov osvoji večino poslanskih sedežev. Temeljni cilj PS je torej, kot pove že njegovo ime, zagotoviti sorazmerno zastopanost političnih strank oz. programov v parlamentu. Enostavneje povedano: vsaka stranka dobi v PS takšen delež poslanskih sedežev, kot je delež glasov, ki jih je njena lista zbrala na volitvah.

Za državljana, volivca, je pomenil prehod od večinskega k PS, ki se je že pred mnogimi desetletji postopoma uveljavil v veliki večini evropskih parlamentarnih sistemov, zelo velik preobrat. Volivec v spremenjeni ureditvi ni več izbral med posameznimi kandidati za poslance, ampak med političnimi strankami, njihovimi političnimi programi in kandidatnimi listami. S tem, ko volivec odda svoj glas za stranko oz. njeno listo, odločilno vpliva na politično strukturo parlamenta in s tem (v parlamentarnem sistemu) tudi na sestavo vlade. Z vidika sorazmernega zastopstva strank je v PS v celoti spoštovano načelo enake volilne pravice, ki pomeni, da ima vsakdo samo en glas in da ima vsak glas enako moč.

Za volivca je velikega pomena, da na sestavo parlamenta ne vpliva le tisti glas, ki je oddan za kandidata oz. listo, ki je dobil(a) večino ali največ glasov, kot velja v večinskem sistemu, ampak se upoštevajo tudi glasovi, oddani za druge kandidate oz. liste. V PS dobijo svojo priložnost tudi manjše stranke in njihovi volivci in to ne le priložnost sodelovati na volitvah, ampak se njihovi kandidati tudi uvrstijo v parlament.

Čista in dosledna izpeljava PS zahteva nastopanje strankarskih list na nacionalni ravni, tako da je v njej volivčeva izbira omejena na izbiro med temi listami, brez neposrednega vpliva na to, kateri kandidat bo zastopal posamezno politično stranko. Sodobni PS bolj ali manj odstopa od takšne dosledne izpeljave. Izraelska ureditev, ki je še pred kratkim veljala za eno najbolj doslednih izvedb PS, kombinira sedaj proporcionalne volitve z neposrednimi volitvami predsednika vlade, kar predstavlja uvajanje pomembnega elementa, povzetega iz večinskega in iz predsedniškega volilnega sistema. Zahodno- in severnoevropske države, ki poznajo PS (na primer Avstrija, Belgija, Danska, Švedska), vse po vrsti poznajo prednostni (preferenčni) glas. Takšen glas je za volivca pomembna pridobitev. Z njim lahko bolj ali manj odločilno vpliva na to, kateri od kandidatov neke politične

stranke, ki jo volivec podpira, bo postal poslanec. V nekaterih primerih je število prednostnih glasov odločilno za to, kdo bo izvoljen, v drugih primerih je potrebna zelo izrazita podpora kandidatu, da bi prednostni glasovi lahko spremenili vrstni red kandidatov, kot ga je določila politična stranka. Izjemoma lahko volivec odda prednostni glas tudi kandidatu stranke, za katero ni glasoval (panaširanje), kar pomeni dodatno upoštevanje elementov večinskega volilnega sistema in prispeva k personalizaciji volitev.

Čiste izpeljave PS vodijo do razdrobljene politične strukture parlamentarnih strank, kar ima zopet za posledico nestabilne vladne koalicije, sestavljene iz večjega števila političnih strank. Zmanjševanje števila parlamentarnih strank je mogoče učinkovito doseči prek uvedbe in dvigovanja volilnega praga za vstop v parlament, določenega bodisi z deležem glasov, ki jih mora osvojiti neka stranka, da bi postala parlamentarna, bodisi z minimalnim številom izvoljenih kandidatov neke stranke. Prednostni glas in volilni prag sta najpomembnejša in najpogostejša korektorja sodobnih PS.

PS z možnostjo panaširanja in relativno nizkim volilnim pragom, je bil uveljavljen v Sloveniji 1989. leta za družbenopolitični zbor. V njem je imel volivec možnost, da je oddal toliko glasov, kolikor se je v njegovi volilni enoti volilo poslancev. Lahko je oddal vse te glasove listi oz. kandidatom ene stranke, lahko pa jih je tudi porazdelil med več list in kandidatov z različnih list. Takšen sistem je dajal volivcu široke možnosti izbire. Res pa je, da je bilo izvolitev kandidatov, v nasprotju z njihovim, v strankah določenim vrstnim redom, relativno težko doseči. Poleg tega je bilo štetje glasov precej zapleteno in dolgotrajno, tako da končni volilni izidi niso bili znani niti dober teden po volitvah.

Predlog PS, ki ga je zastopala 1996. leta LDS, pozna močan, odločilen prednostni glas. To pomeni, da je izvolitev kandidatov v celoti odvisna od števila prednostnih glasov in ne od vrstnega reda, določenega v stranki. Vsi kandidati na neki listi so torej formalno enakopravni, čeprav ima vrstni red posredni učinek na izvolitev, saj vpliva na število dobljenih prednostnih glasov. Odločilen prednostni glas vnaša v PS izrazit element personalizacije volitev, povzet iz večinskih volilnih sistemov. Toda izpeljava PS je bila takšna, da je zmanjševala vlogo prednostnih glasov. S tem je bilo onemogočeno panaširanje, hkrati pa bi se vsak volivec na volišču soočil z nepregledno glasovnico z ogromnim številom kandidatov na njej. Če bi na primer kandidiralo 20 političnih strank, vsaka od njih pa bi nastopala s kompletno kandidatno listo 88 kandidatov, bi bilo na listi 1760 imen.

Takšna izpeljava PS sili volivca, da se mora najprej odločiti, za katero politično stranko bo glasoval in šele nato, podrejeno, s te liste izbira najustreznejšega kandidata. Takšen sistem torej daje prednost izbiri med političnimi programi in listami političnih strank in zapostavlja izbiro med posameznimi kandidati. To je v nasprotju z voljo ljudi, izraženo v številnih javnomnenjskih anketah, da želijo izbirati predvsem med kandidati in ne toliko med strankami. Privlačnost PS za volivce bi se povečala v primeru, če bi ga po izraelskem vzoru kombinirali z neposredno izvolitvijo predsednika vlade.

Z vidika volivca je slaba stran PS sistema ta, da omogoča političnim strankam zelo različnimi političnimi usmeritvami, da se po volitvah povežejo v vladno koali-

cijo in skupaj oblikujejo vlado, ne da bi imeli volivci na to kakšen vpliv (soglasje, veto). V PS se pogosto zgodi, da se povezujeva v koalicijo stranki, katerih volivci so medsebojno odbojni in zato štejejo takšno koalicijo programsko raznorodnih strank za prevaro in izigravanje njihove volje.

PS je določal relativno nizek volilni prag, kar je z vidika volivca ugodno, ker njegova izbira med strankarskimi listami ni prehudo omejena z nevarnostjo, da bo oddal glas za stranko, ki lahko ostane izven parlamenta. V slednjem primeru gre namreč volivčev glas v koš oz. se sorazmerno porazdeli med stranke, ki so se uspele prebiti v parlament.

PS nima pravih možnosti za uspeh v Sloveniji, ker je sorazmernost v zadostni meri zagotovljena v veljavni ureditvi in ker ne širi možnosti personalizacije volitev, za kakršno se zavzema večina anketiranih v javnomnenjskih anketah. V njih dajejo volivci prednost izbiri med kandidati in ne med strankami.

Veljavni sistem po Zakonu o volitvah v državni zbor (ZVDZ)

ZVDS uvrščamo med proporcionalne sisteme z dokaj izrazitimi elementi personalizacije volitev. V tem volilnem sistemu gre za specifično obliko konkurence med kandidati: vsaka politična stranka nastopa v posameznem volilnem okraju samo s po enim kandidatom. Delitev volilnih enot na okraje je oblika personalizacije volitev, ki je bila uveljavljena na območju nekdanje Slovenije že pred mnogimi desetletji. Utemeljitev take ureditve je dal profesor Leonid Pitamic v svoji knjigi *Država iz 1927. leta*: "Glas, ki je oddan za okrajnega kandidata, velja obenem za vso listo, h kateri spada ta okrajni kandidat, ki je na ta način lahko privlačno sredstvo za listo stranke; osebnost kandidata ima poleg programa stranke tudi nekaj pomena; zato so stranke primorane postaviti za vse okraje, to pa pomeni za vso listo, znane in veljavne osebnosti..." (s. 333)

Z vidika volivca je glasovanje v ZVDZ enako kot v večinskih volilnih sistemih: volivec izbira med kandidati. Toda oddani glas gre politični stranki, ne le kandidatu. Lahko se na primer zgodi, da kandidat, ki je dobil dvakrat več glasov od protikandidata, ni izvoljen v parlament, protikandidat pa je. To je posledica načela sorazmernega zastopstva, na katerem gradi ZVDZ. Ali bo nekdo izvoljen v parlament ali ne ni odvisno le od števila glasov, ki jih sam dobi v volilnem okraju, temveč tudi od uspešnosti vse strankine liste (izpolnitev praga: trije od 88 mandatorov) in od uspešnosti drugih kandidatov iste stranke. Kandidati se namreč uvrščajo v državni zbor na podlagi padajočega deleža glasov, ki so jih dobili.¹

¹ Z vidika volivcev in njihove (enake) volilne pravice je smiselno in prav, da je izvolitev kandidata odvisna od deleža in ne absolutnega števila glasov. Volilni okraji imajo namreč različno število volivcev, v nekaterih volilnih enotah je razmerje njihove številčnosti tudi do 1:3. Če bi ob takšni delitvi enot na okraje upoštevali absolutno število glasov, bi bil glas v manjšem volilnem okraju vreden trikrat več, kot tisti v večjem. Uvedba večinskega volilnega sistema ni mogoča ob nespremenjenih volilnih okrajih, ker bi to pomenilo hudo kršitev ustavnega načela enakosti volilne pravice. V primeru, da o izvolitvi kandidata odloča absolutno število glasov, morajo biti volilne enote in okraji oblikovani tako, da štejejo približno enako število volivcev.

Ta del ZVDZ ostro kritizirajo pristaši zelo različnih predlogov za njegovo spreminjanje. (Ribičič 1996, 167, 168). Pri tem poudarjajo, da gre za volilno prevaro, saj se volivcu kaže način glasovanja kot izbira med osebnostmi kandidatov, v resnici pa gre njegov glas predvsem politični stranki. Zato naj bi bila personalizacija volitev zgolj navidezna, volilni sistem pa nekonsistenten, nepregleden, zavajajoč in do nespoznavnosti deformiran. Te kritike so sicer pretirane, res pa je, da povprečni volivec, slabo poučen o bistvu volilnega sistema, nima prave predstave o pomenu svoje volilne izbire.

Enakost volilne pravice je do neke mere kršena s tem, da postavlja druga delitev mandatov (na državni ravni) v deloma ugodnejši položaj kandidate manjših političnih strank (ki so izpolnile volilni prag, ki znaša nekaj nad 3%). Te stranke namreč nimajo neposredno izvoljenih poslancev v volilnih enotah, imajo pa prav zato praviloma večje ostanke glasov. Razlog za opisano nesorazmernost v ZVDZ je v tem, da se za drugo delitev mandatov upoštevajo samo ostanki glasov, ne pa tudi glasovi, oddani za neposredno izvoljene kandidate. Kolikor bi se upoštevali vsi glasovi, tudi tisti, na podlagi katerih so bili že neposredno izvoljeni kandidati v volilnih enotah, bi bila druga delitev mandatov prav tako deloma nesorazmerna, kot je sedaj, le da bi tokrat imele prednost večje politične stranke. Takšno ureditev pozna veljavna zakonodaja za tisti del lokalnih volitev v Sloveniji, ki ne poteka po večinskem volilnem sistemu.

Kot slabost ZVDZ je mogoče obravnavati tudi to, da sili kandidate, da se preveč ukvarjajo s protikandidati iz lastne stranke in zato manj soočajo s tistimi iz političnih strank z nasprotnimi programi. Z vidika vpliva volivca je mogoče tudi ugotoviti, da je vpliv politične stranke na izvolitev kandidata relativno velika. Kandidatom, ki jih preferira, lahko zagotovi stranka boljše, varnejše volilne okraje, torej takšne, v katerih je bila na preteklih volitvah posebej uspešna. Zato kandidati tudi v primeru, če stranka med njimi ne dela razlik pri zagotavljanju njihove promocije, sredstev za kampanjo ipd. niso v enakopravnem položaju. Res pa je, da podobno razlikovanje kandidatov pozna skoraj vsak volilni sistem, še posebej izrazito pa je v večinskem volilnem sistemu.

Zaradi nizkega volilnega praga lahko volivec široko izbira med strankami, njihovimi programi in kandidati, saj se v državni zbor uvrsti sedem ali osem političnih strank. Seveda pa takšno število strank oz. poslanskih skupin otežuje oblikovanje vladne koalicije. V Sloveniji je že tretji mandat na oblasti programsko raznolika vladna koalicija, kar volivci pogosto ocenjujejo kot zlorabo njihovih glasov za povezave, ki jih niso odobrili in jih ne odobravajo. Dogaja se celo, da se v koalicijo povezujejo stranke, katerih voditelji so bili v predvolilni kampanji največji nasprotniki (na primer dr. Janez Drnovšek in Lojze Peterle pred volitvami 1992 in dr. Janez Drnovšek in Marjan Podobnik pred volitvami 1996). Povolilna koalicijska mešetarjenja za zaprtimi vrati, so neželena posledica ZVDZ, ki omogoča pretirano drobljenje političnega prostora.

Največje deformacije ZVDZ ne izvirajo iz tega, da gre za različico proporcionalnega volilnega sistema, ampak jih povzroča nacionalna lista (rezervna državna lista, ki jo lahko vložijo politične stranke). Gre za deformacije, ki so boleče tako z vidika neenakosti med kandidati, kot z vidika vpliva volivcev. Nacionalna

lista omogoča izvolitev kandidatov, ki jih izberejo stranke, čeprav dobijo manj glasov od drugih kandidatov, ki niso izvoljeni samo zato, ker so namesto njih prišli v parlament izbranci strank z nacionalne liste. Mnogi menijo, med njimi tudi večina v ustavnem sodišču, ki je presojalo ustavnost nacionalnih list, da je v proporcionalnem sistemu legitimno, da stranka sama odloča o tem, kdo bo zasedel sedeže, ki ji pripadejo. Takšno stališče ni prepričljivo: stranke imajo v ZVDZ dovolj možnosti, da izbirajo kandidate, da tistim, ki jih preferirajo, izberejo tudi najugodnejše volilne okraje, da jim zagotovijo nadpovprečno predvolilno promocijo in sredstva itd. Sestava parlamenta mora biti v državi, ki je opredeljena kot demokratična republika in v kateri imajo oblast državljanke in državljani, odvisna od volivcev in ne strankarskih vrhov. Ni torej problem le v tem, da lahko strankarski vrhovi, namesto kandidatov z večjo podporo ljudi, vsilijo v parlament kandidate z manjšo podporo, problem je tudi v tem, da si na ta način strankarski vrhovi uzurpirajo odločitev, ki bi morala biti pridržana volivcem.

Druga izrazita deformacija, ki je posledica nacionalnih list, je, da vodi do teritorialno neuravnoteženega parlamenta. V konkretnem primeru, pri volitvah državnega zbora 1992. leta, je ljubljanska volilna enota imela dvakrat toliko poslancev kot pomurska. Ne gre samo za nesorazmerno zastopanost volilnih enot, gre za to, da je glas volivca v prvi volilni enoti v resnici dvakrat več vreden kot glas volivca v drugi. Z vidika volivca torej nacionalna lista krši načelo enakosti volilne pravice in nedemokratično spreminja oz. nadomešča izraženo voljo volivcev. Res je sicer, da politične stranke z nacionalnimi listami ne morejo vsiliti v državni zbor več od polovice tistih poslancev, ki jim pripadajo na podlagi druge delitve mandatorov (največ štiri); res je tudi, da je bila uporaba nacionalnih list zelo zožena po odločitvi ustavnega sodišča, da morajo biti javno objavljene pred volitvami. Toda nacionalna lista lahko spremeni negotove volitve za nekatere kandidate v navadno imenovanje, ki je poleg tega izvedeno, še preden se volitve sploh izvedejo. Pred volitvami 1996. leta sem prek časopisnega oglasa javno čestital šestim liderjem političnih strank k izvolitvi pred volitvami, ker so se pustili uvrstiti na prva mesta nacionalnih list svojih strank. Vsi od njih so postali poslanci.

Kot nedoslednost ZVDZ velja omeniti tudi možnost, da lahko posamezni kandidat nastopa v dveh volilnih okrajih hkrati. Ta možnost je bila uvedena zaradi zahteve manjših političnih strank, ki težko kandidirajo 88 bolj ali manj enakovrednih kandidatov, uporablja pa jo tudi največja politična stranka. Takšna ureditev ni nujno najbolj ugodna za kandidata, saj se je že zgodilo, da kandidat ni postal poslanec zaradi slabega rezultata v enem od obeh volilnih okrajev. Velika stranka, ki uporabi takšno možnost, s tem pokaže, da ji ne gre za izvolitev čim boljše sestave državnega zbora, ampak za to, da zbere kar največ glasov. Takšna praksa postavlja pod vprašaj tudi sam smisel razdelitve volilnih enot na okraje, saj kandidat, izvoljen v dveh okrajih, običajno ne v enem ne v drugem volilnem okraju ne vzdržuje tesnih vezi z volivci.

ZVDZ se ni izkazal, ko gre za zastopstvo žensk in drugih podzastopanih družbenih skupin. V državnem zboru je 7,8% žensk, kar uvršča slovenski parlament za najmanj sto drugih parlamentov. Prav neverjetno je, da v pretežno proporcionalnem sistemu, ki se v teoriji šteje kot ugodnejši za zagotavljanje zastopst-

va žensk, močno zaostajamo za deležem, ki ga dosežejo Britanci v spodnji zbornici, oblikovani na podlagi enokrožnega večinskega volilnega sistema in celo v lordski zbornici, ki sploh ni voljena. Predlogi o ukinitvi okrajev in ohranjanju nacionalnih list niso prepričljivi, saj ne dajejo absolutnih garancij za izboljšanje stanja glede zastopanosti žensk. Nizka zastopanost žensk namreč ni posledica volilnega sistema, ampak tega, da večina parlamentarnih strank noče storiti ničesar za spremembo razmer glede zastopanosti žensk. Z vidika volivk je neznosno, da je več kot polovica volilnega telesa zastopana v državnem zboru s samo 7,8% poslankami. S tega vidika se zdi smiselni predlog Mladega foruma ZLSD in Mladih liberalnih demokratov in demokratk, po katerem bi z ustavno spremembo zagotovili najmanj enotretjinsko zastopnost žensk v državnem zboru. Iskanje rešitve na ustavni ravni je upravičeno tudi zato, ker se predlaganim zakonskim rešitvam o ti. ženskih kvotah pogosto očita protiustavnost (zaradi deprivilegiranja moških kandidatov). Seveda pa v tem trenutku ni mogoče pričakovati za takšno rešitev niti navadne, kaj šele kvalificirane večine, ki je predpisana za spremembe ustave. Doslej državni zbor ni želel zvezati niti političnih strank, da naj kaj konkretnega store za boljšo zastopnost žensk na njihovih kandidatnih listah za lokalno in državnozborske volitve.

Kombinirani (nemški) volilni sistem (KS)

Kombinirani volilni sistem je bil oktroiran Nemčiji po drugi svetovni vojni. Zanimivo je, da je nastal ob aktivni udeležbi strokovnjakov iz Velike Britanije in drugih zaveznških držav, ki so zveste tradiciji večinskega volilnega sistema. Temeljna ideja tega sistema je bila ohraniti sorazmerno zastopnost strank, preprečiti pa tiste slabosti proporcionalnega sistema, ki vodijo do razdrobljenosti parlamenta in so v predvojni Nemčiji omogočile vstop takrat še nepomembne Hitlerjeve nacistične stranke v bundestag. Teorija šteje KS za obliko proporcionalnega volilnega sistema z izrazitim poudarkom na personalizaciji volitev. Lahko rečemo, da poskuša KS graditi na izločanju negativnih in povezovanju pozitivnih tradicij proporcionalnega in večinskega sistema. Iz prvega ohranja sorazmerno zastopnost političnih programov, pri čemer je večina poslancev izvoljenih na večinskih volitvah, sorazmerno visok prag za vstop v parlament pa povzroča zmanjšanje števila parlamentarnih strank.

Gledano z vidika volivca sta obe temeljni značilnosti KS transparentno razvidni, saj ima vsak volivec dva glasova. Prvi je namenjen izbiri poslanca v volilni enoti po načelih večinskega sistema, drugi pa izbiri med strankarskimi listami na deželni ravni. Oba glasova sta pomembna. Prvi zato, ker so poslanci po večinskem sistemu izvoljeni dokončno in jim nihče ne more odvzeti mandata, celo v tistem primeru ne, ko je neka stranka osvojila na večinskem delu volitev več mandatov, kot ji jih pripada na podlagi drugega glasu oz. proporcionalnega dela volitev. Zato, da takšen primer ne bi posegal v mandate, namenjene zagotavljanju sorazmernega zastopstva političnih strank, nimajo v Nemčiji fiksno določenega števila poslancev

bundestaga.² Volivčev drugi glas je pomemben zato, ker zagotavlja sorazmerno zastopanost političnih strank, ker na njegovi podlagi dobi večje število dodatnih sedežev stranka, ki je bila manj uspešna na večinskem delu volitev in manjše število dodatnih poslanskih sedežev stranka, ki je bila bolj uspešna na večinskem delu volitev. S tega vidika je mogoče oceniti KS kot neke vrste pravega sistema, ki pomirja nasprotja večinskega in proporcionalnega sistema in je sprejemljiv tako za politične stranke, ki se najbolj odlikujejo po uglednih posameznikih, kot tudi za stranke, ki več dajo na privlačnost svojega političnega programa.

Nemški volilni sistem je bil v Sloveniji v igri že v času sprejemanja ustave in neposredno po njem in so ga takrat v največji meri zastopale politične stranke z desnice, medtem ko so politične stranke z leve vztrajale na proporcionalnem sistemu z manj izrazito personalizacijo kot je izražena v KS. Zdi se, da so zlasti spremembe v sosednji Italiji ponovno spodbudile razmišljanja o uvajanju večinskega volilnega sistema, pa tudi KS. Predlog za uvedbo KS je celovito pripravil Slovenski razvojni svet, dograditve pa je doživel ta predlog v državnem svetu, ki je predlagal referendum o njem in pripravil tudi zakonski predlog za njegovo uvedbo. Temeljna razlika med KS, kot sta ga predlagala Slovenski razvojni svet in državni svet in nemškim sistemom se nanaša na vlogo drugega glasu. Medtem, ko v Nemčiji volivec z drugim glasom izbira med strankarskimi listami na deželni ravni in se na njegovi podlagi poslanci uvrščajo v bundestag po vrstnem redu, ki so ga določili politične stranke, v slovenski različici KS volivec izbira med strankami na nacionalni ravni, v državni zbor pa se uvrstijo tisti kandidati, ki so dobili na večinskem delu volitev (torej na podlagi prvega glasu) največji delež glasov. To pomeni, da stranke ne kandidirajo za proporcionalni del volitev nobenih drugih kandidatov, razen tistih, ki so nastopili na večinskem delu volitev. V parlament se na podlagi drugega glasu uvrstijo torej najboljši poraženci z večinskega dela volitev. Zaradi te značilnosti osebno menim, da bi bile lahko večinske volitve v sklopu KS tudi enokrožne, saj bi bilo to ceneje, kandidati, ki bi pristali na drugem mestu, pa bi imeli realne možnosti, da se uvrstijo v parlament v tistih primerih, ko je bila njihova politična stranka uspešna tudi na proporcionalnem delu volitev (Ribičič 1999, 8).

Druga izboljšava nemškega sistema je v tem, da bi se v KS po večinskem sistemu izvolila večina (na primer 52 od 90 poslancev) in ne le polovica, kot to velja v Nemčiji. Takšni izboljšavi nemškega sistema lahko štejemo za prispevek k njegovi demokratizaciji, zoževanju vpliva strankarskih vrhov in povečevanju vpliva volivcev na sestavo parlamenta. Morda bi lahko ti izboljšavi štel za tako odločilni, da zaradi njiju KS zapušča skupino proporcionalnih volilnih sistemov in se uvršča na sredino med večinske in proporcionalne volilne sisteme, s čimer postaja "kombinirani" ali mešani sistem v pravem pomenu besede.

² Celovita uvedba KS bi tudi v Sloveniji terjala črtanje ustavne določbe, po kateri ima državni zbor 90 poslancev, da bi tako omogočili tudi deloma širšo sestavo v nekaterih izjemnih primerih (neka stranka dobi manjši delež glasov kot je delež njenih neposredno izvoljenih poslancev, neposredno izvoljenega poslanca je dobila stranka, ki ni izpolnila praga). V Nemčiji dobi stranka dodatno poslansko mesto tudi v primeru, če je v deželi njena lista dobila več kot 50% vseh drugih glasov.

Za volivce je pomembno, da so v parlament izvoljeni kandidati, ki so dobili večinsko podporo v volilni enoti. Zato bi se morale stranke izogibati temu, da za poslance predlagajo kandidate, ki po volitvah vstopijo kot ministri v vlado. Ker se temu ni mogoče v celoti izogniti, bi bilo smiselno, da na večinskih volitvah ob kandidatih nastopajo tudi njihovi namestniki.³ S tem bi se izognili potrebi po nadomestnih volitvah v primeru, če bi poslanec postal minister ali bi mu v pred koncem mandatne dobe predčasno prenehal mandat iz katerega koli vzroka. S tem bi preprečili, da ne bi ostala kakšna volilna enota brez poslanca, izvoljenega na njenem območju. Neposredno izvoljeni poslanci sicer v državnem zboru ne bi zastopali (le) svojih volivcev, ampak ljudstvo kot celoto, vezi med njimi in njihovimi volilnimi enotami pa bi bile veliko bolj izrazite kot so danes.

Zakaj je KS posebej primeren za današnje slovenske razmere? Prvič zato, ker poskuša kombinirati pozitivne značilnosti obeh čistih sistemov, ki se spopadata, večinskega in proporcionalnega. Drugič zato, ker po svojih učinkih (zmanjševanje števila parlamentarnih strank, ne da bi vodil do dvostrankarske polarizacije, zagotovitev stabilnosti vlade, ne da bi zmagujoča stranka lahko z manjšino glasov osvojila večino poslanskih sedežev, sklepanje povolilnih koalicij programsko sorodnih strank, ki se napovedo že pred volitvami, personalizacija volitev, ki ne vodi do nesorazmernega zastopstva političnih programov, priznavanje polarizacije političnega prostora, ne da bi jo poglobljajal in spodbujal itd.) prinaša spremembe, ki jih zagovarjajo pristaši večinskega sistema, ne da bi povzročal deformacije, na katere opozarjajo nasprotniki večinskega sistema. Tretjič zato, ker zmanjšuje vlogo strankarskih vrhov pri izbiri poslancev (odprava nacionalne liste) ne le v primerjavi z veljavno ureditvijo, ampak tudi v primerjavi z nemško različico KS. Četrtoč zato, ker analiza rezultatov referendumov in poznejših javnomnenjskih raziskav dokazuje, da je KS najbližje srednji, kompromisni rešitvi, ko obe skrajni ne uspesta dobiti potrebne večinske podpore. Petič zato, ker omogoča, da volivci odločijo, katera od dveh največjih političnih strank bo dobila vlado oz. predsednika vlade, ne da bi bila ob tem izničena vloga drugih, manjših političnih strank koalicije in opozicije. In šestič zato, ker ima slovenska ustavna ureditev vrsto rešitev, ki so povzete iz nemške ureditve (konstruktivna nezaupnica, vrsta institutov, ki določajo položaj opozicije itd.), ki bi ostali aktualni ali bi celo bolj zaživel v primeru uvedbe KS.

KS ne spada med najbolj enostavne sisteme. Z vidika volivca so njegove temeljne značilnosti naslednje:

- s prvim glasom volivec dokončno izbira med kandidati v volilni enoti in to po načelih večinskega volilnega sistema,
- z drugim glasom določa volivec delež poslanskih sedežev, ki pripada posamezni politični stranki na nacionalni ravni,
- delitev sedežev na podlagi drugega glasu ni odvisna od volje politične stranke, ki bi določala vrstni red svojih kandidatov, ampak od deleža glasov, ki so ga dobili kandidati na večinskem delu volitev,
- delitev na podlagi drugega glasu ne more v ničemer ogroziti rezultata večinskega dela volitev, tudi ne v primeru, če stranka ni dosegla takšnega deleža drugih

³ Takšno rešitev poznajo za večinski del volitev sabora v sosednji Hrvaški.

glasov kot je delež njenih neposredno izvoljenih kandidatov ali v primeru, če stranka sploh ni izpolnila predpisanega volilnega praga za delitev sedežev na podlagi drugega glasu.

KS je s teoretičnega vidika manj primeren za zagotavljanje boljše zastopanosti podzastopanih družbenih skupin kot proporcionalni sistem in bolj primeren kot večinski sistem. S tega vidika je zanimiv podatek, da spadata Nemčija in Nova Zelandija, v katerih je uveljavljen KS, med prvih deset držav po deležu poslank v sestavi nacionalnih parlamentov. V teh dveh državah je delež poslank nekajkrat višji kot v Sloveniji. Zato vztrajanje pri sedanjem volilnem sistemu (z nacionalnimi listami vred) samo zaradi zastopstva žensk, ni posebej prepričljivo. Res je sicer, da uvedba KS sama po sebi ne bi prinesla bistvenega izboljšanja zastopanosti žensk, ker je to odvisno zlasti od politike parlamentarnih političnih strank do tega vprašanja.

Dvokrožni večinski volilni sistem (VS)

Zagovorniki večinskega sistema upravičeno poudarjajo njegove prednosti kot so enostavnost, preglednost in razumljivost. Volivec izbira med posameznimi kandidati v volilni enoti in v parlament se uvrsti tisti, ki je dobil večino glasov v prvem ali drugem krogu ali največ glasov v enokrožnem večinskem sistemu. Poleg tega se je potrebno poglobiti v delovanje VS, da bi lahko odkrili njegove slabosti in deformacije, do katerih vodi.

Površnemu opazovalcu ni razumljivo, kako je mogoče, da lahko večinski volilni sistem privede do tega, da manjšina osvoji večino poslanskih sedežev. Pravijo, da je to nemogoče, saj za izvolitev terja večino v prvem ali drugem krogu volitev. Pristaši dvokrožnega volilnega sistema poudarjajo, da v njem zmaga samo tisti, ki je sposoben osvojiti večino glasov v volilni enoti in da v njem ni mogoče, da bi zaradi večjega števila kandidatov zmagal kandidat z manjšino glasov, kot se to lahko na primer zgodi v britanskem enokrožnem sistemu relativne večine. Zato naj ne bi bilo mogoče, da bi nekdo dobil večino sedežev z manjšino glasov. Pa je vendarle mogoče: zamislimo si primer, ko bi na volitvah v 88 volilnih enotah nastopali le kandidati dveh strank (A in B). Stranka A je v vsaki volilni enoti dobila 49% glasov, stranka B pa 51% glasov. V tem primeru stranka A ni osvojila nobenega, stranka B pa je osvojila vseh 88 poslanskih sedežev. Na naslednjih volitvah se lahko zgodi obratno. Običajno v vsakdanjem življenju ne moremo srečati takšnih skrajnosti. Toda večinski sistem vseeno izdatno nagrajuje zmagojučo stranko in kaznuje manj uspešne stranke. Običajno je razlika med deležem glasov in deležem sedežev, ki jih osvoji zmagojuča stranka, od 10 do 20%. V Veliki Britaniji, v kateri velja sicer enokrožni volilni sistem, ki velja kot čistejša izpeljava večinskega sistema, so na primer 1987. leta liberalni demokrati dobili 22,6% glasov in samo 3,4% poslanskih sedežev v zbornici komun. Na Hrvaškem, kjer ni v veljavi kakšna skrajna izpeljava večinskega sistema, HDZ doslej še nikoli ni dobila večine glasov, pa ima v saboru vendarle že dolga leta okrog 60% poslancev. Vzhodno od Hrvaške lahko najdemo še bolj skrajne primere takšne vladavine manjšine nad večino, ki je še posebej nevarna, če se povezuje z elementi predsedniškega sistema.

Volivec ima na volitvah pred seboj imena in priimke kandidatov, medtem ko je stranka, predlagateljica kandidatov, ponavadi skrita v oklepaju. Na prvi pogled se morda zdi, da je vloga strank v VS manj pomembna, kot v proporcionalnem in celo kombiniranem. Vendar temu ni tako. Glede na to, da je v VS za izvolitev potrebna zelo zahtevna večina, jo lahko doseže samo kandidat zelo velike stranke ali strankarske koalicije, takšne, ki je sposobna prepričati večino volivcev neke volilne enote. V proporcionalnem sistemu za izvolitev pogosto zadošča že 5, 10 ali 15 % volilna podpora, za kakršno se lahko poteguje večje število strank v volilni enoti z več poslanskimi sedeži ali na nacionalni ravni. V VS pa takšna večina ni zadostna. Predpisano večino lahko praviloma dosežeta le dve politični grupaciji v državi, desna in leva. Izjemoma jo lahko doseže tudi kakšna regionalna stranka v tistem delu države, katerega interese zastopa. Izjemoma je lahko izvoljen posamezen neodvisni, nestrankarski kandidat (na zadnjih parlamentarnih volitvah v Veliki Britaniji se je en sam neodvisni kandidat prebil v spodnjo zbornico, novinar, ki je zaslovel kot vojni poročevalec iz Bosne), pa še v tem primeru so mu zmago olajšali Novi laburisti, ki v njegovi volilni enoti niso kandidirali svojega kandidata.

Na prvi pogled je očitno, da VS ne more biti ugoden za podzastopane družbene skupine in da v njem ženske praviloma potegnejo krajši konec kot v proporcionalnem ali kombiniranem volilnem sistemu. Bolj poglobljena analiza pa pokaže, da nobeni regionalni, parcialni ali skupinski interesi ne morejo biti uspešni, ker se v VS vodi boj, ne boj, mesarsko klanje med dvema organiziranimi političnima poloma, ki se borita za zmago. V parlamentarnem sistemu, tudi njegovi slovenski različici, parlamentarne volitve niso samo način določanja sestave državnega zbora, ampak je od njihovega izida odvisna sestava vlade. In ko se dva politična bloka borita na življenje in smrt za osvojitve izvršne oblasti, v tem boju ni prostora za uveljavljanje kakšnih drugih interesov, kot je interes političnih blokov, da zmagata njun program in večina kandidatov zato, da bodo lahko oblikovali in podpirali vlado. Iz takšnega bistva političnih bojev v VS izhaja njegova značilnost, da pogloblja in zastruje politično polarizacijo in vodi v dvostrankarstvo. S tega vidika je prednost proporcionalnega volilnega sistema v tem, da gradi na povezovanju, sodelovanju, sporazumevanju, prednost kombiniranega sistema pa, da priznava polarizacijo, je ne pogloblja ali zastruje. Če proporcionalni sistem deluje povezujoče, deluje VS izključujoče in pogloblja razlike.

Pristaši VS poudarjajo neposredno izvolitev poslancev, hvalijo možnost izbire med različnimi kandidati, obljublajo večjo povezanost izvoljenih poslancev z regionalnimi in lokalnimi interesi itd. V resnici pa VS v ospredje postavlja temeljno dilemo: ali bo zmagal levi ali desni politični blok, vse ostalo je drugotnega pomena. Nekateri pravijo, da je napovedovanje takšnih posledic VS pretirano, glede na to, da imamo v Sloveniji VS uveljavljen za velik del lokalnih (sveti manjših občin in župani v vseh občinah) in državnih volitev (državni svet, predsednik republike). Toda poseben učinek ima VS takrat, ko je uveljavljen za volitve, katerih izid je usoden za prevzem izvršne oblasti.⁴ Samo te volitve so toliko pomembne, da se zaradi

⁴ Večinski sistem pri volitvah ameriškega kongresa nima istega učinka, ker v ZDA odločajo o nosilcu izvršne oblasti predsedniške in ne kongresne volitve.

njih sklepajo strankarske koalicije, ustvarjajo in razbijajo politična zavezništva, združujejo politične stranke v velike bloke itd.

Z vidika posameznega volivca je VS zelo tvegan. Izbira, pred katero je, je mnogo ožja od izbire v proporcionalnem in kombiniranem sistemu in veliko bolj tvegana. Šteje namreč samo glas, oddan za končnega zmagovalca. Glasovi, oddani za vse druge kandidate, pa tudi če jih je skupaj precej več kot je glasov za zmagojočega kandidata, gredo v koš. Zato je za vse volivce, ki niso pripadniki najuspešnejšega političnega bloka neke volilne enote, zelo boleče, da pogosto dolga desetletja ne moramo storiti ničesar zoper izvolitev kandidata, s katerim se ne strinjajo in za izvolitev kandidata po lasti izbiri. V Sloveniji si lahko zamislimo, da bodo v takšni situaciji pogosto levi volivci na podeželju in desni volivci v mestnih volilnih enotah. Prav tako lahko upravičeno domnevamo, da v obdobju vladavine levega političnega bloka ne bi bile v enakopravnem položaju lokalne skupnosti, v katerih bi zmagale stranke desnega političnega bloka in obratno. Sorazmerno zastopstvo in koalicije seveda resnično velikokrat vodijo do nenačelnih in gnilih kompromisov in kupčij, toda njihova prednost je, da omogočajo participacijo na oblasti tudi mnogim drugim, ne le pripadnikom enega bloka in političnega programa.

Nedvomno vodi VS do stabilnejše izvršne oblasti. Zakaj? Zato ker praviloma privede do tega, da ima ena stranka ali politični blok absolutno večino sedežev v parlamentu in zato, ker imajo stranke v evropskih državah z VS (vse bolj to velja tudi za ZDA) razvito strankarsko disciplino poslancev. Stabilnost vlade je privlačna, ker lahko vlada na podlagi političnega programa ene stranke ali bloka, učinkovito in konsistentno izvaja to oblast. Toda z vidika volivcev, ki niso podprli vladajoče stranke ali bloka, je ta stabilnost negativna. Povzroča nesorazmerno majhno zastopanost drugih političnih strank, pomeni manjšo moč opozicije, vodi do šibkejšega nadzora nad delom vlade in zmanjšuje na minimum možnosti za izglasovanje nezaupnice vladi. V parlamentarnih demokracijah z večstoletno tradicijo, kot je britanska, zamenjava vlade ne vodi do obsežnih kadrovskih čistk (v njih ima uradništvo vlogo nevtralne strokovne službe, ki opravlja svoje naloge enako, ne glede na spremembo politične stranke na oblasti) in korenitih zaokretov vladne politike, saj zmagojuća stranka ne zavrže tistega, kar javnost sprejema kot dosežek in pridobitev prejšnje. V Sloveniji bo še dolgo drugače. Celo zamenjava ene z drugo, politično raznoliko koalicijo, ob isti vodilni stranki, vodi do programskih in kadrovskih zaokretov, ki so z vidika utečenih evropskih parlamentarnih demokracij nepojmljivi. Še veliko izraziteje bi se to dogajalo v primeru, da bi uvedli VS.

Glede na to, da je v Sloveniji v igri uvedba dvokrožnega volilnega sistema, je mogoče pričakovati, da ne bi prišlo takoj do oblikovanja samo dveh političnih strank, ampak bi na prvih volitvah levi in desni blok nastopala v obliki predvolilnih koalicij, ki bi se vsaj za zmagojučo stran po volitvah iztekle v ustanovitev nove stranke. Ne glede na to, kateri politični blok bi na prvih volitvah po VS zmagal (v zadnjem času so v vsej zahodni Evropi na večinskih volitvah zmagovale stranke leve, v Veliki Britaniji, Franciji, Italiji), bi dolgoročno gledano večinski sistem ne vplival blagodejno na evropeizacijo Slovenije in vključevanje v Evropsko unijo, ki je doslej potekala na podlagi sporazuma parlamentarnih političnih strank.

Uvedba VS terja spremembo sestave volilnih enot in okrajev. P politični sporazum in 2/3 večina vseh poslancev državnega zbora, ki je potrebna za sprejem zakona o volilnih enotah, bosta še težje dosegljiva, kot pri izbiri volilnega modela. Od načina oblikovanja volilnih enot in še zlasti od vprašanja, kako bodo določene meje med mestnimi naselji in podeželjem, je v mnogočem odvisno, ali bo v VS uspešen levi ali desni politični blok.⁵ Zato bi veljalo določbe o volilnih okrajih vključiti v zakon o volitvah državnega zbora ali pa oba zakona sprejemati v paketu. V nasprotnem primeru se lahko zgodi, da bo veljavni volilni sistem zamenjan z VS, volitev pa ne bo mogoče izvesti, ker ne bo sprejet zakon o volilnih enotah.

Irski sistem enega prenosljivega glasu (IS)

V Irski je uveljavljen sistem enega prenosljivega glasu že osem desetletij in je doslej uspešno preстал že dve preizkušnji z vseljuskim referendumom. Bistvo IS je v tem, da volivec izbira med kandidati, delitev mandatov pa je (pretežno) proporcionalna. Tako lahko IS uvrstimo na lestvici volilnih sistemom zelo blizu nemškega kombiniranega sistema, še zlasti, ko gre za slovensko, deloma izboljšano verzijo, ki jo je izdelal državni svet.

V IS volivec glasuje na enak način, kot potekajo v Sloveniji volitve obeh poslancev narodnih skupnosti (alternativno glasovanje). To pomeni, da rangira kandidate z liste tako, da označi svojo prvo, drugo, tretjo itd. izbiro. Alternativno glasovanje seveda samo po sebi nima proporcionalnega učinka, dobi ga šele v volilnih enotah, v katerih se voli večje število poslancev.

Seveda je vsak kandidat, ki dobi takšen delež glasov, da bi bil izvoljen na večinskih volitvah, izvoljen tudi v IS. Poleg njega pa so izvoljeni tudi drugi kandidati, ki dobijo potreben seštevek ne le prvih, ampak tudi drugih, tretjih itd. glasov.

IS se šteje za tako zapleten sistem, da je malo verjetno, da ga bo poleg Republike Irske uvedla še katera druga država, je pa zelo cenjen v teoriji, ker (podobno kot nemški kombiniran sistem ali pa še bolj posrečeno) združuje pomembne odlike: omogoča izbiro med kandidati (personalizacija volitev), pri katerih je v oklepaju navedena njihova stranka, zagotavlja (pretežno) sorazmerno zastopanost političnih strank in programov, prispeva k zmanjšanju števila političnih strank ne da bi vodil do dvostrankarstva in s tem k večji stabilnosti vlade. Vse to je doseženo na skrit način, ne da bi se bilo treba volivcu izjasnjevati glede podpore političnim strankam z edinim (proporcionalni sistem) ali drugim glasom (kombinirani sistem), ne da bi bil določen volilni prag za vstop v parlament ali postavljena kakšna druga omejitev (stranka lahko v vsaki enoti nastopi s toliko kandidati kot sama želi in ne samo z enim, kot velja za okraje po veljavni ureditvi v Sloveniji).

Zdi se, da bi bil deloma dograjen IS posebej uporaben za tiste države, v katerih obstoji izrazita delitev političnega prostora na nacionalni oz. etnični podlagi

⁵ Kako občutljivo je to vprašanje kaže primer, da so poslanci SDS vložili kar štiri zakonske predloge o tem vprašanju hkrati, da bi onemogočili, da bi pred volitvami prišli na vrsto predlogi drugih poslancev (kar predstavlja tipičen primer zlorabe s poslovnikom določenih pravic poslancev).

(npr. Bosna in Hercegovina). Njegova prednost je namreč v tem, da spodbuja volivca, da se opredeli tudi do kandidatov politične stranke, ki ji ne pripada oz. je ne podpira. Verjetno pa bi bil takšen učinek IS izrazit samo, če bi bilo predpisano, da mora volivec glasovati za več kandidatov, kar v IS, kot je uveljavljen na Irskem, ne velja.

IS pa ni zapleten z vidika načina glasovanja (alternativno glasovanje) in tudi ne z vidika razumevanja njegovega bistva in učinkov. Zapleteno je samo izračunavanje delitve poslanskih sedežev. Prvo in vsa naslednja štetja glasov potekajo na podlagi posebne enačbe, ki določa minimalno število glasov za izvolitev kandidatov. To število se izračuna takole: število oddanih glasov v volilni enoti delimo s številom poslancev, ki se v volilni enoti izvolijo, povečanim za ena, temu izračunu pa se doda en glas. S prenašanjem ostankov glasov že izvoljenih kandidatov in izločanjem kandidatov z najmanj glasovi, se postopoma, po večkratnih štetjih, razdelijo vsi razpoložljivi poslanski sedeži. Ta sistem ima tudi med teoretiki nekaj nasprotnikov, ki trdijo, da je v nekaterih primerih nekonsistenten, ker izvolitev na podlagi petega ali šestega štetja glasov ni vedno odvisna od podpore volivcev, ampak tudi od tega, katere volilne lističe pri pregledovanju ostankov glasov upošteva volilni odbor. Kljub temu v IS redko prihaja do pritožb kandidatov, še redkeje pa so uspešne, ker opravljajo štetje državni uradniki, ki jim javnost, politične stranke in sodišča priznavajo strokovnost in nevtralnost.

Kombinirani volilni sistem bi se še v večji meri približal IS, če bi sorazmernost zagotavljal na podlagi glasov, ki so jih volivci oddali za vse kandidate posamezne stranke in ne na podlagi posebnega drugega glasu. Tudi brez takšne spremembe pa imata kombinirani nemški in IS presenetljivo podobne učinke. Le glede zastopanosti žensk je IS doslej pokazal v praksi slabše rezultate kot nemški ali novoze-landski kombinirani sistem.

LITERATURA

- M. G. Antić. 1998. *Ženske v parlamentu*, Sophia, Ljubljana.
- F. Grad. 1996. Volilni sistem, v: Grad, Kaučič, Ribičič, Kristan, *Državna ureditev Slovenije*, Uradni list RS, Ljubljana.
- F. Grad. 1993. Volitve in volilni sistemi, IJU, Ljubljana 1996 in Richard Sinnott, *The Electoral System*, v: *Politics in the Republic of Ireland*, PSAJ, Galway.
- M. Grah. 1999. *Rahlo nedosledni anketiranci*, Delo, sobotna priloga, 3. aprila.
- Eckhard Jesse. 1989. *The West German Electoral System: The Case for Reform, 1949 – 87*, West European Politics, July.
- M. Krivic. 1999. Je ustavno sodišče ubralo "bližnjico"? *Dnevnik*, Ljubljana, 18. marca 1999.
- D. Nohlen. 1992. *Izborna pravo i stranački sustav*, Alternative, Zagreb.
- L. Pitamic. 1927. *Država, Družba Sv. Mohorja*, Ljubljana.
- C. Ribičič. 1998. Odprto pismo Tonyju Blairu in Borutu Pahorju, *Slovenska panorama*, 12. oktober.
- C. Ribičič. 1996. Štirikrat štiri, *Prebiranje volilnih sistemov*, v: *Prednost*, DE, Ljubljana.
- Volilna zakonodaja (zbornik)*. 1996. Uradni list RS, Ljubljana.
- Volilni sistemi*. 1996. Uredil S. Gaber, Krt, Ljubljana.

VEČINSKI VOLILI SISTEM KOT SLABA IZBIRA

Povzetek. *Avtor obravnava nekatera odprta vprašanja povezana z diskusijo in političnimi procesi ob poskusu uvajanja dvokrožnega večinskega sistema v Sloveniji. Trdi, da uvedba novega volilnega sistema zahteva pristanek velike večine volivcev, kar pomeni dve tretjini poslancev državnega zbora ali večino opredeljenih na referendumu z večinsko udeležbo. Uvedba novega volilnega sistema bi naletela na težave z ustavnim načelom enakosti glasov in z načelom delitve oblasti. Avtor tudi kaže, da je zahteva po večinskem sistemu politični odgovor podeželja na strah pred združevanjem v EU.*

Ključni pojmi: *večinski dvokrožni volilni sistem, referendum, ustava, hierarhija večin, demokracija*

472

Soglasje o volilnem sistemu je eno ključnih soglasij o ureditvi politične skupnosti. Volilni sistem namreč določa način prevajanja volje ljudstva v poslanska mesta in preko tega določa oblikovanje organov oblasti. Da bi vsakokratni organi oblasti uživali čim večjo stopnjo legitimnosti, je pomembno, da je volilni sistem sprejet z visoko stopnjo soglasja volilnega telesa. Še zlasti je to pomembno za politične sisteme, ki so se namenili razširjati in poglobljati svojo demokratično naravo in hkrati iztrebljati vse elemente totalitarizma, diktature in celo vse nastavke zanju. Če je volilni sistem sprejet mimo večinske volje ljudi ali celo v nasprotju z njo, nujno generira strukturne politične konflikte, ki napajajo politične ekstremizme. Od ljudstva, ki z veliko aktivno večino ne podpira volilnega sistema, je nemogoče pričakovati podporo rezultatom volitev in zaupanje v na tej osnovi izvoljenim organom oblasti. Postopek za oblikovanje volilnega sistema v demokratični državi zato mora omogočiti vključevanje čim večjega števila premislekov, identitet, predstav in občutij velike večine ljudi.

Prav zaradi tovrstne zahtevnosti in občutljivosti volilnega sistema je za njegovo spremembo ali dopolnilo zahtevana posebna večina. V ustavnih republikah je volilni sistem največkrat zadeva ustave. Gre za to, da mora biti tudi volilni sistem sprejet po posebnem postopku, sprejeti pa ga mora poseben organ, to je ustavodajna skupščina ali parlament s posebej kvalificirano večino. V primeru Republike Slovenije je volilni zakon izpadel iz ustavne materije, ker stranke niso uspele pravočasno vzpostaviti soglasja o tem, kakšen volilni sistem bi bil za Slovenijo najprimernejši. Zato pa je ustavodajalec določil, da je zakon o volitvah sprejet z

* Dr. Igor Lukšič, izredni profesor na Fakulteti za družbene vede.

dvotretjinsko večino, ki je v resnici tudi večina za sprejemanje ustave. Ta dvotretjinska večina ni le tehnična večina, ni le šestdeset glasov poslancev, temveč mora biti ta večina utemeljena na resničnem prepričanju večine ljudi. Dve tretjini poslancev mora zato odločati v skladu z lastno vestjo, v skladu z lastnim prepričanjem, ker le tako lahko pride do kar najbolj avtentične preslikave večine, kot je oblikovana v volilnem telesu, v večino, ki se oblikuje v državnem zboru. Da bi se izognili možnostim diktata, je ustava zaščitila avtonomijo poslanca z zahtevo, da poslanci "niso vezani na kakršnakoli navodila". Kakršenkoli diktat katerekoli veje oblasti ali političnega subjekta parlamentu je za parlamentarno demokracijo tako ne le neokusen, temveč tudi proti črki ustave in s tem proti ustavni večini. Diktati vodijo v diktaturo! Diktatura pa je v osnovi vedno vladavina vase zazrte manjšine, ki preko skupine posameznikov ali enega samega vsiljuje voljo večini.

Demokratska država je zainteresirana, da ob ključnih vprašanjih doseže najvišjo stopnjo soglasja. Zgolj tehnicistično in pravno sprevrnjeno gledanje se ujame na igro pravnikov, ki poteka le znotraj pravne prakse. Vsaka politična odločitev, zlasti pa odločitev ustavnega značaja, mora biti podprta s politično voljo. Samo politična volja, lahko zdrži črko ustave in črko zakona.

Glede na pomembnost vprašanja je dosedanja praksa odločanja razvila tudi hierarhijo večin, ki so potrebne za spremembo obstoječe in vpeljavo neke nove ureditve. To novo mora biti dobro izmerjeno in izkazano kot trdna večina, zato se predvideva tudi večfazni postopek celo za sprejemanje običajnih zakonov. Na ta način se izključuje uzakonitev trenutnih triumfalizmov, navdušenj in razočaranj oziroma etabliranje začasnih večin.

Hierarhija večin v demokratični ureditvi
1. plebiscit (80-100% glasov, ob 80-100% udeležbi) – primer slovenske osamosvojitve
2. ustavodajna skupščina (vsaj 2/3 večina parlamenta) – primer sprejema ustave in sprememba ustave, sprejem zakona o volilnem sistemu
3. referendum (najmanj 50% + 1glas, nad 50% udeležba) – primer Kopra in primer ustavodajnega referenduma. Ta večina po ustavi ustreza predhodni večini.
4. odločba ustavnega sodišča (ustreza večini pod 59 poslancev in samo ko gre za razveljavitev neustavnih zakonov)
5. referendum (50%+1 glas, pod 50% udeležba)
6. parlamentarna absolutna večina (46 poslancev)
7. parlamentarna zakonodajna (relativna) večina od 23 do 45 poslancev
8. parlamentarna zakonodajna zadostna večina enega poslanec ob 45 vzdržanih poslancih

Iz preglednice hierarhije večin izhaja, da odločbe ustavnega sodišča imajo mejo veljavnosti. To mejo predstavlja plebiscit, predvsem pa ustavodajna večina državnega zbora in referendumsko izražena večinska volja ljudi ob nad polovični udeležbi volivcev. Ustavno sodišče v resnici ne more ukazovati nobeni večini v parlamentu, nikakor pa ne more ukazovati ustavni večini, to je dvotretjinski večini

parlamenta. Lahko razpusti neko podustavno večino, s tem ko razveljavi zakon ali del zakona. Ustavno sodišče ne more čez ustavno večino, čez politični konsenz, ki drži ustavo. Ta politični konsenz edini lahko drži tudi konsenz o pravni državi. Na tej ravni se koncepta demokratične države in pravne države prekrivata in ne na ravni ustavnega sodišča. Ustavno sodišče kot institucija je konstituirano z ustavno večino in zato tudi njej podložno.

Ustava Republike Slovenije za spremembo ustave predpisuje tudi možnost referendum, vendar pod pogojem, da to zahteva najmanj 30 poslancev. Hkrati pa zahteva: "Sprememba ustave je na referendumu sprejeta, če zanjo glasuje večina volivcev, ki so glasovali, pod pogojem, da se glasovanja udeleži večina vseh volivcev." (170. člen) Po analogiji z zakonom o volitvah, ki zahteva dvotretjinsko večino in s tem ustavni konsenz, zahteva sprememba volilnega sistema na referendumu večinsko udeležbo (to je nad 50% glede na vse volivce) in večinsko podporo (nad 50% glede na udeležence referendumu), da bi ustrezala volji ustavodajalca. Volja ustavodajalca pa je, da se spremembe ustavne materije ne dogajajo zelo pogosto v skladu s trenutno večino v parlamentu ali trenutno mobiliziranim delom volilnega telesa. Demokracija zahteva, da štejejo glasovi tudi tistih, ki se niso intenzivno vključili v zgodbe o spremembi volilnega sistema in s tem preprečuje zmago intenziviranih interesov nad neintenziviranim večinskim interesom. To je tudi zaščita pred demokratičnimi revolucijami, za katere je značilno prav to, da skupinica samooklicanih poboljševalcev sveta uvede spremembe, ki nasprotujejo volji večine. In preden se večina zave, kaj se je zgodilo, je že spremenjen pravni red, ustavna ureditev, volilni sistem in organi oblasti.

Ob odločbi ustavnega sodišča glede uvedbe dvokrožnega večinskega volilnega sistema smo priča političnemu konfliktu med dvema vejama oblasti, med ustavnim sodiščem in parlamentom. Konflikt se lahko enostavno reši na osnovi hierarhije odločevalnih pristojnosti, kot je prikazana v preglednici. To seveda ne pomeni, da se državni zbor ne more ali ne sme odločiti za dvokrožni večinski sistem, hkrati pa tudi ne pomeni, da se tako mora odločiti.

Vsekakor odločba ustavnega sodišča pomeni, da je odprt lov na novo večino, ki se mora šele oblikovati, večino, ki bo uzakonila nov volilni sistem. Ni nujno, da bo ta lov uspešen, kar že dokazujeta prvi dve glasovanji v parlamentu. Za take primere neuspelega lova na novo večino obstaja v ustavnih demokracijah pomembno varovalo. Če najava spremembe ustavnega konsenza ne uspe, tedaj velja že etabliрана ureditev, ki je nekoč izpolnila predpisani kriterij. Na primeru aktov, ki jih sprejema ustavna večina (ustava, pomembni zakoni) velja načelo konstruktivne nezaupnice, kar pomeni, da se obstoječemu volilnemu sistemu ali ustavi lahko izreče nezaupnica samo, če se z isto večino hkrati vzpostavi nov volilni sistem ali nova ustava. Tako se varuje državno ureditev pred anarhijo.

Oblikovanje novega volilnega sistema namreč ne more obiti spremembe ustavnega konsenza in s tem spremembe ustave, zlasti če se spremeni narava obstoječega volilnega sistema. Slehera oblika večinskega sistema bi resno ogrozila ustavno načelo, določeno v 43. členu Ustave Republike Slovenije, ki pravi: "Volilna pravica je splošna in enaka." To pomeni, da je glas vsakega volivca enako težak. V proporcionalnih sistemih z uveljavljanjem te pravice ni težav, v večinskih sistemih

pa je striktno upoštevanje tega načela nemogoče, ker ni možno zagotoviti enakih volilnih enot, to je enot z enakim številom volivcev. Vsakršna toleranca npr. 5% ali celo 10% bi pomenila kršitev te ustavne pravice. Demokracija stoji in pade na načelu enakosti glasov. Če imajo nekateri posamezniki večjo težo kot drugi, je to začetek možnosti za vpeljavo vladavine manjšine oz. diktature manjšine.

Večinski sistem tudi sicer omogoča vladavino manjšine in takšni izidi so se v Veliki Britaniji že tudi zgodili. Leta 1929 je Laburistična stranka dobila na volitvah 37,1% glasov in s tem 46,7% ali 287 poslanskih mest. Konservativna stranka je dobila 38,1% glasov, torej en odstotek več od laburistov, vendar samo 42,3% ali 260 poslanskih mest. Tako je manjšinska stranka postavila vlado. Podobno se je zgodilo še dvakrat. Leta 1951 so konservativci dobili 48% glasov, vendar kar 51,4 ali 321 poslancev, laburisti pa z 0,8 glasovi več od konservativcev samo 47,2% ali 295 poslancev. Vlado so sestavili poraženi konservativci. Leta 1974 so konservativci dobili 0,7% glasov več od laburistov, vendar štiri poslance manj in s tem tudi izgubili vlado (Linton in Southcott 1998, 148-155).

Vzemimo, da obstaja v političnem sistemu dve stranki A in B, ki tekmujeta na volitvah v petih volilnih enotah. Stranka A zmaga v štirih volilnih enotah z minimalno večino, stranka B pa v eni volilni enoti z veliko večino. Stranka A zmaga po večinskem sistemu v razmerju 4:1, po proporcionalnem sistemu pa zgubi. Stranka B po večinskem sistemu nima večine v parlamentu, čeprav je dosegla večje število glasov volivcev kot stranka A. Ko je v igri več strank in več volilnih enot, je možnost, da zmagajo stranke, ki so dobile manjši delež glasov na volitvah še večja.

Stranka	A	B
Volilna enota		
1	51%	49%
2	51%	49%
3	51%	49%
4	51%	49%
5	11%	89%
Skupaj proporcionalno	43% = 2 poslance	57% = 3 poslanci
Skupaj večinsko	4 poslanci	1 poslanec

Na primeru volitev županov leta 1998 lahko vidimo, da je npr. SLS na volitvah za župane v prvem krogu dobila 99.824 glasov v 107 občinah, po drugem krogu pa ji je pripadlo skupaj 39 županov. ZLSD pa je dobila v prvem krogu 63.469 glasov v 69 občinah in le 10 izvoljenih županov po drugem krogu. Gre za kandidate, ki sta jih stranki postavljali sami, torej brez koalicijskih kandidatov. Za približno eno tretjino več glasov od ZLSD je SLS dobila tri krat več izvoljenih županov. Seveda so ene občine večje od drugih itd., vendar ilustracija v osnovi kaže nesorazmerje med številom glasov in številom izvoljenih kandidatov še zlasti v primeru, ko bi se volilne enote glede na število volivcev zelo razlikovale.

Uzakonitev večinskega sistema bi lahko zahtevala tudi spremembo ustavnega načela delitve oblasti na zakonodajno, izvršilno in sodno (3. člen). Poslanci bi bili

izvoljeni neposredno v volilnih enotah. V vrstah poslancev bi bilo veliko vodilnih politikov vključno z mandatarjem, ki bi sestavili vlado. Vlada bi tako vključevala poslance. Prišlo bi do personalnega združevanja zakonodajne in izvršilne veje oblasti, kar bi bilo v nasprotju z ustavnim načelom delitve oblasti. Takšni poslanci bi lahko razširili vlado, tako da bi bili v njej kar vsi poslanci, najverjetneje pa bi si prevzeli še sodniško funkcijo in vse možne županske funkcije. Te tendence so prisotne že v obstoječi praksi, večinski sistem pa bi takšno prakso še spodbudil in jo legitimiral.

V Veliki Britaniji morajo biti člani vlade poslanci. Vendar Britanci nimajo ustave, ne poslujejo po načelu delitve oblasti, poleg tega pa njihov parlament (spodnji dom) šteje 659 poslancev. Člani vlade predstavljajo v njem zanemarljivo manjšino in njihova odsotnost od parlamentarnega dela ne predstavlja ovire. V primeru Slovenije bi vlada predstavljala šestino parlamenta, kar bi že tako majhen Državni zbor postavilo na mejo opravilne sposobnosti. Težav bi ne bile torej samo načelne narave, temveč tudi banalno praktične: zagotavljanje sklepčnosti.

Temu bi se lahko izognili tako, da bi za tiste poslance, ki bi postali člani vlade in državni sekretarji v skladu s sedanjo zakonodajo o nezdružljivosti funkcij v različnih vejah oblasti, ponovili volitve v njihovih volilnih enotah. Vendar bi pri tem tvegali, da bi se po novih volitvah spremenila večina, ki bi zamenjala pravkar izvoljeno vlado. In ko bi ta sestavljala vlado, bi spet morala zamenjati poslance, ki bi šli med ministre in sekretarje. In spet bi bile potrebne volitve. Da ta možnost ni tako nemogoča, kažejo nadomestne volitve županov (dvokrožni večinski sistem) v tistih občinah, kjer sveti niso pristali na to, da je poslanec lahko hkrati opravljal tudi funkcijo župana. Zgodilo se je, da so na nadomestnih volitvah leta 1997 župane ene stranke in enega bloka nadomestili župani druge stranke in drugega bloka (npr. občina Trebnje, Idrija, Izola).

Večinski sistem praviloma zmanjšuje število strank. V Singapuru je še danes 23 političnih strank, vendar samo ena, ki redno zmaga na večinskih volitvah tako, da je na zadnjih volitvah dobila 83 poslancev od 86 (Hong 1997, 12). Opozicija dobiva na volitvah od 20-35% glasov, in s tem od 3-5 poslancev. Večinski sistem v pluralni družbi kot je Singapur in kot je Slovenija lahko vodi v enostrankarski sistem. Slovenija je to varianto enih volitev za štirideset let že izkusila. Gre za to, da večinski sistem omogoča, da en blok, ena skupina v pluralni družbi, vlada drugi. Za pluralne družbe je to težko izvedljivo drugače kot z uvajanjem totalitarnih elementov: nadzora medijev, nadzora in ustrahovanja potencialnih nasprotnikov režima, krepitvijo tajnih služb ipd. Slovenija je izkusila enoblokovsko vlado v letih 1990 do 1992, ko je DEMOS lahko uveljavljal svojo ekskluzivistično politiko samo tako, da je menjal ljudi v državni upravi, policiji, vojski, diplomaciji, direktorje podjetij itd. V večinskem sistemu bi takšna kadrovska čistka sledila vsakim volitvam, ko bi prišlo do zamenjave bloka na oblasti. Najverjetneje pa je, da bi do tega prihajalo zelo redko. Morda celo samo enkrat, potem pa bi se tako kot v Singapuru vlada ene stranke vlekla v slabo neskončnost morda celo do naslednje revolucije.

Tudi v Veliki Britaniji sistem ni dvostrankarski. Samo v dveh tretjinah volilnih enot se spopadajo laburisti in konservativci, ki sta dve največji, ne pa edini stranki. Poleg njiju sta vsaj še dve omembi vredni parlamentarni stranki liberalni demo-

krati in škotski nacionalisti. Večinski sistem obteži praviloma dve stranki tudi zaradi taktičnega glasovanja. Volivci so prisiljeni glasovati za stranko, za katero sicer ne bi, ker ne zastopa njihove identitete, vendar jim vladajoča stranka tako radikalno ne ustreza, da namesto za svojo stranko glasujejo za stranko, ki bi morda lahko vladajočo stranko spravila v opozicijo. Večinski sistem ljudi sili v to, da ne izražajo svoje volje neposredno, ker je ne morejo, temveč posredno: volijo stranke, ki jih ne marajo. V tem smislu je tudi moralno sporen.

Večinski sistem okrepi moč poslanca v odnosu do drugih poslancev, do vlade, do stranke, interesnih skupin, vendar ga naredi odvisnega od njegove volilne enote. Tako se poslanec povsem podredi interesom, željam, stilu, kulturi itd. volilne enote. Stvari gredo tako daleč, da mora predsednik vlade njenega veličanstva Tony Blaira podrežati politiko cele vlade predstavam svoje volilne enote. V marsičem njegova volilna enota vodi Združeno kraljestvo.

Ta predstava parlamenta, da je poslanec predstavnik agregata ljudi, ki živi na istem ozemlju, je izrazito mehanicistična, predpolitična in fevdalna. Namreč večinski sistem, ko se je od leta 1265 postopno oblikoval, je imel samo ta namen, da je ozemlje predstavljeno pred kraljem. Pred kraljem je bilo treba braniti interese ozemlja, praviloma zemljiškega gospoda. Kasneje je bilo treba braniti ozemlje mest. Parlament tedaj ni imel takšne vloge kot jo ima danes, namreč da je utelešena država, da razpravlja o smereh vodenja države. Večinski sistem je narejen na mehansko predstavo politike, kjer so poslanci strežniki v restavraciji slučajnega nabora ljudi, poštarji, ki prenašajo pisma parlamentu (kaj potem je parlament?) in od parlamenta teritorialno določenemu naboru ljudi. Večinski sistem je bil narejen za predstavljanje teritorialne enote pred kraljem. Tako izvoljeni poslanci so imeli enoten interes: omejiti moč kralja. Postopno je parlament dobival na moči in kralja tako ošibil, da so se nasprotja preselila v parlament. Okrepile so se parlamentarne frakcije, iz katerih so nastale stranke.

Nekoč pred obstojem moderne države, v času, ki ga danes še marsikdo živi, je bilo tako, da je peščica volivcev izbrala zastopnika, ta pa si je šele v parlamentu izbral ali ustanovil stranko. Danes to praviloma ni več možno, čeprav se je na Slovenskem v zadnji dekadli to tudi že dogajalo.

Odkar se stranke udeležujejo volitev, one določajo kandidate in skrbijo za oblikovanje vlade in večinski sistem je postal anahronizem. V moderni politiki so glavni akterji stranke. Moderna demokracija je strankarska demokracija. Stranke spadajo v ustavni red moderne demokracije. Stranka je vrednota, ki jo je treba gojiti za to, da demokracija deluje. Od tu ni zanemarljivo, da lahko večinski sistem povsem uniči tudi veliko stranko. To se je zgodilo npr. Napredni konservativni stranki v Kanadi, ki je bila celo vladajoča stranka pred volitvami leta 1994. Na volitvah leta 1994 je doživela katastrofalni poraz, ko je po volitvah namesto dotedanjih 167 poslancev dobila le dva.

Tu pa seveda nastopi težava. Moderna politika je stvar mest, ne pa tudi podeželja. Podeželje je ohranilo staro predstavo predstavnštva, teritorija in s teritorijem določenega nabora ljudi. Mesto se ne identificira s predstavnikom mesta, temveč s politično opcijo in kot celota s pluralizmom zastopstev. Ljubljancanom ne gre za to, da bi v parlamentu videli zastopnike Bežigrada, Šiške, Viča itd. temveč za

to, da vidijo "svoje", to je liberalce, konservativce, socialdemokrate ipd. In v vseh večinskih sistemih gre za prevlado podeželja nad mestom. Mesta so glede na število volivcev v vseh večinskih sistemih podprezentirana. Tudi Francija je uvedla večinski sistem kot odgovor na prestrašenost zelo močnega podeželja zaradi vse tesnejšega povezovanja Evrope.

Politično gledano gre pri diskusiji o večinskem volilnem sistemu v Sloveniji za poskus podeželja, da si prilasti oblast, ki jo je izgubilo s padcem socialističnega samoupravljanja. Ravno komunalni sistem z geslom občina je država, nadgrajen z delegatskim sistemom je dosegal učinke, ki bi jih v večstrankarski demokraciji lahko dosegal večinski sistem. Vendar je tedaj šibko politično vlogo nacionalne skupščine nadomeščala Zveza komunistov in druge družbenopolitične organizacije, ki so skrbele za ohranjanje nacionalnega konsenza mimo in tudi skozi skupščinski /parlamentarni/ sistem. V sodobni slovenski demokraciji pomeni večinski sistem uvedba mehanizmom drobitve politične volje in onesposabljanje nacionalne države. Hkrati pa ponuja eno stranko, ki naj bi držala Slovenijo skupaj. Ta tendenca izraža iz slovenske politične kulture, ki ni uspela razviti državotvorne, nacionalne, politične zavesti. Temu nasproti je razvila prepričanje, da je politika v samem jedru slaba, nemoralna, nepotrebna in da zgolj generira konflikte. Tej tendenci ustreza večinski sistem, ki obljublja preglednost in končno rešitev vseh vprašanj. Zato bo morebitna uvedba večinskega sistema največji udarec prav za to predstavo politike. Obljubljene spremembe se ne bodo zgodile: vsi politični akterji bodo še naprej v igri, vse politične stranke bodo še naprej na prizorišču (razen morda najmanjših dveh), pojavili pa se bodo še novi neodvisni akterji, ki bodo obljubljeno preglednost sprevrnili v še večjo nepreglednost, nestabilnost in neučinkovitost.

Problem Slovenije je v tem, da poskuša reševati realne probleme in realne strahove ljudi s sistemskimi spremembami, ne pa s povečanim sodelovanjem ključnih političnih akterjev. Strah podeželja bi lahko reševali z decentralizacijo, regionalizmom in partnerstvom med državo in lokalnimi skupnostmi.

Težave vladnih koalicij se bodo prenesle v morebitni večinski sistem, tudi če pride do nastajanja novih omnibus strank. Laburisti opozarjajo, da so koalicijska stranka in tudi za to so se odločili za postopno uvajanje proporcionalnih elementov v volilni sistem. Politično gledano se Velika Britanija odloča za proporcionalni sistem s spoznanjem, da je srednji vek dokončno minil, kar pomeni, da je vloga kraljice povsem ritualna in da je tudi lordska zbornica preživela institucija. Velika Britanija se je končno odločila, da bo postala moderna demokratična država, potem ko jo je v to prepričala njena nova situacija po drugi svetovni vojni in približevanje Evropi. V državah Evropske unije imata od petnajstih držav večinski sistem samo še Velika Britanija in Francija. Sicer pa najdemo npr. dvokrožni večinski sistem v Čadu, na Kubi, v Iraku in Iranu, Turkmenistanu in Uzbekistanu pa tudi v Čadu, Gabonu in Kongu, enokrožni večinski sistem pa v državah centralne Afrike in povsod tam, kjer so Britanci zapustili sled kolonializma.

Ključno vlogo imajo pri večinskem sistemu volilne enote. Analitiki volitev in politične stranke do volišča natanko vedo, kako ljudstvo voli. Tako se da izdelati okraje v skladu s temi spoznanji do te mere, da so volilni izidi prikriti. Na pri-

mer: če bi sedanje volilna okrožja prelevili v volilne enote, bi imela morebitna koalicija SKD-SDS-SLS veliko možnost na zmago, čeprav bi dobila manj glasov na volitvah od drugih strank. To pa zato, ker so po pravilu volivci koncentrirani v mestih npr. Ljubljani, kjer so volilni okraji s po 20.000 volivci, na podeželju pa so volilni okraji manjši. Glede na število volivcev bi Ljubljani pripadal vsaj še en volilni okraj, če ne celo dva. Na primeru rezultatov predsedniških volitev iz leta 1997 se vidi, da bi npr. predpostavimo stranka Milana Kučana zmagala ne samo v Hrastniku, kjer je tedaj zmagala s 4.464 od 6.086 glasovi in izgubila v sosednjem okraju Laško s 5.077 od 10.344, lahko zmagala v obeh. To bi storili tako, da bi spremenili mejo volilnega okraja. Del volivcev Hrastnika bi pridružili volilnemu okraju Laško in tako omogočili, da bi stranka Milana Kučana zmagala z absolutno večino v obeh okrajih. Volilna geometrija v večinskem sistemu omogoča, da stranke ali skupina strank zмага na volitvah še pred volitvami, to je že z določanjem volilnih okrajev. Kako je to pomembna tema zlasti za konservativce, kaže primer Velike Britanije, kjer so konservativci, v času ko so imeli večino v parlamentu, nenehno spreminjali meje volilnih enot, tako, da so prikrajšali laburiste in druge stranke (Linton in Southcott 1998, 110).

Večinski volilni sistem ima v mali državi še to slabost, da bo volilno kampanjo radikaliziral. S tem ko je rezultat stranke odvisen samo od kandidata, (v smislu, če pade kandidat, je stranka ob ves izkupiček) bo predvolilni boj usmerjen na diskvalifikacijo kandidata, ne stranke. Za zmago na volitvah v Republiki Sloveniji zadošča diskvalifikacija treh do petih kandidatov druge strani. To se je že pokazalo pri volitvah županov, ko je npr. kandidata, dotedanjega predsednika krajevne skupnosti Dolenjske Toplice javna RTV štiri dni pred drugim krogom volitev prikazala kot moralno spornega in tako omogočilo tesno zmago protikandidata. Kot je bilo že večkrat tudi javno pokazano, se gradiva o možnih kandidatih in najbolj ranljivih točkah pridno zbirajo, tako da prikaz napovedanega tipa kampanje v primeru uvedbe večinskega sistema ne bo izostal.

Volilna kampanja bi v primeru večinskega sistema morala biti bistveno bolj podprta z javnomnenjskimi anketami. Kandidirali bi bili resnično lahko samo kandidati, ki bi imeli večkrat izmerjeno najvišjo podporo. To pa bi bistveno podražilo volilno kampanjo in povečalo finančne težave večine parlamentarnih strank. Ta volilni sistem pa bi koristil uveljavljanju politologov, ki bi se ukvarjali z volitvami. Ta pristop bi ustrežal obstoječi etabrirani eliti, saj bi jo za dolgo obdobje učvrstil na oblasti. Vsi v tem trenutku afirmirani posamezniki, bi se lahko zavihteli v sedlo oblasti brez upa novih generacij in od odločujočih položajev odrinjenih žensk na skorajšnjo zamenjavo. Večinski sistem pomeni dedno volilno enoto: ko izpreže oče, ga nadomesti sin. Tako večinski sistem skrbi tudi za ohranjanje vrednote patriarhalizma. Županske volitve so ta trend zelo dobro pokazale tudi na primeru Slovenije. Velika večina županov, ki so ponovno kandidirali, so bili izvoljeni. Od 147 županov leta 1994 je bilo leta 1998 že v prvem krogu izvoljenih kar 75, v drugem pa še dodatnih 19, kar je skupaj 94 od 147, pri čemer niso kandidirali vsi župani iz leta 1994.

Kot smo pokazali večinski volilni sistem ni najboljša izbira za Slovenijo. Je pa seveda možna. Če bi do njega prišlo, bi morala Slovenija rešiti vrsto problemov, od

katerih smo samo nekatere nakazali. Vsi problemi so rešljivi, zahtevajo pa samo en pogoj: to je široko prostovoljno soglasje volivcev in/ali poslancev.

LITERATURA

- Gaber, Slavko (ur.). 1996. Volilni sistemi. Ljubljana: Krt.
- Haček, Miro. 1999. Lokalne volitve v Sloveniji – primerjava 1994-1998. Teorija in praksa, 2, 218-229.
- Hong, Mark. 1997. Democracy in the Small State. The Example of Singapore. Neobjavljen članek. 1-14.
- Lijphart, Arend. 1977. Democracy in Plural Societies. A Comparative Explorations. New Haven in London: Yale University Press.
- Lijphart, Arend. 1984. Democracies. Patterns of Majoritarian and Consensus Government in Twenty-One Countries. New Haven in London: Yale University Press.
- Linton, Martin in Mary Southcott. 1998. Making Votes Count. The case for electoral reform. London: Profile Books.
- Ustava Republike Slovenije. 1992. Ljubljana: Mladinska knjiga.

**DEMOKRATIČNI RAZVOJ,
VOLILNI SISTEMI IN VOLITVE²**

Spoštovani gospod predsednik Državnega zbora, dragi kolega Niko Toš, gospe in gospodje. Najprej bi se rad prisrčno zahvalil za prijazno povabilo. Ne dogaja se pogosto, da družboslovci dobimo priložnost, da spregovorimo o temi, ki je pomembna v praktični politiki določene države. Vem, da razpravljate o spremembi volilne zakonodaje in zaradi tega sem se v svojem predavanju osredotočil na osnovna vprašanja sodobnih volilnih sistemov.

Svoje predavanje bi želel razčleniti v štiri dele. Najprej bom na kratko govoril o volilni pravici in demokraciji. Začel bom z označevanjem volilne zakonodaje kot osnove demokratičnega procesa odločanja. Pri tem bom pokazal na načela večinskega in proporcionalnega volilnega sistema kot dveh temeljnih alternativ. Nato bi rad opozoril, da se ti dve temeljni alternativni pravzaprav v realnosti v taki čisti obliki ne pojavljata, temveč se danes pretežno poskuša povezati in prepletati elemente večinskega s proporcionalnim sistemom in s tem optimirati prednosti obeh. Med elementi, s katerimi lahko modificiramo volilno zakonodajo, bi rad štiri posebej poudaril. Najprej gre za porazdelitev in razdelitev volilnih okrajev, drugič, za postopke kandidiranja, tretjič, za različne možne postopke glasovanja oz. oddajanja glasov in četrtič, še za različne načine izračunavanja glasov. To bo zvenelo morda nekoliko tehnično in suhoparno, vendar mislim, da ne bi bili pravični do obravnavane teme, če bi ostali le pri obravnavi tega, kar vemo (iz preteklosti) o učinkih "čistih sistemov". Problem moramo nekoliko bolj razčleniti. Rad bi tudi predstavil tipologijo volilnih sistemov in predložil kriterije, na podlagi katerih lahko različne volilne sisteme ocenjujemo in razvrščamo.

Povsem jasno je, da gre pri odločanju glede volilnega sistema neke države za povsem politično odločitev. Poudariti želim, da gre pri izbiri volilnega sistema za normativni problem in zaradi tega tudi nimamo in ne moremo imeti idealnega volilnega sistema. Imamo vedno le kompromise med delno nasprotujočimi si načeli in različnimi volilnimi postopki. Na koncu bi želel pokazati na posledice različnih volilnih sistemov in predstaviti rezultate mednarodnih komparativnih raziskav - in kot je predsednik že napovedal, poročati o izkušnjah z volilnim sistemom v ZR Nemčiji.

¹ Prof. dr. Hans Dieter Klingemann, redni profesor za politične vede na Svobodni univerzi v Berlinu in direktor raziskovalnega oddelka za proučevanje institucij in družbenih sprememb, ki deluje v okviru Wissenschaftszentrum Berlin für Sozialwissenschaften, ZRN. Je eden najuglednejših delujočih raziskovalcev procesov demokratizacije in razvoja političnih institucij v Zahodni ter Srednji in Vzhodni Evropi.

² Predavanje na naslovno temo je bilo 1. junija 1999 v Državnem zboru na povabilo predsednika Državnega zbora Janeza Podobnika, dr. med. in predsednika Društva slovensko-nemškega prijateljstva prof. dr. Nika Toša.

Gre za relativno obsežen program in poizkušal se bom držati predvidenega časa, približno eno uro, ki ga imam na voljo, seveda pa se bom na koncu rad opredelil do vprašanj, ki mi jih boste postavili.

Načeloma moramo izhajati iz tega, da demokracije, kakršne danes delujejo, sodijo v tip liberalnih demokracij in sicer liberalnih reprezentativnih demokracij, kar pomeni, da odločitev ne sprejema ljudstvo neposredno, temveč preko svojih izvoljenih predstavnikov. To velja v različnih sistemih z določenimi omejitvami. Kot vsi vemo, imamo poleg predstavniškega še sistem neposredne demokracije, ko državljani neposredno odločajo o stvarnih vprašanjih. Ni pa nobenega dvoma, da prevladujejo načela predstavniške demokracije. Vprašanje o tem, na kakšnih načelih je zgrajena predstavniška demokracija, sodijo med klasična vprašanja političnih znanosti. Nekatera med njimi niso sporna le znotraj političnih znanosti, temveč še posebej v polju politike. Velika razprava o načelih predstavnštva se je po eni strani izrazila v zavzemanju za večinski sistem volitev na čelu z Johnom Stuartom Millom, na drugi strani pa v zavzemanju za proporcionalni volilni sistem, kar je utemeljeval predvsem Robert Budget. Obe načeli, namreč načelo večinskega odločanja in proporcionalnih volitev sta določali potek politične debate, saj se je v začetku stoletja sprožil boj okoli političnega zastopstva delavstva ter zastopstva manjšin in manjših strank, kar je stopnjevalo zahtevo po uveljavitvi proporcionalnega volilnega sistema in proti večinskim volitvam. Značilna interesna pozicija pripadnikov manjših strank in skupin je v njihovem zavzemanju za uveljavitev proporcionalnega volilnega sistema.

Če poizkušamo obe načeli predstavnštva označiti z vidika ciljnih usmerjenosti različnih akterjev oz. z vidika poteka procesov odločanja, lahko rečemo, da je politična ciljna usmerjenost, ki je povezana z večinskim volilnim sistemom, izražena v težnji po izoblikovanju vladne večine. Večinski volilni sistem je torej na načelni ravni povezan s težnjo po oblikovanju vladne večine. Potek odločanja je jasen: večina zmaga, podeljevanje mandatov poteka ob predpostavki, da posamezen kandidat oz. posamezna stranka pridobi pričakovan delež glasov. Politični cilji, ki se izražajo v zavzemanju za proporcionalni volilni sistem, pa so drugačni. Obstaja namreč težnja po preslikavi sestave volilnega telesa, težnja po preslikavi politične moči, kot se izraža v sestavi prebivalstva. Odločilno pravilo pri tem je, da deleža mandatov ne določa večina, temveč delež glasov, ki jih zase pridobijo posamezni kandidati oz. stranke. V strokovni literaturi bomo zlahka našli - in to sodi v politološko folkloro - vrsto predpostavk o načelnih prednostih večinskega in proporcionalnega volilnega sistema. Med predpostavljene prednosti večinskih volitev sodi npr., da ni strankarske razpršenosti. V tem sistemu imajo majhne stranke namreč le omejene možnosti za pridobitev mandatov v parlamentu. Nadaljnja prednost tega sistema je vzpodbujanje koncentracije političnih strank, vzpodbujanje izoblikovanja dvostrankarskega sistema. Nadalje, med prednostmi večinskega sistema navajajo, da pospešuje stabilne vlade z vidno strankarsko večino. Učinke vladnega delovanja je torej mogoče nedvoumno pripisati večinski stranki. Angleži ta pojav označujejo s pojmom *accountability*. Dalje je v zvezi z večinskim sistemom splošno sprejemljiva domneva, da vzpodbuja politično zmernost. Vse politične stranke namreč tekmujejo za sredinske volivce; po volitvah, če so si pridobile

večino, morajo za delovanje vlade sprejeti tudi politično odgovornost. To, kar so stranke volivcem pred volitvami obljubljale, morajo kot vladne stranke realizirati oz. morajo za to politično odgovarjati. In končno, pravijo, da lažje poteka izmenjava vlad v okviru večinskega volilnega sistema. Zamenjave vlad povzročijo že majhne spremembe v razmerju moči med strankami, kar se lahko izrazi v velikem premiku oz. spremembi števila mandatov. Pravijo, da ob večinskih volitvah o vladi odločajo neposredno volivci in ne šele, v drugem koraku, politične stranke z medsebojnimi koalicijskimi pogajanjmi po volitvah. Ob tem, kot govori politološka folk-lora, nastajajo zaradi poteka volitev tesnejša razmerja med poslanci in volivci.

Pri navajanju predpostavljenih prednosti proporcionalnih volitev na prvo mesto stopa ugotovitev, da tak volilni sistem omogoča proporcionalno preslikavo mnenj in interesov prebivalstva skladno z razmerji njihove moči v volilnem telesu. Načelo predstavništva je v nasprotju z večinskim sistemom tukaj mnogo bolje uresničeno. Drugič, kot prednost proporcionalnega sistema navajajo, da preprečuje oblikovanje umetnih večin, ki ne ustrezajo resničnim večinam med prebivalstvom. Take večine anglosaksonska strokovna literatura označuje kot *manufacturing majorities*, skonstruirane večine, kar se izraža v visoki disproporcionalnosti kot učinku večinskega sistema. Tretjič, strokovna literatura opozarja na to, da nastajajo v razmerah delovanja proporcionalnega sistema ugodni pogoji za oblikovanje konsenza med družbenimi skupinami. To poteka skozi pogajanja in iskanje kompromisov pri oblikovanju koalicijske vlade. Tako se utrjuje konsenz med osnovnimi družbenimi skupinami. Zagovorniki dalje pravijo, da sistem proporcionalnih volitev preprečuje ekstremne politične preobrate, do katerih sicer pogosteje prihaja v okviru večinskih volilnih sistemov. Nove politične sile se v okviru proporcionalnega sistema lažje dokopljejo do lastnega parlamentarnega zastopstva in se s tem vključujejo v procese družbenega spreminjanja. Tak volilni sistem onemogoča etabliranje struktur, katerih položaj temelji zgolj na večinskem volilnem sistemu. Toliko o prednostih in slabostih na osnovi literature.

Ali navedene predpostavke o prednostih ali slabostih obeh volilnih sistemov držijo ali ne, je seveda empirično vprašanje. Na to vprašanje ni mogoče prav enostavno odgovoriti. Večina konkretno obstoječih volilnih sistemov ni namreč enoznačno uvrstljiva v en ali drug tip, namreč v tip večinskega oz. v tip proporcionalnega volilnega sistema. Pokaže se namreč, da zakonodajalec pri odločanju o volilnem sistemu v večini dežel sočasno sledi obema ciljema. Namreč, težnji po reprezentaciji, zastopstvu in težnji po koncentraciji. V primerih konkretnih volilnih zakonov bomo pogosto našli tehnične elemente, ki ustrezajo ciljni predstavi večinskih volitev, se pravi, da sledijo načelu koncentracije političnih sil in sočasno druge elemente, ki ustrezajo ciljem proporcionalnih volitev, ko gre predvsem za ustrezno zastopnost družbenih interesov in skupin.

V nadaljevanju bom govoril o štirih bistvenih tehničnih elementih, ki so pomembni za oblikovanje volilne zakonodaje. Kot sem že na začetku omenil, gre za naslednja vprašanja: porazdelitev volilnih okrajev, potek kandidature pri volitvah, način glasovanja in končno, način izračunavanja glasov. Te vidike bom obravnaval le v obrisih in ne bom upošteval vseh detajlov, ki so ob tem pomembni.

Začenjam z vprašanjem porazdelitve volilnih okrožij. Tu imamo načeloma dve možnosti in sicer lahko oblikujemo volilne okraje z ustreznimi deleži prebivalstva in s po enim izvoljenim predstavnikom in drugič, lahko oblikujemo volilne okraje z več mandati, ko torej izračunavamo, koliko mandatov lahko dobi nek volilni okraj na podlagi števila prebivalstva. Problem razdelitve volilnih okrajev je v tem, da terja oblikovanje enotnega ključa, ki omogoča, da ima vsak oddan glas pri izračunavanju mandatov približno enako vrednost. Izhodišču kritik, ki zadevajo porazdelitev volilnih okrajev, da opozarjajo na aktivno manipulacijo, ki se kaže v takšni porazdelitvi, ki zagotavlja prednost posamezni stranki. Ve se pač, da so npr. v določenih četrtih nekega mesta skoncentrirani delavci ali pa, da imajo v določenih predelih podeželja izrazite prednosti določene stranke. Kot skrajn velja primer ameriškega senatorja, ki mu je uspelo izoblikovati volilni okraj, ki je izgledal kot močerad. Izoblikoval ga je tako, da je v njem združil tiste skupine volivcev, ki naj bi optimalno zagotavljali zastopanost njegovega interesa v volilnem okraju.

Pri razdelitvi volilnih okrajev je problem v tem, da je potrebno upoštevati demografski razvoj, kar pomeni, da moramo volilne okraje, tako eno kot večmandatne, prilagoditi demografski sestavi in pričakovanim spremembam v razvoju prebivalstva. V različnih državah obstajajo odstopanja od načela, po katerem je en mandat vezan na enako število glasov. Tako uporabljajo, denimo, v Veliki Britaniji na področju Anglije, Škotske in Walesa, različne ključne reprezentiranja in torej različno velike volilne okraje.

Drugi element, ki je pomemben, je velikost volilnega okraja. Z velikostjo nimam v mislih števila prebivalstva ali teritorialne razsežnosti volilnega okraja, temveč število mandatov, ki jih je v nekem volilnem okraju mogoče podeliti. V zvezi s tem razlikujemo dva temeljna tipa. Namreč, volilne okraje z enim mandatom in volilne okraje z več mandati. Pri enomandatnih volilnih okrajih je odločitev mogoča na osnovi večinskega načela, zadošča absolutna večina, v določenih primerih pa tudi že relativna večina. Drugi tip, ki se nanaša na velikost volilnega okraja, so volilni okraji, v katerih se podeljuje več mandatov. V teh primerih se mandati razdeljujejo po proporcionalnem, torej sorazmernostnem pravilu. V ta tip sodijo vsi primeri ureditev, kjer se iz enega volilnega okraja v parlament uvršča več kot en poslanec. Taki volilni okraji se lahko glede na velikost med seboj zelo razlikujejo. In prav to, namreč, velikost volilnega okraja in število mandatov, lahko bistveno vpliva na uveljavitev načela proporcionalnosti oz. disproporcionalnosti v zastopanosti glede na število volivcev. Pri tem velja pravilo: čim manjši je večmandatni volilni okraj, tem manjši je proporcionalni učinek volilnega sistema. To pomeni, da lahko v volilnem okraju s tremi mandati dosežemo glede na proporcionalnost oz. disproporcionalnost enake učinke kot v volilnem okraju z enim mandatom. Večje stranke so v takšnih razmerah na boljšem. V strokovni literaturi uvršča, denimo Nohlen, ta tip volilne ureditve k večinskemu sistemu, pa čeprav se glasovi izračunavajo po proporcionalnem sistemu. To praktično pomeni, da velikost volilnih okrajev v proporcionalnem volilnem sistemu odloča o učinku disproporcionalnosti. Če želite izdvojiti določen element, ki odločilno vpliva na izid, potem je to prav gotovo velikost volilnih okrajev. Čim večji so večmandatni volilni okraji, tem bolj proporcionalen bo izid. V skrajnem primeru, če je cela država en

sam mnogomandatni volilni okraj, bodo končni učinki tega izraženi v popolni proporcionalnosti.

Sedaj prehajam k vprašanju volilne kandidature. Tu moramo načelno razlikovati med posamično kandidaturo in listo kandidatov. V zvezi s tem vprašanjem poteka strokovna in politična razprava o personalizaciji razmerja med volivci in izvoljenimi predstavniki. Če kdo misli, da se pri posamičnih kandidaturah povečuje pomen osebnosti posameznega kandidata, potem je treba reči, da to enostavno ni točno. Kajti, različne oblike list kandidatov in dodeljevanja glasov za njih omogočajo namreč volivcu večji ali manjši vpliv na izbor kandidatov. To poznate tudi na osnovi volilnih izkušenj iz Slovenije. Če želite izdelati tipologijo oblik kandidatnih list, lahko iz strokovne obravnave, iz literature, navedemo: togo listo, ki volivcu ne dopušča nikakršnega vpliva - v tem primeru je vpliv vodstva politične stranke na izbiro kandidatov maksimalen. Poleg tega pa poznamo primere ohlapno vezanih list - tudi to obliko pozna slovenski volilni sistem - kjer je volivcem prepuščeno, da odločijo o tem, kdo naj zastopa v parlamentu določeno stranko. V tem primeru se vpliv stranke na izbor kandidatov omejuje na to, da vnaprej strukturira izbiro kandidatov. In, končno, poznamo še tip popolnoma svobodne ali proste liste - če se ne motim, ste to imeli v Sloveniji ob volitvah leta 1990 - kjer ima volivec možnost, da presega strankarske meje in si lahko izoblikuje svojo lastno listo kandidatov iz list, ki so jih predlagale različne stranke. V tem primeru ima politična stranka le omejene možnosti splošnega predlaganja kandidatov, ne pa tudi vplivanja na njihovo končno uvrstitev. Slednje je pomembno z vidika participacije, torej z vidika uveljavljanja samostojne presoje državljanov glede izbire kandidatov. To je brez dvoma pomemben kriterij za presojo o prednostih in slabostih različnih tipov volilnih sistemov. Ta vidik bom tudi sam upošteval v nadaljnji obravnavi.

Tretjič, poznamo tudi različne postopke glasovanja. Postopek glasovanja je seveda tesno povezan z obliko kandidatne liste. Najpreprostejša oblika glasovanja je, da ima vsak volivec en sam glas. Poznamo tudi obliko dodeljevanja preferenčnih glasov. Pri tem lahko volivec izrazi svojo preferenco za določenega kandidata. Poznamo pa tudi možnost dodeljevanja več glasov, to pomeni, da ima vsak volivec več glasov - bodisi toliko glasov, kolikor je treba izvoliti poslancev v posameznem volilnem okraju ali pa manj, ko govorimo o t. i. omejevanju večin glasov. Poznamo pa tudi možnost dodeljevanja alternativnih glasov. To je postopek, ki ga pozna angleški proporcionalni volilni sistem in ga uporabljajo npr. na Irskem in deloma v Avstraliji. V okviru tega postopka glasovanja lahko volivec izrazi tudi svojo drugo, tretjo, četrto preferenco kandidatom na listi. In, končno, poznamo postopek glasovanja, ko lahko posamezen volivec, ki razpolaga z več glasovi, te glasove kumulira na enem kandidatu, torej da več ali vse svoje glasove enemu samemu kandidatu. Dalje, obstaja možnost, da volivec, ki razpolaga z več glasovi, glasove razporeja kandidatom različnih strank - če se ne motim, ste to možnost imeli tudi v volilnem sistemu leta 1990 v Sloveniji itd. Seveda pa obstajajo še druge variante. Npr. med njimi postopek dajanja glasov v okviru nemškega volilnega sistema, kjer ima posamezen volivec dva glasova in enim med več kandidati izbere svojega kandidata, z drugim pa izbere svojo strankarsko listo.

Četrtrič - in to je zadnji element, ki ga želim na kratko opisati in s katerim se pomembno oblikuje izvajanje volilne pravice, je vprašanje izračunavanja glasov. Po moji oceni je to po velikosti volilnih okrajev drugi najpomembnejši mehanizem, s katerim lahko vplivamo na volilne rezultate. V zvezi s tem moram najprej omeniti t. i. zaporno klavzulo ali volilni prag. Zaporna klavzula določa, da je udeležba pri delitvi mandatov mogoča šele, ko celotno število zbranih glasov neke stranke doseže minimalen prag. Pri tem je pomembno, ali je zaporna klavzula oz. prag, določen na celotno volilno področje neke države, ali na nižje enote, npr. na posamezne dežele, regije, volilne okraje. Pomembno pa je tudi - in tudi to veste iz izkušenj v Sloveniji - na katero stopnjo izračunavanja se nanašajo zaporne klavzule. Ali pridejo do izraza neposredno, ali šele na drugi ali tretji stopnji preračunavanja, kot npr. na Madžarskem. Pravilo odločanja pri večinskem oz. pri proporcionalnem sistemu so sorazmerno razumljiva. Tako se npr. pri večinskem sistemu lahko odločamo med relativno in absolutno večino. Če želimo odločati z absolutno večino glasov, je običajno potreben drugi volilni krog. V kontekstu razprave v Sloveniji je zanimivo vprašanje, kakšno vlogo bi mogle imeti majhne stranke v drugem krogu volitev v zvezi z nujnim oblikovanjem koalicij? Pri tem je pomembno, ali je mogoč konsenz med velikimi in majhnimi strankami, saj jih odločitve o večinskem sistemu interesno močno prizadene tako ene kot druge. Empirično se je potrdilo, in to še posebej velja za manjše levo usmerjene stranke, da se praviloma niso sposobne v drugem krogu dogovoriti o enotnem kandidatu. In če si ogledamo izkušnje pete francoske republike, še posebej njeno zgodnje obdobje, se pokaže, da pričakovani pozitivni učinki za manjše stranke v drugem krogu ne nastopijo; socialisti in komunisti so se le stežka dogovarjali glede enotnega kandidata, koristi pa so pobrali degolisti.

Pri proporcionalnih volitvah, kakršne imate trenutno tudi v Sloveniji, se mandati razdeljujejo po proporcionalnem načelu, ko se v delitvenem postopku ugotavlja število glasov mandatov posamezne stranke. Vseh teh vidikov na tem mestu ne bom poglobljal. Ne kaže pa zamenjevati dolgočasnih s pomembnimi vidiki volilnih postopkov. Vsekakor je pomembno, kakšen postopek preračunavanja glasov izberemo. To velja še posebej za končni položaj majhnih strank. Poleg postopka delitve, pri katerem se najbolj pogosto uporablja d'Hondtov sistem preračunavanja, ki ga uporabljate tudi v Sloveniji, pa poznamo tudi t. i. kvotni postopek preračunavanja volilnih glasov. Po tem postopku se izračuna volilno število in če neka stranka prejme število glasov, ki je enako volilnemu številu, dobi en mandat. Posamezni stranki pripada toliko mandatov, kolikor takih volilnih števil vsebuje vsota njenih volilnih glasov. Gre za postopek, ki ga je predlagal Anglež Thomas Hare. Različne izpeljave kvotnega postopka, npr. s povečevanjem volilnega števila, vplivajo na delitev presežnih mandatov v drugem koraku. Ob manjšem volilnem številu in večjem divizorju se namreč več mandatov porazdeli v volilnih okrajih, kot v drugem koraku v obliki presežnih mandatov. To je pomembno vprašanje, tak postopek pa uporabljate tudi v Sloveniji. Gre namreč za to, katere stranke so lahko udeležene pri porazdelitvi preostalih mandatov. Na to seveda vpliva tudi vprašanje zapornega praga kot npr. v Sloveniji, kjer je potrebno pridobiti tri mandate v osmih volilnih enotah. Pri tem je sporno, katere glasove vzamemo za

preračunavanje pri porazdelitvi preostalih mandatov. Ali pri tem izhajamo iz vseh dodeljenih glasov, ali le iz vseh preostalih glasov?

Ce želimo obstoječe volilne sisteme glede na dano tipologijo uvrstiti z vidika njihove razširjenosti, potem na prvo mesto izstopajo proporcionalni volilni sistemi z več mandati v volilnem okraju, personalizirani volilni sistemi z zaporno klavzulo in čisto proporcionalni sistemi, medtem ko se kot večinski volilni sistemi najpogosteje pojavljajo večinski volilni sistemi na osnovi relativne večine v vseh volilnih okrajih, dalje, sistemi z absolutno večino v vsakem volilnem okraju, večinske volitve v majhnih volilnih okrajih in večinske volitve s proporcionalnimi dodatnimi listami.

V izpeljavah volilnih sistemov pa pogosto najdemo tudi kombinacijo obeh sistemov, pri čemer gre za vprašanje, kako je določena meja med njima, t. i. "jarek". V teh sistemih je torej del mandatov podeljen na osnovi večinskih volitev, drugi del mandatov pa na osnovi proporcionalnih volitev. Pri tem pa ne izvajajo preračunavanja učinkov večinskega dela volitev na proporcionalni del volitev. Tak sistem npr. uporabljajo danes v Rusiji in v nekaterih drugih vzhodno-evropskih državah.

Slika 1: Uvrstitev držav glede na tip volilnega sistema³

Tip volilnega sistema	Število vseh držav ⁴	Število demokratičnih držav ⁵
Relativne večinske volitve	59	26
Absolutne večinske volitve	25	6
Proporcionalne volitve	56	34
Mešani sistemi	25	10
Ostali	1	1
Skupaj	166	77

Sedaj pa prehajam k prikazovanju učinkov volilnih sistemov. Na začetku sem povedal, kaj prikazuje strokovna literatura kot prednosti in kaj kot slabosti določenih volilnih sistemov. Pri tem sem tudi opozoril, kaj lahko storimo v prid institucionalnega usmerjanja prevajanja volilnih glasov v mandate. Povedal sem tudi že, da čistih volilnih sistemov v realnosti ne bomo našli. Načeloma moramo pri tem upoštevati, da so volilni sistemi del večjega političnega sistema in da jih pomembno določa kultura in socialna struktura neke nacionalne družbe. Samo mehansko opazovanje volilnih sistemov zunaj njihovega kulturnega in družbenega konteksta ne vodi nikamor. Generalizacija učinkov volilnih sistemov je torej zelo težavna. Kajti pri ocenjevanju volilnih sistemov moramo vedno upoštevati tudi kontekst. Volilna zakonodaja določa pravila igre demokratičnega procesa volitev. Da bi učinkovali na ravnanje, moramo razpolagati z izkušnjami. Torej, čista teorija o učinkih volilnih sistemov strankarskih voditeljev ne bo zavezovala k temu,

³ Vir: Andre Blaise, Luis Massicotte, *Electoral Formulas: A Macroscopic perspective*, *European Journal of Political Research* 32: 107-129, 1977.

⁴ Države, ki so koncem 1995 imele neposredno izvoljene parlamente.

⁵ Države zbrane po kriteriju Freedom House 1994 scores.

da bi določeno interesno strukturo trajno vezali na določene volilne sisteme. Dostikrat vsega tega v resničnosti sploh ne moremo realizirati. Pri tem pa ne smemo tudi pozabiti, da morajo biti pravila volilne igre za vse, tako za prebivalce, kot za vodstva političnih strank, jasna in razumljiva. Vsi ti jih morajo smatrati tudi za pravična. Tu je po mojem mnenju šibkost slovenskega sistema, kakršen je sedaj. Sistem, kakršnega imate, naravnost izziva k ugovoru. Če pustite volivcem, da volijo vsak v svojem volilnem okraju, potem pa zmagovalcev v volilnih okrajih ne obravnavate kot zmagovalcev in po postopku, ki ljudem ni razumljiv v parlament postavljate druge ljudi - to je zanesljivo postopek, ki je težko pregleden in prav gotovo ga volivci ne sprejemajo kot primernegea.

Če naj bi ocenjevali realno obstoječe volilne sisteme, potem potrebujemo kriterije za to. In ti kriteriji so normativni, to pomeni, da jim načeloma lahko oporekamo. Eni bolj poudarjajo en princip, drugi pa drugega. To končno pomeni, da je odločitev o volilni zakonodaji vselej politična odločitev. Kljub vsemu pa obstajajo določeni kriteriji, ki si jih lahko ogledamo zato, da bi na tej podlagi, bolje informirani, sprejeli odločitev. Teh kriterijev je več, sam jih bom navedel pet: reprezentativnost, koncentracija, participacija, preprostost in legitimnost. Oglejmo si posamezne od njih.

Kaj pomeni reprezentativnost oz. kriterij predstavljanja v tem okviru? Tu gre za uresničitev načela proporcionalnosti, kar pomeni zagotavljanje zrcalne podobe družbenih interesov v sestavi parlamenta in hkrati zagotavljanje zastopanosti manjšin, kar ustreza predstavi o poštenem volilnem sistemu. Slovenska volilna zakonodaja brez dvoma ustreza tej zahtevi.

Kaj pa je funkcijska zahteva kriterija koncentracije in učinkovitosti? Tu gre v prvi vrsti za agregacijo družbenih interesov v postopku oblikovanja političnih odločitev. Ni dovolj, da dobijo interesi v skupnosti svoj zrcalni odraz v sestavi parlamenta, temveč mora biti parlament sposoben za odločanje. Za presojo načela koncentracije oz. učinkovitosti si lahko izberemo različne kazalce, kot npr. število političnih strank, ki so zastopane v parlamentu in število njihovih mandatov, stabilnost razmerij v vladi itd.

Tretji kriterij, kriterij participacije, se izraža v možnosti državljana, da izraža svojo diferencirano politično voljo. To pa pomeni, da ne izbira le med strankami ali togimi strankarskimi listami, temveč da lahko izbira tudi med osebnostmi različnih kandidatov.

Četrti kriterij je preprostost. Ta kriterij se pojasnjuje sam po sebi. Volivec, državljan mora razumeti, kaj se bo zgodilo z njegovim glasom in mora vedeti, kako pravzaprav deluje volilni sistem, v katerem nastopa kot volivec. Ta zajema pravzaprav vse te kriterije skupaj. In to nas vodi že k petemu kriteriju, k legitimnosti. Soglasje s pravili igre demokratičnega sistema oblasti bo tem višje, če državljan presoja, da so postopki kot taki smiselni, pošteni. In pod temi pogoji bo tudi sprejel izide volitev. In tudi, če bo izgubil na volitvah, bo izide volitev vendarle priznal.

Če s temi kriteriji preizkusite različne tipe volilnih sistemov, sam sem jih predložil pet, potem vidite, da pri volilnih sistemih na osnovi relativne ali absolutne večine izstopata in sta torej izpolnjena kriterija koncentracije in participacije, medtem ko kriterij reprezentativnosti pri teh dveh volilnih sistemih ni izpolnjen.

Pri proporcionalnih volitvah z večmandatnimi volilnimi okraji je v zadostni meri podan kriterij koncentracije, medtem ko je pri čistem proporcionalnem sistemu podan kriterij reprezentiranosti. Le pri personaliziranem proporcionalnem sistemu so sočasno izpolnjeni vsi trije kriteriji - namreč kriterij koncentracije, participacije in reprezentativnosti. Morda je v tem moja ujetost kot Nemca, vendar menim, da so v primeru personaliziranega proporcionalnega sistema, kakršnega so si zamislili avtorji nemške ustave, najboljše zastopana vsa tri načela. Tako načelo reprezentiranja, koncentracije in participacije. K temu se bom kasneje še vrnil.

Če se ob tem povprašamo, kako so volilni sistemi v različnih sodobnih državah oblikovani, lahko ugotovimo, da v 59 državah velja večinski volilni sistem z relativno večino, v 56 državah proporcionalni volilni sistem, absolutni večinski sistem uporabljajo v 25 državah in prav tako v 25 državah mešane volilne sisteme. Če si ogledamo geografsko uvrstitev različnih tipov volilnih sistemov, zlahka razpoznamo dva kontinenta, na katerih prevladujejo proporcionalne volitve. Namreč, Evropa in Južna Amerika. Večinski volilni sistemi pa prevladujejo v Severni Ameriki, Afriki in Aziji. To je prav gotovo povezano z britansko kolonialno zgodovino. Če si ogledamo volilne sisteme, kot se uveljavljajo po letu 1989 v Srednji in Vzhodni Evropi, potem velja ugotoviti, glede na število volitev, ki so v okviru teh sistemov potekale, da je bil v desetih primerih uporabljen večinski volilni sistem (npr. Albanija 1991, Belorusija 1991, Hrvaška in Makedonija 1990, Makedonija 1994, Črna Gora 1990, Poljska 1989, Srbija 1990, Ukrajina 1994 in ZR Jugoslavija 1992), dalje, v teh deželah je v tem času bilo izvedenih 35 volitev na osnovi proporcionalnega volilnega sistema. Primeri so navedeni v tabeli. V dvajsetih primerih pa so volitve v teh deželah potekale ob uporabi mešanega volilnega sistema.

Slika 2: Uvrstitev držav Srednje in Vzhodne Evrope glede na tip uporabljenega volilnega sistema v obdobju od 1989 dalje

Večinski sistem	Mešani sistem	Proporcionalni sistem
Albanija, 1991	Albanija, 1992	BiH, 1990
Belorusija, 1995	Albanija, 1996	BiH, 1996
Hrvaška, 1990	Albanija, 1997	BiH, 1998
Makedonija, 1990	Armenija, 1995	Bolgarija, 1991
Makedonija, 1994	Azerbajdžan, 1995	Bolgarija, 1994
Črna Gora, 1990	Bolgarija, 1990	Bolgarija, 1997
Poljska, 1989	Hrvaška, 1992	Češkoslovaška, 1990
Srbija, 1990	Hrvaška, 1995	Češka, 1992
Ukrajina, 1994	Gruzija, 1992	Češka, 1996
Jugoslavija, 1992	Gruzija, 1995	Češka, 1998
Madžarska, 1990	Estonija, 1992	
	Madžarska, 1994	Estonija, 1995
	Madžarska, 1998	NDR, 1990
	Litva, 1992	Latvija, 1993
	Litva, 1996	Latvija, 1995
	Makedonija, 1998	Latvija, 1998
	Rusija, 1993	Moldavija, 1994
	Rusija, 1995	Moldavija, 1998
	Ukrajina, 1998	Črna Gora, 1992
	Jugoslavija, 1996	Črna Gora, 1996
		Črna Gora, 1998
		Poljska, 1991
		Poljska, 1993
		Poljska, 1997
		Romunija, 1990
		Romunija, 1992
		Romunija, 1996
		Srbija, 1993
		Srbija, 1997
		Slovaška, 1992
		Slovaška, 1994
		Slovaška, 1998
		Slovenija, 1990
		Slovenija, 1992
		Slovenija, 1996
(10 volitev)	(20 volitev)	(35 volitev)

Na osnovi študije o volilnih sistemih Srednje in Vzhodne Evrope, ki sta jo opravila Nohlen in Kasapovičeva in ob uporabi kriterijev reprezentativnosti, koncentracije in participacije, lahko različne volilne sisteme v tem prostoru realno oce-

nimo takole: v desetih deželah, kjer so uporabili večinski volilni sistem, je v petih primerih izpolnjen kriterij koncentracije, v vseh desetih primerih pa je izpolnjen kriterij participacije, saj so volilni sistemi volivcem omogočali, da so diferencirano izražali svoje volilne odločitve. V primerih volilnih sistemov, ki so uporabljali načelo "jarka" - torej v primerih sočasne delne uporabe večinskega in proporcionalnega sistema - in takih primerov je bilo sedem - so po presoji Nohlen/Kasapović v največji meri izpolnjeni vsi trije kriteriji. Od enajstih dežel, v katerih je bil uporabljen proporcionalni volilni sistem, jih deset izpolnjuje kriterije reprezentacije, vendar le v štirih primerih kriterij koncentracije in v šestih kriterij participacije.

Na osnovi obilja empiričnih podatkov, ki so prikazani v tabelah, je mogoče napraviti neke posplošujoče sklepe. In očitno je, da predstavlja zaporni prag skupaj z velikostjo volilnih okrajev tista dva elementa, ki sta najlažje vodljiva.

Dovolite mi, da ob koncu na kratko predstavim še nemški volilni sistem. Če ocenjujemo načelno, lahko rečemo, da imamo v Nemčiji čiste proporcionalne volitve. Pri tem pa so mandati preračunani na celotno nemško zvezno področje. Imamo zaporni prag, ki preprečuje vstop najmanjših strank v Bundestag na ravni 5%, zaporna klavzula se nanaša na celotno zvezno volilno področje. Ta zaporna klavzula pa ni preprečila, da bi na primer Zeleni kot manjša stranka, ne mogli v priti v Bundestag. Poleg tega pa obstaja še druga možnost za pridobitev mandata za majhne regionalno močnejše stranke, da vstopijo v Bundestag: pridobiti si morajo tri direktne mandate in če to dosežejo, so udeleženi pri delitvi mandatov. Torej za vstop v Bundestag je potrebnih več kot 5% vseh glasov ali pa trije neposredni mandati.

Posebnost nemškega sistema pa ni v dejstvu, da gre za proporcionalni sistem z določenim zapornim pragom, temveč da vsebuje izrazito komponento personalizacije, saj je polovica mandatov v volilnih okrajih razdeljena po načelih relativnega večinskega sistema. Vsak, ki si v volilnem okraju izbori mandat na osnovi relativne večine, gre v Bundestag. Tu gre za uporabo relativnega večinskega pristopa. Ideja, ki je vodila k taki ureditvi, je bila okrepiti vpliv lokalnih napram deželnim in zveznim strankarskim vodstvom. Za določanje kandidatov na ravni volilnih okrajev so namreč pristojna lokalna strankarska vodstva. Lokalna strankarska vodstva ljubosumno varujejo svoje pristojnosti pred deželnimi in zveznimi vodstvi. Druga osnovna ideja v zvezi z uveljavitvijo neposrednih volitev je, da se okrepijo povezave med kandidati in volilnim telesom. Raziskovali smo, ali je temu res tako, in ugotovili, da se to potrjuje. Če kot indikator uporabimo delež volivcev, ki v nekem volilnem okraju lahko navede ime svojega poslanca, potem lahko ugotovimo, da je v Nemčiji 24% takih, v ZDA, kjer uporabljajo čisti relativni večinski sistem, doseže seznanjenost prav tako le 24% vseh. Le v Veliki Britaniji je seznanjenih okoli 32%. To pa pomeni, da je komponenta personalizacije empirično potrjena.

V Nemčiji poteka razdeljevanje mandatov po deželah in sicer tako, da najprej ugotovimo in določimo število mandatov, ki jih je v prvem koraku (z večinskimi volitvami) pridobila posamezna stranka. Nato preide izračunavanje in ugotavljanje deleža mandatov na osnovi deželne strankarske liste. Ta strankarska lista je rezultat odločitev na ravni deželnih strankarskih vodstev. Posebnost pri tem je, da je število direktno pridobljenih mandatov odšteto od števila vseh mandatov, ki posa-

mezni stranki pripadajo na osnovi deleža oz. izkupička glasov za strankarsko listo. In le preostanek mandator se podeljuje na osnovi strankarske liste. Vzemimo primer: Neki stranki pripada 50 mandator; na osnovi oddanih prvih glasov je pridobila 30 direktnih mandator; preostalih 20 mandator pridobi na osnovi strankarske liste. Lahko pa se zgodi, da pridobi neka stranka več direktnih mandator, kot bi bil njen pripadajoči proporcionalni delež na osnovi oddanih glasov za strankarsko listo. To se praktično dogaja in stranka, ki na ta način pridobi mandate, jih tudi obdrži. V Nemčiji tako pridobljene mandate označujejo kot presežne mandate.

Če uporabimo prej navedene kriterije, namreč, reprezentacijo, koncentracijo in participacijo, potem je seveda jasno, da 5% zaporna klavzula oz. zaporni prag povzroča disproporcionalnost med glasovi in mandati. Govorimo o blagi disproporcionalnosti. To pa ima seveda tudi zaželen učinek. Namreč, blago koncentracijo deležev glasov oz. mandator v prid parlamentarnim strankam. Zaradi tega oblikovanje vlad v Nemčiji do danes praktično ne predstavlja nobenih težav. In, končno, kar zadeva participacije, torej glede udeležbe državljanov pri odločanju o konkretnih izvoljenih poslancih (personalizacija), na osnovi oddanih prvih glasov v volilnih okrajih, je to načelo v veliki meri uresničeno.

Nemški volilni sistem je postal izvozna uspešnica. Novozelandci so bili zadnji, ki so svoj veljavni večinski sistem odpravili in uvedli nemški model personaliziranih proporcionalnih volitev.

Prehajam k zaključku. Pomembno je, da je izbira volilnega sistema zavestna politična odločitev. Pri tem moramo vedeti, kateri kriterij je najpomembnejši in v kakšnem razmerju lahko različne ciljne postavke optimiramo. Seveda gre pri tem za razmerja med reprezentacijo, koncentracijo in učinkovitostjo ter participacijo. Idealnega volilnega sistema pa ni. Obstaja pa možnost, da izberemo take systemske elemente, ki ustrezajo pogojem in razmeram v določeni deželi in ki določajo razmerja med temi tremi osnovnimi kriteriji. In končno, volilni sistemi imajo zagotovo določene posledice in vplive, vendar ti niso mehanski. Vselej so odvisni od kulture in družbe, odvisni so od tega, ali so elita in državljani sposobni učiti se. Naj dodam, da so v Bolgariji leta 1990 imeli volilni sistem, kjer 25% prebivalstva ni bilo zastopanega v parlamentu s strankami, ki so jih volili. Pri nespremenjenem volilnem sistemu je dve leti pozneje ta delež padel na 15%, medtem ko je pri tretjih volitvah, ob isti volilni zakonodaji, bil še znatno nižji, saj je pristal pri vsega 7%. To pomeni, da moramo pravila tudi razumeti in z njimi uskladiti svoj taktiko in strategijo. Tudi na Poljskem so se tega morali šele naučiti. Pa tudi v Zahodni Evropi so se tega volivci morali naučiti. In še vedno po petdesetih letih Zvezne republike Nemčije razpravljamo o tem, ali imamo, za božjo voljo, pravi volilni model, ali pa bi se morali odločiti za model, ki bi dopuščal izboljšave volilnega sistema. Praktično to pomeni, da je debata o volilnem sistemu vedno odprta in da vedno znova debatiramo o kriterijih. Vendar pa poudarjam, da volilni sistemi dejansko funkcionirajo le, če jih prebivalci sprejmejo kot primerne ter če menijo, da so pravični in legitimni.

*In še moj zaključni komentar k situaciji v Sloveniji**

Če želimo spremeniti volilni zakon, se moramo vedno vprašati, zakaj pravzaprav želimo to storiti. Če kriterije, ki sem jih v predavanju želel razsvetliti, apliciramo na slovensko volilno zakonodajo in izide volitev, potem vidimo, da nekako v devetdesetih odstotkih strankarska sestava parlamenta odlikava strankarske opredelitve volivcev. V mednarodni primerjavi se pokaže, da je slovenski volilni sistem razmeroma proporcionalen in v smislu kriterijev ustrezno reprezentativen. Drugi kriterij, ki je v slovenskih razmerah morda še v večji meri uveljavljen kot v Nemčiji, je kriterij participacije. Državljan ima na volitvah dovolj možnosti, da sodeluje pri kadrovski izbiri. V Sloveniji pa nimate dveh stvari - in tega se je potrebno lotiti, če želite stvari spremeniti. Obstoječi sistem ne nudi najmočnejšim strankam nobene prednosti. Učinka koncentracije, ki je normalen v parlamentarnih sistemih, v Sloveniji ni. Najmočnejše stranke nimajo nikakršne prednosti, to pa lahko povzroča težave pri oblikovanju vlade oz. pri sporazumevanju glede koalicije. In to v Sloveniji prav dobro veste. Če sem bolj neposreden in če se ne omejujem v razmišljanju zgolj na nemški model in presojam z vidika razvoja volilnega sistema v Sloveniji, potem lahko kritično izpostavim vprašanje zaporne klavzule oz. zapornega praga. Trije mandati, ki jih mora neka stranka doseči, da se lahko vključi v parlament, to je smešno nizek prag. Če bi imeli 5-odstotni prag, lahko kot raziskovalec zastavim svoj klobuk, bi dosegli večjo koncentracijo in pozitivne učinke, ki so z njo povezani. Druga stvar, o kateri bi, glede na slovenski volilni sistem sam razpravljaj, seveda, če bi bil slovenski državljani, so - kako naj se izrazim, da ne bi bil nevljuden - pravila, ki dopuščajo, da zmagovalci iz volilnih okrajev, ki v času volitev delujejo kot neke vrste tekmovalne arene, na koncu ne vstopajo v parlament. Osebo vidim veliko prednost v možnosti, da bi vsak od enajstih volilnih okrajev v okviru volilne enote dejansko deloval kot tekmovalna arena. Tako bi bilo za državljane jasno in razvidno, kdo je zmagal in kdo izgubil. Lahko pa bi prešli tudi na koncept ene velike volilne enote, v kateri bi potekalo tekmovanje za vseh 88 volilnih mandatov. Sodim, da je s sedanjo ureditvijo bistveno prizadeto načelo enostavnosti in razumljivosti, s tem pa tudi legitimnost volilnega sistema med prebivalstvom. Na to še posebej opozarja potek delitve glasov v drugem koraku, pa tudi način, kako posamezne stranke sestavljajo svoje liste, kar nikakor ne more biti sprejeto kot posebej primerno in pošteno. Moj predlog bi torej bil vzpodbuditi koncentracijski učinek volitev s pomočjo zaporne klavzule. Poleg tega pa bi bilo potrebno poskrbeti za to, da bi postopek razdeljevanja mandatov bil bolj smiseln in enostavnejši. Ker ima človek vselej v glavi predvsem model, ki ga pozna iz svoje lastne dežele, se mi zdi povsem smiselno in sprejemljivo, da bi tudi v Sloveniji uvedli proporcionalni volilni sistem po nemškem vzoru. Prav gotovo obstajajo možnosti za to, da bi se nekako znebili presežnih mandatov iz nemškega sistema. Ne bi želel preiti k tehničnim podrobnostim, vendar sem prepričan, da bi tak postopek lahko iznašli.

* Zaradi omejenega prostora smo v objavo vključili le odgovore na postavljena vprašanja. Vprašanja so po zaporedju postavili: prof. dr. Ivan Kristan, mag. Matevž Krivic in drugi.

Po mojem občutku, glede na seznanjenost s slovenskim sistemom in razmerami, je pomembno, da vzamete za izhodišče razmišljanja o spremembah konsenz glede volilnega sistema, ki ga je politična elita in prebivalstvo izoblikovalo na začetku, po prehodu v demokratični sistem. Torej vzemite za izhodišče sistem, ki ga imate in potem ga izboljšajte. In po mojem mnenju je vreden izboljšav na obeh točkah, ki sem jih omenjal. Hvala!

Po zapisu simultanege prevoda priredil N. T.

Sergej FLERE

Vlado Srak

Leksikon morale in etikeEkonomsko-poslovna fakulteta, Maribor
1999, str.1-579

Dr. Vlado Srak se je v slovenski publicistici in družboslovju že uveljavil kot pisec številnih leksikonov o morali in politiki. Razen tega je napisal tudi lepo število drugih družboslovnih in publicističnih publikacij. S svojimi leksikoni je uveljavil zvrst družboslovnega dela, ki je na Slovenskem manjkajoča, kajti pri nas primanjkuje sistematičnih, učbeniških in zlasti leksikonskih del s posameznih področij družboslovja. Dr. Srak je takorekoč edini, ki je večji del svojih družboslovnih prizadevanj usmeril na to področje in tudi razvil določeno metodologijo tega dela.

Priljučno delo presega dosedanje intelektualne izdelke dr.Sruka. Izdelava leksikonskega dela z znanstvenega področja, na katerega se nanaša etika, je zelo zahtevno. Zahtevnost predvsem izhaja iz same nedoločenosti meja problematike, ki jih zadeva moralna (predmet etike kot vede). Prva težavna naloga pri izdelavi takšnega dela je geslovník. Dr. Srak se je tukaj pokazal precej vsestranski in izčrpen. V zelo obsežni knjigi se najdejo gesla, ki zadevajo moralne pojave in moralne vidike pojavov iz najrazličnejših področij družbenega življenja in predvsem v kulturi. To je nujno, ker morala preveča takorekoč celotno družbeno delovanje posameznika in družbeno življenje ter kulturo (razumljeno v antropološkem, pa tudi v laičnem pomenu). Tako nam bo Leksikon dr. Sraka v oporo rako pri analizi družboslovnih pojavov in pojmov, kot pri splošno izobraževalnih namenih. Gotovo bi lahko bil koristen tudi pri pouku predmeta Verstva in etika tako za učitelje osnovne šole kot za učitelje ustreznega predmeta v srednjem izobraževanju.

Dr. Srak obdeluje vse teoretične pojme, ki se nanašajo na etiko in moralno, oblikovani znotraj posameznih filozofskih in družboslovnih ved. Tu so pojmi, ki zadevajo socialno psihologijo, sociologijo, etiko in ostale filozofske vede, politologijo, pravoznanstvo

idr. Seveda so najbolj sistematično podani pojmi, ki zadevajo etiko samo, vendar kaže, da je to zelo težko in celo pogostoma krivično ločiti od drugih družboslovnih pojavov in pojmov, v katerih je določena etična oz. moralna komponenta. Omeniti velja prikaze etičnih naukov posameznih verstev. Razen tega ima Leksikon tudi določeno "življenjskost", torej preseže običajno akademsko odmaknjenost z izčrpnim analitičnim prikazom pomena laičnih izrazov, ki se nanašajo na moralnost osebe (npr. objestnost, opolzlost). Avtor je pozoren tudi do novih pojavov na področju etike, ne samo takšnih kot so "permisivna vzgoja", temveč tudi na oblikovanje nadzorstva, značilnega za moderno družbo (E. Durkheim, T. Parsons). K zanimivosti in nazornosti Leksikona prispevajo tudi pregovori, zlasti latinski. Vendar obstaja tudi nevarnost, da problematiko razume preširoko: tako se v Leksikonu pojavlja geslo "Paulingova peticija", ki je vsekakor marginalnega pomena za razumevanje etike in morale. Tudi geslo "pornokracija" ne prispeva bistveno k razumevanju etike in npravnosti sodobne družbe, zadoštuje namreč "pornografija".

Predvsem pa Leksikon lahko, s svojo razčlenjenostjo in bogastvom tako gesel kot tudi konkretne vsebine, brez vsiljevanja določenega npravnega nazora, z znanstveno objektivnostjo, prispeva k odpravi stališč, ki moralo zreducirajo in poenostavijo v bolj ali manj veliko število pravil, ki naj bi jih mehansko izvajali. Iz Leksikona lahko tudi spoznamo, da odgovori na moralna vprašanja niso enostavni in enoznačni, vprašanja pa marsikatera so.

Igor LUKŠIČ

John Kean

Civil Society. Old Images, New Visions.
Polity Press 1998.

Delo Johna Keana je na Slovenskem dokaj dobro poznano zlasti v zvezi s problematiko civilne družbe. John Kean je v začetku osemdesetih let spodbudil razpravo o civilni družbi kot pojmu, ki naj bi postal skupni

imenovalec vseh procesov demokratizacije tako na zahodu kot na socialističnem vzhodu, v Aziji in v Latinski Ameriki. Pričujoče delo je pregled dogajanj v osemdesetih in devetdesetih letih in na tej osnovi ponovna ocena koncepta civilne družbe in njegovih ključnih dimenzij. Delo je razčlenjeno v devet poglavij, od tega sedem vsebinskih. Uvodoma Kean predstavi dve podobi: Beograd in Malezijo. V prvem poglavju, ki ga je naslovil z oblast, najprej ugotovi, kaj je obema podobama skupno: civilna družba. V nadaljevanju Kean povzema temeljne ugotovitve iz svojih del *Civil Society and the State* (1988) in *Democracy and Civil Society: New European Perspective* (1988). Avtor precej prostora namenja argumentom, po katerih civilna družba nima več uporabne moči v mišljenju sodobnih družb in odgovarja, zakaj po njegovem mnenju očitki ne držijo. Po njegovi oceni je demokracija še vedno eksistenčno vezana na ločitev institucij civilne družbe in države.

Drugo poglavje nosi naslov Gramsci. Tu avtor osvetljuje neogramskijsanske pristope, ki so jih v obravnavi civilne družbe razvijali zlasti na Japonskem, v okviru tako imenovane Šole civilne družbe, in v Latinski Ameriki. V tej percepciji se izpostavlja civilno družbo predvsem kot ne-tržno in ne-državno institucijo, ki se bori proti izoriščevalski moči kapitalistične družbe. Kean izpostavlja Gramscijevo aktualnost, še posebej pa izpostavlja pojem hegemonije, pozicijske vojne in Gramscijevo nastrojenost proti ekonomizmu. Slednje se mu zdi vprašljivo in za današnje razumevanje civilne družbe preostro. Ekonomija je, po njegovem mnenju, bolj konstitutivna za civilno družbo kot je to pri Gramsciju ali neogramskijsanstvu. V nadaljevanju analizira civilno družbo v vzhodni in zahodni Evropi. V tem kontekstu razpravlja o pojmu globalne ali mednarodne civilne družbe in navaja uporabo pojma celo v nekaterih afriških državah v procesu vzpostavljanja demokratičnih ureditev. Ponovno se vrača k Aziji in izpostavlja rabo pojma civilna družba na Kitajskem in v Južni Koreji, pa tudi v muslimanskem svetu. Naslednje poglavje Globalni trendi je vsebinsko tako že obravnavano v predhodnem. Tu gre za odpiranje novih dimenzij globalne ci-

vilne družbe, ki so vezane na koncept suverenosti in blaginje ter v tem kontekstu tudi na reforme socializma na Kitajskem. V tem poglavju Kean opozarja na nevarnost, da se civilna družba pogosto uporablja kot idealni tip. Avtor se zavzema za takšno rabo pojma, ki omogoča opis realnosti in njeno boljše razumevanje. Avtor navezuje pojem civilne družbe tudi na politike, ki so svojo dejavnost utemeljevali na nasilju, na pojme despotizma in konsolidacije demokracije. Za Keana so vsi, ki zanikajo pomembnost pojma civilne družbe v boju za egalitarno razliko, monisti in v resnici potencialni tirani. Kean je s tem pokazal, da je zanj civilna družba tudi politični koncept, ki ohranja pri življenju njegovo predstavo demokracije.

V poglavju Disputi se ukvarja z nasprotniki in celo sovražniki koncepta civilne družbe. Med drugim gre za tiste, ki menijo, da razlikovanje med civilno družbo in državo nima podlage v realnosti, pa za one, ki so prepričani, da se skozi pojem civilne družbe vleče pojem kapitalizma, za tiste, ki stavijo na odpravo države ipd.

Posebno poglavje avtor namenja nacionalizmu. Uvodoma razgrinja in kritizira Gelnerjevo razumevanje razmerja med nacionalizmom in civilno družbo. Podrobno se ukvarja s politično posredovanostjo pojma nacija na primeru Evrope. Za Keana je demokracija kontinuiran boj zoper poenostavljanje, nacionalizem pa kontinuiran boj za poenostavljanje. Pri analizi razmerja med nacijo in nacionalizmom pa Kean ostaja vzvišeni akademski zahodnjak, tako da analizo zamenjuje z moralno obsodbo vseh in slehernega nacionalizma. Edina rešitev za nacionalizem je po njegovem prepričanju demokracija. S tega stališča tudi predlaga štiri mehanizme urejanja razmerij v Evropski uniji:

1. decentralizacija nacionalnih držav in uvajanje načela Evropa regij
2. mednarodno priznana legalna zagotovila nacionalnih identitet
3. razvoj množstva identitet znotraj civilne družbe, pri čemer je nacionalna identiteta samo ena od mnogih, ne pa pevladujoča
4. vzpostavitev mednarodne civilne družbe in s tem deteriorizacija nacionalne identitete.

S temi postopki o necivilni družbi se Kean ukvarja s pojmom civilnega in necivilnega

zlasti v angleški tradiciji, v nadaljevanju pa navezuje zlasti na Foucaulta, Eliasa in Bauman. V ospredju je koncept nasilja kot glavne karakteristike necivilnosti ali barbarizma. Eno temeljnih vprašanj, ki si jih Kean zastavlja v tem poglavju se glasi: kako narediti civilno družbo bolj civilno.

V zadnjem vsebinskem poglavju, ki nosi naslov *Publiciteta*, Kean razpravlja o zvezi med nasiljem in javno sfero. Posebej izpostavlja tri faze reafirmacije javnosti v moderni zgodovini in analizira krizo javnih medijev v Evropi. Izpostavlja zlasti finančni vidik ter probleme legitimacije in tehnoloških sprememb. Za podrobno analizo javne sfere je Kean uvedel tri ravni: mikro, mezo in makro javno sfero. V tem poglavju torej na novo premišlja strukturne spremembe javne sfere.

V kratkem zaključku Kean naproša vse tiste, ki še nasprotujejo konceptu civilne družbe, naj se sprehodijo po Bejrutu in namiguje, naj si tam ogledajo konsekvence svojega stališča.

Keanova razprava je večplastna analiza in prikaz sodobnih konceptov politične teorije z elegantnimi sprehodi v zgodovino političnih idej, primeri so z vseh koncev sveta in stem tudi celovit prikaz načina mišljenja in pisanja, ki sodobno politično znanost usposablja za mišljenje v sedanjem času.

Milan JAZBEC

Anton Grizold

Evropska varnost

Ljubljana, Fakulteta za družbene vede. 1999.
221 str.

Zagotavljanje varnosti v Evropi je eno temeljnih teoretičnih in praktičnih vprašanj, ki tradicionalno okupira tako politične pragmatike kot mislece. Ob izteku drugega tisočletja zato spremenjeno mednarodno okolje ter novi izzivi narekujejo kritično oceno akterjev evropske varnosti in vzpostavitev elementov za njeno novo, ustreznejšo konceptualizacijo.

Izviren slovenski pogled na navedene dileme in izzive predstavlja v svojem najno-

vejšem delu z naslovom "Evropska varnost" Anton Grizold. Po lanskoletni teoretični utemeljitvi varnostnih konceptov in sodobnih znanstvenih pristopov (Mednarodna sigurnost, Zagreb), nam tokrat predstavlja konkretno in pregledno analizo nove evropske varnostne strukture in elementov njenega okolja ter v njuno osrčje postavi medetnične konflikte kot poglavitni vzrok sodobnih kriz. Tako zamišljen vsebinski potek celotnega dela se mu izteče v predstavitev slovenske nacionalne varnosti v evroatlantskem kontekstu in njenih možnosti. Članstvo Slovenije v Natu kot optimalno varnostno izbiro utemelji z ustrezno argumentacijo in kritično oceni potek dosedanjih aktivnosti.

Medetnični konflikti kot temeljni vzrok sodobnih kriz (Balkan, Zakavkazje) vplivajo na spremenjeno pojmovanje varnosti (od ozko vojaško-obrambne do širše družbene, podprte z imperativom spoštovanja človekovih pravic in z globalnimi viri ogrožanja), hkrati pa tudi na podobo mednarodnega sistema. Iz slednjega izhaja eno najpomembnejših vprašanj nove vrednostne paradigme, in sicer zahteva po tem, da naj mednarodni sistem zagotavlja tudi individualno in kolektivno varnost etničnih skupin ne glede na to, v kateri državi so. Njihova elementarna pravica je vsekakor tudi biti zaščiten pred nasiljem države v kateri živijo. Takšno zaščito lahko nudi in zagotavlja le mednarodna skupnost z razvejanim sistemom svojih institucij in mehanizmov, saj praksa kaže, da notranje državni medetnični konflikti slej ko prej dobijo mednarodne razsežnosti. Navedeno zato daje legitimnost taki zaščiti, ki za postmoderne države, zlasti članice EU, pomeni zagotavljanje univerzalnih etičnih vrednot, izhajajočih iz posameznikove pravice živeti v miru in blaginji.

Predstavitev nove evropske varnostne strukture Grizold opre na analizo varnostnih pristojnosti štirih mednarodnih organizacij, ki so opremljene z mehanizmi za njeno zagotavljanje, in so zato tudi najbolj prisotne, pri zagotavljanju varnosti v Evropi.

Združeni narodi se pri tem soočajo z izzivi, ki že presegajo njihove zmogljivosti, utemeljene v mednarodnih razmerah ob koncu druge svetovne vojne. Zato postaja

vedno bolj očitno njihovo sodelovanje z regionalnimi organizacijami pri zagotavljanju (evropske) varnosti, a tudi potreba po redefiniranju njihove konceptualizacije v zagotavljanju miru. Ob tem je Nato s svojo preobrazbo, utemeljeno v Londonski (1990) in Rimski (1991) deklaraciji in operacionalizirano v Študiji o širitvi (zaključena in predstavljena državam v Partnerstvu za mir 1995), uspel potrditi namero, da ostane primaren dejavnik zagotavljanja evropske varnosti v konkretnem reševanju kriz, tudi izven ozemlja svojih članic. V primerjavi z njegovo transatlantsko komponento pa dogovorjena vključitev Zahodnoevropske unije v EU kaže na poskuse konkretiziranja evropske varnostne identitete, ki je dosedaj pri EU ostajala na ravni neinstrumentaliziranih izjav o dobrih namerah.

Zato v evropskem kontekstu postaja čedalje bolj opazna vloga OVSE, ki je, kot ugotavlja avtor, danes nepogrešljiva regionalna organizacija, ki s celovitim pristopom k evropski in svetovni varnosti pomembno prispeva k vzpostavljanju uravnoteženega skupnega in celostnega evropskega varnostnega sistema. OVSE predstavlja forum za dialog na področju varnosti in sodelovanja, zagotavlja sredstva za podporo in uveljavitev tvrstnih vrednot in standardov, daje na razpolago mehanizme za nadzor izvajanja individualnih in kolektivnih človekovih pravic, podpira vojaško odprtost in preglednost ter razvija mehanizme zgodnjega opozarjanja, preventivne diplomacije in kriznega upravljanja.

Navedeno se v celoti ujema z naravo sodobnih kriz, katerih odpravljanje oz. reševanje temelji tako na zgodnjem odkrivanju (medetničnih) napetosti kot na zahtevnosti vsestranske pokonfliktne družbene obnove prizadetih. Zagotavljanje mednarodne varnosti se zato opazno premika od njene klasične vojaško-politične razsežnosti k preprečevanju kriz in k pokonfliktni družbeni rekonstrukciji ter vključevanju prizadenih držav v mednarodne integracije. Na ta način se ohranja mednarodna stabilnost in krepi delovanje demokratičnih institucij v državah, ki postajajo odprte in povezane. Nesprejemanje takšnega obnašanja s strani posameznih, izjemnih primerov, kaže

na nujno njegove vsestranske kodifikacije, kjer OVSE pomembno utira pot, s tem pa se tudi kaže bodoča evolucija mednarodnega prava.

Obsežno in zelo podrobno primerjalno analizo varnostnega delovanja navedenih štirih mednarodnih organizacij, oprto na prikaz in komentar številnih konkretnih primerov, Grizold sklene z ugotovitvijo, da morajo te organizacije zaradi novih temeljev in pojmovanj varnosti, izhajajočih iz njene celovitosti in nedeljivosti, prilagoditi svoje delovanje in strukture novonastalim razmeram. Pri tem kot osnovno spoznanje navede dejstvo, da nobena od njih ni sposobna sama v celoti pokrivati varnostnih in obrambnih potreb evropske celine.

Navedene ugotovitve so vsekakor dobro izhodišče za opredelitev slovenske nacionalne varnosti, ki mora upoštevati naravo evropskih integracijskih procesov in razvoj sodobne vojaške tehnologije. Dodaten pomemben dejavnik so t.i. notranje značilnosti. Sistem nacionalne varnosti v Sloveniji kot celota postaja jasnejši in dostopnejši za parlamentarno preiskavo, sredstvom javnega obveščanja, raziskovanju in javni kritiki, a tudi vojska je postala bolj socialno reprezentativna in nacionalno ter kulturno bolj homogena.

Za Grizolda so to tiste prvine, ki omogočajo nadaljnjo konceptualizacijo slovenske nacionalne varnosti in njeno vpetost v širši mednarodni okvir. S tega vidika, kakor tudi zaradi varnostnih izbir novih majhnih držav, je za Slovenijo članstvo v Natu tehtna in zanesljiva opcija. Dosedanje sodelovanje je bilo obsežno in koristno, zlasti v okviru programa Partnerstvo za mir, ki ponuja stvarna pričakovanja za politično in vojaško sodelovanje z Natom. Slovenija izpolnjuje temeljna merila za članstvo v Natu, ugotavlja in utemeljuje Grizold, a hkrati poudarja ključni pomen politične odločitve pri izboru novih članic. Urejanje nacionalne varnosti, ki v sodobnem svetu vse bolj dobiva mednarodni značaj, s tem postavi in utemelji v primarni optiki slovenskih prednostnih zunanjepolitičnih nalog.

Njegova knjiga zato prihaja med zainteresirane bralce ob zelo primernem času, saj z različnih vidikov aktualizira pojmovanje

varnosti, zlasti na evropskem kontinentu. Ob njeni splošni aktualnosti in izvirnosti, v slovenskem primeru pa še redkosti, je očiten tudi jasen in tehten stil z metodološko urejeno in poučno notranjo strukturo, vsebina pa, poleg odgovorov na nekatere varnostne dileme in izzive, odpira pomembna vprašanja za nadaljnje proučevanje. Očiten poudarek na medetničnih konfliktih in njihovo uvajanje v varnostne študije, oprto na analizo konkretnih in sodobnih problemov, ki so tudi izkustveno blizu slovenskemu bralcu, daje celotni materiji dodatno strokovno izostrenost. Tako zastavljenemu znanstvenemu delu bi zato težko dodali kakšen vsebinski in metodološki napotek. Vendar poskusimo, vsaj zaradi nadaljnega strokovnega izziva, s kritično refleksijo v treh točkah.

Prvič, recimo, da bi avtor v predstavitvi posameznih vsebinskih sklopov (izzivi, elementi, dejavniki, substrukture, procesi) še poglobil in razširil svoje predstavitve in analize ter dodatno poudaril njihovo veliko prepletenost in soodvisnost, s tem tudi kompetitivnost, na širšem evropskem prostoru. Toda tak pristop bi najmanj podvojil sedanjí obseg knjige, zaradi relativno hitrega spreminjanja dogodkov in njihovega vsebinskega niansiranja pa bi zagotovo izgubila del svoje siceršnje aktualnosti. Drugič, recimo, da bi v svojo analizo vključil še vrsto ostalih regionalnih evropskih organizacij, ki se tudi oz. vsaj deloma in posredno ukvarjajo z varnostnimi vprašanji - npr. Nordijski svet, Svet baltskih obmorskih držav, Srednjeevropska pobuda, Donavska komisija, Črnomorska ekonomska skupnost, razne trilaterale itd. A tudi to bi zraven dodatne poučnosti in uporabnosti že pomenilo opazno vsebinsko razširitev sedanjega teksta in delno spremembo njegove strukture. In tretjič, recimo, da bi se dodatno poglobil v transatlantsko in evrazijsko komponento evropske varnosti in predstavil relacijo do ZDA (in Kanade) ter do Ruske federacije (in Kitajske), vključno z njenim južnim izhodom oz. relacijo do Turčije (in v nadaljevanju do islamskih držav). V tak globalni oris bi lahko deloma vključil še ekonomsko komponento sodobne varnosti in stabilnosti (dolar - evro; energetska odvisnost Evrope; zaostajanje v razvoju visokih tehnologij itd.). A tudi takšen

dodatek bi predstavljal še eno, novo študijo. Zato lahko ugotovimo, da je najnovejše Grizoldovo delo, ki se opira na 98 virov (polovica iz leta 1995 in pozneje) in 40 dokumentov ter prinaša 50 strani zelo uporabnih prilog, aktualna in jasna analiza sprememb in razmer v evropski varnosti, ki tudi desetletje po padcu berlinskega zidu še vedno niso v celoti spoznane in dorečene. Pomeni korak naprej v razvoju in v uveljavljanju slovenske obramboslovne misli, kjer je danes profesor Grizold, predstavnik prve generacije slovenskih obramboslovcev, njen osrednji promotor.

Knjiga "Evropska varnost" predstavlja pomemben strokovni korak in podlago za nadaljnje proučevanje posameznih varnostnih točk na starem kontinentu, predvsem pa nudi široko utemeljeno izhodišče za bodočo celovito sociološko in politološko zasnovano tematizacijo fenomena mednarodne varnosti v procesu nastajanja globalne družbe. Če bi poskusili upoštevati še prej omenjene refleksije, bi lahko zapisali, da je avtor pričujoče knjige, ki že deveto leto predava omenjeno tematiko na FDV in ki je opazno prisoten v tovrstnih mednarodnih krogih, pravzaprav poklican, da čez določen čas predstavi takšno kompleksno ter interdisciplinarno delo.

Larisa VODEB

Maria Todorova
Imagining the Balkans

Oxford University Press, New York, Oxford
1997, 257 str.

Maria Todorova si je zastavila zahtevno nalogo predstaviti, kako se je v zahodni civilizaciji trdno zasedrila negativna percepcija in podoba Balkana. To je poskušala doseči tako, da je elaborirala predvsem obsežno sekundarno, delno pa tudi primarno literaturo o Balkanu. Nenazadnje to potrjuje tudi zapisana bibliografija, kjer je avtorica navedla 729 enot. Navkljub obsežnemu sekundarnemu materialu, ki je bil avtorici na voljo, ji je uspelo, da je svoj prispevek strnila

v relativno skoncentrirano in vsebinsko jasno razdelano zgodbo.

Avtorica v uvodu bralca seznani z najpogostejšimi stereotipnimi karakteristikami Balkana oziroma balkanizacije kot so nerazvitost, brutalnost, parceliziranost, fragmentiranost. Posebej poudari dejstvo, da sta Balkan in balkanizacija tako kot drug vsak stereotip zgrajena na pretiranem redukcionizmu in generalizaciji. Vendar je zanju značilno še nekaj. Stereotipna predstava in percepcija Balkana je dosegla *"tako stopnjo in intenziteto, da si zasluži posebno analizo"* (Todorova 1997,3). Stopnja in intenziteta stereotipne predstave Balkana kot nekaj, kar je "drugačno" od Evrope, pa se nenazadnje izražata tudi v izredni zasidranosti in vkošenosti v ljudskih glavah "evropskega človega". Obstaja pa še ena pomembna podrobnost. Koncept Balkana se je kot oznake za "drugačnost" uveljavil v številnih diskurzih - od zgodovinskega, antropološkega, sociološkega pa vse do literalnega. V uvodu avtorica predstavi tudi koncept orientalizma in ga primerja s konceptom Balkana, tipičnima primera oznak za "drugačnost". Vendar poudari, da se je koncept balkanizma zaradi različnih vzrokov in dejavnikov (geopolitični, ideološki) v veliki meri neodvisno razvijal od orientalizma. Bistvena razlika je v tem, da se orientalizem osredotoča na poudarjanje razlik med različnimi tipi, medtem ko je pri balkanizmu poudarek na razlikah znotraj enega tipa. Tako je balkanizem v nasprotju z orientalizmom vedno diskurz, ki je obremenjen z nejasnostjo, dvomjem, kontradiktornostjo. Navedene karakteristike pa se ponavadi tretirajo kot anomalije. Todorova pod pojmom balkanizem razume tisto, kar je bilo *"postopno oblikovano v dveh stoletjih in se je izkristalizirano v specifičnih diskurzih po balkanskih vojnah in prvi svetovni vojni"* (ibid:19). Naslednja oznaka, ki jo je Balkan pogosto deležen, pa je njegova vloga mosta med vzhodom in zahodom, med Evropo in Azijo.

Po kratki uvodni predstavitvi stereotipnih stališč o Balkanu in balkanizaciji si je avtorica v prvem poglavju zastavila cilj, da bo kronološko prikazala nastanek in uporabo izraza Balkan. Že na začetku poudari, da je

izraz Balkan istočasno, ko je bil sprejet kot geografska oznaka, začel pridobivati tudi družbeni in kulturni pomen. V angleškem jeziku je bilo poimenovanje gorske verige z Balkanom, ki je ločevalo Bolgarijo od vzhoda in zahoda ter bilo vzporedno z reko Donavo, prvič uporabljeno v 18. stoletju (John Morritt 1794), čeprav je prvo omembo Balkana moč zaslediti že v 15. stoletju (Filippo Bounaccorsi Callimaco 1490). Večina popotnikov je ta predel označevala z antičnim izrazom Haemus. Drugi, ki je uporabil turški izraz za poimenovanje omejenе gorske verige Balkan, je bil Nemec Schweigger. Do osemnajstega stoletja sta se večinoma enakovredno uporabljala oba izraza za to gorovje, po letu 1820 pa je prevladal izraz Balkan. Druga polovica 19. stoletja je prinesla tudi oznako Balkanski polotok, nekateri pa so se zavzemali, da bi se izrazi Balkan, Balkanski polotok in jugovzhodna Evropa uporabljali kot sinonimi. Splošna ugotovitev glede poimenovanja in rabe izraza Balkan, ki jo avtorica izpelje, je ta, da je definicija Balkana kombinacija geografskih, političnih, kulturnih, etničnih, verskih ter ekonomskih kriterijev. Ta definicija omogoča, da avtorji področje oziroma izraz Balkana različno določajo in razumejo. Za Mario Todorovo Balkan predstavljajo Albanci, Bolgari, Grki, Romuni in nekateri deli nekdanje Jugoslavije ter določen del Turčije. Druga polovica prvega poglavja knjige pa je namenjena navedbi različnih oblik in konotacij izraza Balkan v romanskih in germanskih jezikih ter jezikih prebivalcev Balkanskega polotoka. Avtorica se podrobneje zadrži tudi pri izrazu balkanizacija, ki je najpomembnejša izpeljanka besede Balkan. Od konca 19. stoletja je Balkan vedno pogostejše pridobival politično konotacijo, s katero se je označeval pojav nastajanja novih držav. Vendar je, kot ugotavlja avtorica, zanimivo to, da se izraz "balkanizacija", ki je največkrat označeval proces nacionalne fragmentacije nekdanjih geografskih in političnih enot v nove manjše države, ni uporabljal v času razpadanja Otomanskega imperija, ampak je bil izoblikovan šele ob koncu prve svetovne vojne, ko je bil balkanski zemljovid dopolnjen z novimi državami. Drugi val uporabe izraza "balkanizacije" pa

se je pojavil z začetkom dekolonizacijskega procesa po koncu druge svetovne vojne. V tem obdobju se je raba "balkanizacije" postopoma začela oddaljevati od konteksta mednarodnih odnosov in se sčasoma vrivala tudi na druga področja, vendar se je pomenško še vedno nanašala na označevanje problemov. Izraz ni zaobšel niti akademske sfere, svoj prostor pa je našel tudi v literarnih študijah, kjer je postal sinonim za dehumanizacijo in deestetizacijo. Kronološki pregled uporabe izraza Balkan in balkanizacija omogoči avtorici, da ob koncu poglavja jasno poudari, da je uporaba izraza Balkan in balkanizacija popolnoma izstopila iz geografskega konteksta. Uporaba izraza Balkan se je torej popolnoma "dekontekstualizirala".

Sledi poglavje o samopodobi balkanskih narodov. Avtorica tako v drugem poglavju razkriva in primerja ter išče skupne točke v oblikovani samopodobi prebivalcev, ki živijo na Balkanu. Ko odkriva samopodobo Balkancev, se osredotoči na predstavitev nacionalne percepcije in identitete domače inteligence, ki je imela s svojim delovanjem močan vpliv na ostale pripadnike družbe. V tem poglavju tako lahko spoznamo temeljne značilnosti samopobodobe Bolgarije, Turčije, Grčije, Romunije, Albanije in nekdanje Jugoslavije. Poudarjeno je, da sta Bolgarija in Turčija pravzaprav edini državi, ki izrazu Balkan pripisujeta ustrezen pomen in brez sramu sprejemata svoje balkanstvo. Skupno vsem navedenim balkanskim državam pa je, da je v njihovi samopercepciji prisotna samostigmatizacija in razumevanje sebe kot križišča, kjer se srečujeta dve civilizaciji. Balkanske države se torej pojmujejo kot most med dvema kulturama, vendar je slednja karakteristika skupna tudi drugim vzhodnoevropskim narodom. Avtorica ugotavlja, da lastna percepcija ni povsem neodvisen produkt samorefleksije, ampak jo oblikujejo tudi zunanji vplivi tujih percepcij. Tako postavi tezo, da se je tuja (zahodnoevropska) percepcija Balkana v tem konkretnem primeru v veliki meri internalizirala. Tako so naslednja poglavja namenjena predstavitvi tujih percepcij. Balkan kot ločeno geografsko, kulturno in družbeno entiteto so zahodnoevropski popotniki in diplomati

v veliki meri začeli "odkrivati" šele v drugi polovici 18. stoletja. Potopisi teh popotnikov, ki so brez dvoma vplivali na oblikovanje javnega mnenja, so bili v večini prežeti s predsodki in odsevajo tudi takratno politično orientacijo in naklonjenost držav, iz katerih so popotniki prihajali. Tako se opisi in vrednostne oznake Balkana in prebivalcih razlikujejo glede nato, iz katere države je popotnik izhajal. Poplava najrazličnejših potopisov o Balkanu in prebivalcih je avtorici narekovala tezo, da je do začetka tega stoletja nemogoče govoriti o skupni evropski ali zahodni percepciji Balkana. Govorimo lahko le o ločenih nacionalnih percepcijah Balkana. Navkljub določenim skupnim vzorcem, Maria Todorova trdi, "da ni bilo skupnega zahodnega stereotipa o Balkanu" (ibid, 115), kajti tedaj "ni obstajal skupen Zahod" (ibid). Hkrati pa tudi nacionalni stereotipi še niso bili homogeni, ampak so vsebovali kontradiktorne elemente. Prav tako je do začetka 20. stoletja redko zaslediti popolnoma zaničljivo in negativno oceno celotne regije.

V petem poglavju je strnjen prikaz stereotipnih predstav o Balkanu, ki so se začele pojavljati ob začetku našega stoletja. Kot pove že sam naslov poglavja, je to obdobje prineslo izoblikovane klasifikacije in začetek trenda o poenotenem zahodnoevropskem stereotipu o Balkanu in balkanizaciji. Ena takšnih splošno pojavljajočih se oznak je karakteristika brutalnosti oziroma krutosti, ki je ponavadi vedno razložena kot značilnost vzhoda. Naslednje karakteristike, ki so se začele pogostejše pojavljati, so bile nepredvidljivost, nestabilnost, neolikanost. Navedene značilnosti so predstavljale nasprotje konceptu Evrope, ki je simboliziral čistost, red, samokontrolo, pravičnost, učinkovitost javne uprave, pravno državo, skratka višjo kulturno stopnjo razvoja. Začetek 20. stoletja je torej prinesel izrazito poudarjanje emotivnih karakteristik prebivalcev Balkana. Postopno oblikovanje in formulacija skupnega zahodnega pogleda na Balkan, ki je presegel nacionalne okvire, pa je prineslo obdobje med obema vojnoma. V tem obdobju že lahko iščemo korenine začetka skupnega zahodnoevropskega stereotipa o Balkanu, ali z besedami Todorove, prišlo je

do "internacionalizacije stereotipa" (ibid, 123). V obdobju med obema vojnama se je začel izpostavljati tudi rasni (etnični) element prebivalcev Balkana. Etnična heterogenost Balkanskega polotoka, ki ni sledil zahodnoevropskemu procesu nation-buildinga, je bila označena kot posebna (nižja) stopnja v razvoju civilizacije. Balkan je tako v tem obdobju pridobil splošno sprejeto oznako karikature antičnega sveta, kjer vlada rasna nečistost, ki je vzrok, da so njegovi prebivalci intelektualno inferiorni, nezreli za samostojnost ter naravno nagnjeni k divjaštvu, neciviliziranosti in barbar-skosti. Nova značilnost v poenoteno izoblikovani podobi Balkana pa je bila dodana po koncu druge svetovne vojne, ko so nekatere balkanske države postale del komunističnega bloka. Balkan je bil tako razglašen za področje "izgubljeno za zahod" (ibid, 133). Avtorica poglavja zaključí z osvetlitvijo zadnjega vala rabe izraza Balkana in balkanizacije, ki se je pojavil s padcem hladne vojne in propadom komunističnih sistemov v vzhodni Evropi. Razpad Jugoslavije oziroma vojna na tleh nekdanje Jugoslavije, ki je bila vztrajno označena kot balkanska, pa je ponovno oživila iz obdobja med obema vojnama utrjen zahodnoevropski stereotip o neciviliziranem in barbar-skem Balkanu.

Todorova se je v šestem poglavju odločila za kratko primerjavo med konceptom Srednje Evrope in konceptom Balkana. Poglavje je osredotočeno na predstavitev evolucije koncepta Srednje Evrope. Avtorica izpostavi tri etape, ki so idejo Srednje Evrope zaznamovale, istočasno pa išče, kakšno vlogo so zagovorniki Srednje Evrope pripisovali Balkanu. Na koncu poglavja avtorica pride do spoznanja, da sta koncepta Srednje Evrope in Balkana medotološko neprimerljiva in nekompatibilna.

Zadnje poglavje pa je avtorica namenila iskanju odgovora na vprašanje, kaj Balkan pravzaprav predstavlja. Prvo spoznanje, ki ga je še posebej izpostavila, je izredna vko-reninjenost oziroma trpežnost stereotipa o Balkanu v ljudskih glavah. Glede na to, da sta na družbeni razvoj Balkanskega polotoka imeli pomemben vpliv obdobji Bizanca in Otomanskega imperija, se ne gre čuditi, da

so otomanski elementi (ki večkrat vključujejo tudi bizantinske) tisti, ki so najbolj vpeti v izoblikovan stereotip o Balkanu. Todorova izpostavi dve različni interpretaciji o pomenu in vplivu otomanskega imperija na Balkan. Pri prvi gre za tako imenovani mehanski pristop, na katerem so bile osnovane evropsko vrednotenje Balkana v 19. stoletju. Bistveni element te interpretacije je baziran na prepričanju o nekompatibilnosti med krščanstvom in islamom oziroma med nomadsko civilizacijo Otomanov in urbani-mi domačini na Balkanu. Otomanski prihod na Balkan je razumljen kot popolnoma tuj vdor (versko, družbeno, etnično, kulturno) v avtonomne srednjeveške krščanske skupnosti. Največja slabost tega pristopa pa je po mnenju Todorove v ločevanju med "avtohtonim in otomanskim" (ibid, 163). Drug pristop v interpretaciji otomanskega imperija je tako imenovani organski in poudarja kompleksnost simbioze turške, islamske, bizantiske/balkanske tradicije. Tako kot prvi pristop, ima tudi ta šibke točke. Njegova glavna slabost je v trivializiranju otomanskega fenomena na balkansko tradicijo. Ob koncu Todorova jasno izrazi stališče, da je potrebno o Otomanskem imperiju govoriti na dva načina. In sicer o imperiju kot kontinuiteti in percepciji. Poudari, da je imel imperij poglavitno vlogo na področju vzhodnega mediterana. Vendar so se praktično v vseh sferah, razen v demografski in sferi popularne kulture, vezi že začetku njegovega zatona začele postopoma trgati. Dokončno pretrganje se je končalo z začetkom prve svetovne vojne, ko je na površje priplaval otomanska percepcija. Otomanski imperij kot percepcija, ki je še posebej močno vsidran v diskurz o balkanskem nacionalizmu, so tako izoblikovali številni zgodovinarji, pisatelji, novinarji, politiki in drugi intelektualci. Balkan je torej služil kot skladišče negativnih karakteristik v nasprotju s pozitivno samopodobo Evrope in zahoda, in s te potrdi misel, ki jo je že leta 1929 zapisal Hermann Keyserling "če Balkana ne bi bilo, bi si ga pa izmislili!" (ibid, 133).

Knjiga, ki poskuša odkriti proces oblikovanja negativne percepcije Balkana, je danes, ko skorajda vsak dan zasledimo pridevnik balkanski ali pa samostalni Balkan, nad-

vse aktualna in več kot dobrodošla. Avtorica se osredotoči predvsem na prikaz razvoja oblikovanja negativne percepcije Balkana, manj poudarka pa nameni iskanju vzrokov. Navkljub temu pa izpostavi, da ima obdobje otomanskega imperija poglobljen pomen pri oblikovanju pejorativne percepcije Balkana. Knjiga je namenjena širokemu krogu strokovne javnosti, ki bo ob prebiranju knjige mogoče odkrila, da je tudi akademski krogi niso imuni na tako dekontekstualizirano rabo izrazov Balkan in balkanizacija.

Jernej PIKALO

Anthony Giddens

The Third Way: The Renewal of Social Democracy

Polity Press, 1998, str. x+166

Na Slovenskem in v Evropi že dolgo ni bilo sintagme, ki bi tako močno burila duhove kot ravno "tretja pot". Ni ga resnega politika, še najmanj pa socialdemokratskega, ki ne bi želel biti posvečen v skrivnosti spoznanja prenove in ponovnega vzpona socialne demokracije. Odkar se s truplom liberalizma ukvarjajo le še mrliški ogledniki (Lukšič), je tretja pot postala mantra evropske socialdemokracije. Človek, ki je v socialdemokratskih krogih znan kot guru Tonyja Blaira, v socioloških in politoloških pa kot ena največjih živečih avtoritet, je eden od glavnih krivcev, da se s fenomenom tretje poti kar naenkrat ukvarja cela Evropa. Anthony Giddens, pisec vplivnih 31 knjig in človek, o čigar delu je bilo napisanih 12 knjig, dolgoletni profesor sociologije na Univerzi v Cambridgeu, sedaj pa direktor najuglednejše britanske družboslovne institucije London School of Economics and Political Science, je v za njegove standarde relativno tanki (vsega skupaj 166 strani, v primerjavi z npr. *The Nation- State and Violence*) in na trenutke ne ravno teoretsko nabiti knjigi, jasno, koherentno in natančno izdelal socialdemokratsko vizijo novega tisočletja.

Delo je razdeljeno v pet večjih poglavij, ki jih sestavlja po nekaj podpoglavij. Avtor zač-

ne s predgovorom, v katerem razloži razloge, ki so ga napeljali k pisanju knjige. Poučarja, da so razlogi za debato več kot jasni: konsenz glede države blaginje, ki je prevladoval v zahodnih industrijskih državah v 70-tih letih, je propadel, zgodile so se globoke družbene, ekonomske in tehnološke spremembe, ki zahtevajo novo politično filozofijo. Sledi prvo poglavje *Socializem in potem* (Socialism and After), v katerem Giddens analizira vzroke za propad socializma, razlaga vrednote, ki jih je zagovarjala klasična socialna demokracija in klasični liberalizem, ocenjuje prihodnost neoliberalizma, med sabo primerja omenjene doktrine in napoveduje možnosti socialne demokracije. V drugem poglavju avtor analizira pet ključnih dilem za razvoj nove politične filozofije: globalizacijo – kaj dejansko globalizacija je in kakšne posledice ima, individualizem – v kakšnem smislu so moderne družbe postale bolj individualistične, levica in desnica – ali lahko trdimo, da v klasičnem smislu ne obstajata več, politično predstavnost – ali je mogoče trditi, da se današnja politika oddaljuje od mehanizmov demokracije, ekološki problemi – kako jih reševati znotraj nove politične filozofije. V tretjem poglavju z naslovom *Država in civilna družba* (State and Civil Society) Giddens razvija ideje za reformo države in vlade, katerih ključni princip mora biti poglobljanje in širjenje demokracije. Vlada mora delovati skupaj z akterji v civilni družbi, gospodarstvo je lahko učinkovito le, če se institucije države blaginje popolnoma modernizirajo, treba je misliti takšno politiko družine, ki bi lahko postala demokratična, nova demokratična država nima notranjih nasprotnikov. Četrto poglavje govori o novem mešanem gospodarstvu, ki išče sinergijo med javnim in privatnim sektorjem, ravnotežje med čim večjo dinamiko trga in javnim interesom, med regulacijo in deregulacijo, med ekonomskim in neekonomskim življenjem v družbi. V zadnjem poglavju z naslovom *V globalno dobo* (Into the Global Age) profesor Giddens razloži novo vlogo države in naroda v kozmopolitskem svetu. Avtor zagovarja idejo, da je včasih moč države pomenila, da je pripravljena na vojno. Danes močna država pomeni, da je dovolj samozavestna,

da sprejeme nove omejitve lastne suverenosti.

Delo, ki je po svoji vsebini tako široko zastavljeno, nosi v sebi več sporočil. Prvič, stara socialna demokracija je propadla in tudi zato je v zadnjih letih na področju predmeta politične znanosti prišlo do tektonskih sprememb, ki terjajo nove premisleke. Zdi se, da so stare politične ideje izgubile svoj naboj. Brez političnih idej pa ne vemo, kakšno družbo bi radi izgradili in katera so konkretna sredstva, ki nas bodo do tja pripeljala. Ta knjiga pokaže ravno to: kako doseči te cilje in ponovno oživiti različne ideje. Drugič, pri premišljanju nove političnosti moramo v območje analize vključiti vsaj pet zelo pomembnih faktorjev: globalizacijo, individualizem, levico in desnico, politično predstavništvo in ekološke probleme. To so ključne determinante, ki oblikujejo razvoj sodobnih družb. Tretjič, nujna je reforma države in vlade – poglobiti in razširiti je treba demokracijo, civilna družba naj postane partner države in ne več njena nasprotnica. Ljudje se morajo skupaj z državo začeti boriti proti kriminalu v skupnostih. Četrtič, država mora začeti vlagati v človeške vire, kajti to je edina pot za uspeh na global-

nem trgu. Nova država mora poudariti pomembnost vsakega posameznika in enake začetne možnosti vseh, kajti samo na ta način ji bo zagotovljena uspešnost v prihodnje.

Tretja pot se ukvarja z zelo aktualnimi teoretskimi podlagami za novo usmeritev, ki pledira na prvenstvo na svetovni ravni. Razvija in utemeljuje novo terminologijo za razumevanje dogajanja v sodobni družbi in politiki, ki je hkrati nova tudi za področje politologije in sociologije. Sorodna dela so predvsem predhodna dela na področju sociologije in politologije, vendar nobeno od teh del ne kaže smeri novega razvoja politike na nacionalni in globalni ravni. Monografija Anthonyja Giddensa tako predstavlja kratek zbornik najnovejših terminov in povezave pojmov, ki poskušajo misliti novo družbeno in politično situacijo na prelomu tisočletja. Nova terminologija ima velik pomen tudi za razvoj strokovne terminologije na Slovenskem, saj Giddens uvaja nekaj povsem novih pojmov ali pa jih utemeljuje na nov način in v novih povezavah. *Tretja pot* je vsekakor delo, katerega inovativnost, svežina idej in prodornost bo še dolgo odmevala po strokovnih in političnih krogih.

UDC 341.234:323.15(4)

Silvo DEVETAK: EUROPEAN MINORITY LAW AND INTEGRATION**Teorija in praksa, Ljubljana 1999, Vol. XXXVI, No. 3, pg. 349-363**

The new European minority legislation passed in this century includes: 1) two internationally legal instruments adopted in frame of the European Council, i.e. European bill on regional and minority languages (1992), and convention on the rights of national minorities (1994), 2) approximately 25 bilateral agreements and 3) minority norms in new or supplemented constitutions of Central and Eastern European states and additionally various other legal regulations of these states. The existing and future development of the minority law is being influenced by norms formulated by KEVS, i.e. OVSE in frame of the regional communities such as Council of Baltic States or the Central European Initiative as well as among the European international non-governmental organisations, e.g. FUEN and INTEREG. In accordance with the subsidiary principle, ethnic and cultural views on integration do not belong in the field of activities of the European Union. While on the one hand there was no political will for the formation of standards concerning minorities inside the European Union, on the other hand the EU approached these issues in relations to other states with a lot of zeal. The future European security and stability system would be anchored in sound foundations only if it would be based on the interests of all states as well as of other subjects in Europe. It should certainly include also standards and mechanisms for regulating interethnic relations, as well as take into account the role of ethnic minorities in the new European system. NATO intervention in Yugoslavia triggered a very serious international crisis with long-reaching consequences which touch the very essence of the international community. Resolving the crisis will demand an exceptional political prudence and skill of the subjects responsible or involved. One thing is clear from the start: Pax Americana will be based on the interests of America as a planetary power and not on the interests of nations and states of the region.

Key words: human rights, nationalism, regionalism, European security, protection of minorities

UDC: 341.234:37:061.1EU
323.15:37:061.1EU

Sara BREZIGAR: The Implementation of the Principles of Minority Protection concerning the Schol System as a Condition for Membership in the European Union
Teorija in praksa, Ljubljana 1999, Vol. XXXVI, No. 3, pg. 364-378

The European Union has set specific political and economic criteria that should be fulfilled by states applying for membership. The political Copenhagen criteria include protection of minorities as a factor of the implementation of democracy

in the applying state and indirectly also the minority school system as the main instrument of minority protection. Hungary, Poland and Slovakia have chosen different strategies of dealing with minority issues and especially with the minority school system. Both the Republic of Hungary and the Republic of Poland have made their first steps towards the desired level of minority protection, although each of them chose her own path which satisfies the different ethnical structure of the two states. On the other hand, the Republic of Slovakia seems to have abandoned the path of an acceptable level of minority protection and focused on strengthening the national state. Therefore the Republic of Slovakia does not fulfil the political criteria for the accession in the EU.

Key words: Hungary, Poland, Slovakia, minority protection, school system

UDC 316.423.2

MAKAROVIČ Matej: Growth of Complexity as a Line in Evolution?
Teorija in praksa, Ljubljana 1999, Vol. XXXVI, No. 3, pg. 379-389

The author emphasises that Spencer and Durheim, and even more clearly Weber and Parsons, have already been sceptical about some assumptions which understand societal evolution as the inevitable progress or the fulfilment of a certain plan. Though human actors and social systems are capable of planning, their planning neither contradicts nor changes the general logic of the evolution based on "blind" variation and selection. Despite some exceptions this logic may, in the long run, generally lead to the survival of the systems with the superior adaptability. Complexity may contribute to greater adaptability, especially if the growth of environmental complexity and Ashby's law of requisite variety are taken into account.

Key words: societal evolution, planning, progress, adaptability, complexity

UDC 323.153(44)

Jernej PIKALO: THE CONCEPT OF ETHNIC MONODIMENSIONALITY OF FRENCH CITIZENSHIP IN CONDITIONS OF GLOBALISATION
Teorija in praksa, Ljubljana 1999, Vol. XXXVI, No. 3, pg. 390-404

The paper is an attempt to clarify the nature of French citizenship in conditions of globalisation. French citizenship is a specific phenomenon since the French Revolution had introduced a novelty in the very concept of citizenship, the politically-ideological principle of acceptance into the political community. Had this principle been valid completely, France should not have any problems with tensions between ethnicity and the state. But reality shows that France is executing

one of the most violent forms of assimilation. This contribution tries to throw light upon this paradox and to study the origins of French ethnic identity. In conclusion, a view on the influence of globalisation on the nature of French citizenship is presented.

Key words: citizenship, France, globalisation, ethnic identity, political anthropology

UDC 331.56

Borut RONČEVIČ: BETWEEN MARKET AND STATE

Teorija in praksa, Ljubljana 1999, Vol. XXXVI, No. 3, pg. 405-424

Numerous authors are searching for answers to the questions connected with relations between the market and the state, particularly in view of high unemployment and the crisis of the welfare (social) state in countries outside the Anglo-Saxon circle. The debate which assumes a competitive relationship between the two spheres is, in various dimensions, unproductive. For this reason the author presents some of the characteristics of a novel approach which attributes more significance to the intermediary sphere. He warns about the poor understanding of the sphere, the confusion related to its naming and the problems ensuing from this. A deeper understanding of the intermediary sphere would fortify its potentials for generating collective goods, therefore the author tries to form at least a rough frame to create a definition of this sphere. In conclusion, various modes of placement of the intermediary sphere among other spheres generating collective goods, are presented.

Key words: unemployment, welfare, social policy, intermediary sphere, non-profit voluntary sector

UDC 342.8(497.4)(417)

Čiril RIBIČIČ: ELECTORAL SYSTEM FROM FROG PERSPECTIVE

Teorija in praksa, Ljubljana 1999, Vol. XXXVI, No. 3, pg. 458-471

The author analyses the electoral systems clashing in Slovenia and the system of Lone transferable vote of the Republic of Ireland, from the viewpoint of the voter and the influence of his/her vote on the election of representatives, on the representation of political parties in parliament, on the formation of the government and the functioning of the opposition, etc. The author gives priority to those electoral systems (German, Irish systems) which enable significant personalisation of elections without deviating from the principle of proportional representation and which strengthen the stability of the government, as well as reduce the number of parliamentary parties without leading into dual-partisanship and political polarisation ensuing which ensues from it.

Key words: electoral system, Slovenia

Igor LUKŠIČ: The Majority Electoral System as a poor choice
Teorija in praksa, Ljubljana 1999, Vol. XXXVI, No. 3, pg. 472-480

Some open issues concerning the discussions and political processes connected with the attempt to establish a bi-circular majority electoral system in Slovenia are being presented. The establishment of a novel electoral system demands the consent of the majority of voters, i.e. two thirds of the representatives of the national assembly or the majority of participants declared at the referendum with a majority participation. The establishment of the new electoral system would present problems concerning the constitutional principle of the equality of votes as well as the principle of the division of power. The author points to the fact that the demand for a majority system is an answer of the rural areas regarding the fear in joining the European Union.

Key words: majority bi-circular electoral system, referendum, constitution, hierarchy of majorities, democracy

Novejše knjige založbe STUDIA HUMANITATIS

Gaston Bachelard, Oblikovanje znanstvenega duha

Pri analizi znanstvenega spoznavanja avtor ne izhaja več iz idealizirane podobe znanosti, kot je bilo do tedaj v navadi, temveč iz "psihozgodovinske" geneze znanosti. Bachelarda zanima "psihološka pogojenost napredka znanstvenega spoznavanja". To napredovanje ne teče kot nepretrgano nizanje znanstvenih resnic in neproblematično vstopanje v sfero iste racionalnosti, temveč kot diskontinuirani proces formiranja in deformiranja pojmov in premagovanja spoznavnih ovir. Pojem epistemološke ovire zavzema ključno mesto. Znanstvena objektivnost ni začetek, marveč cilj znanstvenega spoznavanja, do katerega se pride po zmagi nad ovirami: prevzetimi verovanji, občimi predstavami in idejami, arhetipskimi imaginacijami. Delo je v slovenščini izšlo natanko 60 let po objavi izvirnika.

Cena: 3500 SIT.

Walter Benjamin, Izbrani spisi

Izbor obsega 10 spisov, ki sta jim zgodovina in raba že dodelila teoretski status in obvezo referenčnosti. V Benjaminovem delu se križajo vsi bistveni tokovi zlasti srednjeevropske kulture s preloma stoletja in prve polovice 20. stoletja z židovskimi izročili. Recepcija Benjamina je na Slovensko pljuskala v valovih. Prvič so ga pred vojno predstavili kot sijajnega teoretika otroške literature, drugič je spremljal Adorna in frankfurtsko šolo. Nanj so se sklicevali tudi v razpravah o prevrednotenju estetskih vrednot marksizma in pri ocenjevanju množične kulture, subkulture. Pogosto so ga označevali za predhodnika, celo sodobnika postmodernizma. Slovenski prevod prihaja pozno, vendar se z njim končno odpira možnost, da bo Benjamin postal bran in ne le citiran avtor.

Cena: 3500 SIT.

Pierre Rosanvallon, Ekonomski liberalizem. Zgodovina ideje o trgu

Avtor, francoski zgodovinar, se sam označuje za praktika intelektualne zgodovine, kar lahko vzamemo za oznako zgodovine politične in družbene misli. Ukvarja se z vprašanjem o zgodovinskem oblikovanju liberalistične ideologije skozi preučevanje tržnih logik in zakonitosti in s spreminjanjem koncepta civilne družbe od 16. stoletja sem, oziroma od Hobbesa in Rousseauja, Huma in zlasti Smitha, prek Paina in Godwina do Hegla in Marxa. Namen intelektualne zgodovine je, da poskuša razumeti oblikovanje in evolucijo političnih in družbenih racionalnosti, tj. sistemov reprezentacij, ki odločajo o načinu, kako kakšno obdobje, dežela ali družbene skupine izvršujejo svojo dejavnost in si predstavljajo prihodnost.

Cena: 3400 SIT.

Georges Guille-Escuret, Družbe in njihove narave

Avtor ugotavlja, da se je v desetih letih, ki so minila od izida tega multidisciplinarnega eseja (sam združuje zlasti področje etnoekologije, evolucije in epistemologije) zmanjšal vpliv sistemske analize, da pa so sociobiologija in drugi redukcionizmi še vedno trdno v sedlu. Razmah kognitivnih znanosti se dogaja tudi s poskusom marginalizacije družbenih ved, dialog med ekologijo človeka in etnoznanostjo je potemtakem še vedno nemogoč. Razmerje med naravo in kulturo pa vendar zdaj prvič preučujemo na način klasične problematike etnologov in ne več na podlagi redefinicije, ki jo ponuja biologija. Temeljno sporočilo tega dela je, da med ljudmi in njihovimi okolji obstajajo trije tipi osnovnih relacij: biološke, jezikovne in tehnične in, drugič, da so ekosistemi, družbe in socioekološke celote neskladne koherence. Takšni sistemi so rezultat relacij, interpretacij in medsebojnih odvisnosti med organizmi, besedami in orodji, katerih protislovja porajajo zgodovine.

Cena: 3500 SIT.

Mihail Bahtin, Estetika in humanistične vede

M. M. Bahtina, filozofa in literarnega teoretika, predstavljamo z izborom "zgodnjih intimnih filozofskih del" iz dvajsetih let, tj. z laboratorijskimi pripravami velikih raziskav, in s povzemajočimi pregledi "poznega" Bahtina. Bahtin je razmišljal o "diahroniji", "žanrskem spominu", "povezanem tekstu", o "izjavah" in "kontekstu". Posebno zanimiv je njegov "dialogizem", "dialoško pronicanje raznovrstnosti življenja v urejajočo sfero teorije" in dialoško naravo komunikacije. Bahtin je celotno

človekovo življenje povezoval z odgovornostjo in, kot je dejal, z "ne-alibijem v bivanju", tj. z odgovornim odnosom do življenja kot neponovljivega dogodka v so-bivanju z drugim (so-človekom) in drugimi (narodom, človeštvom). To svojevrstno Bahtinovo naravnost so mnogi označili za drugo znanost.

Cena: 4300 SIT.

Eric R. Wolf, Evropa in ljudstva brez zgodovine I. in II.

Pisanje antropološke zgodovine sveta je Eric Wolf razumel kot pisanje zgodovine sedanjosti in pisanje zgodovine oblasti (moči). V kontrastu s številnimi današnjimi entuziasti, ki se ogrevajo za opustitev koncepta kulture v antropologiji (in štejejo v svoj krog tudi Wolfa), ni Wolf nikdar zagovarjal opustitve koncepta kulture (in tudi ne družbe in etničnosti), temveč le njegovo revizijo. Kultura je bila zanj vedno osrednji antropološki koncept, ki se privilegirano povezuje s konceptoma zgodovine in oblasti.

Wolfov koncept kulture vsebuje naslednje medsebojno povezane elemente: 1) Kultura ni izolirana entiteta, je del širše celote, v zadnji instanci svetovnega sistema; 2) kultura ni zaprt sistem, ni ostro zamejena celota; 3) je zgodovinsko nastala; 4) je proces; 5) ne determinira človeškega vedenja; 6) je neločljiva od oblasti; 7) kulturne oblike so persistentne (iz spremne besede Bojana Baskarja).

Cena: 6400 SIT (vsaka 3400).

APES

Jure Mikuž, Kri in mleko. Sugestivnost podobe I.

Avtor se pogloblja v Kužno podobo iz cerkve Svetega Primoža in Felicijana nad Kamnikom, v fresko iz leta 1504, ki je daleč najboljši primer umetnosti tistega časa pri nas. Na njej vidimo razgaljene Marijine dojke, ki sugestivno prepletajo vizualne in psihološke silnice. Svetoprismoška aluzija na Marijino žensko funkcijo je omogočala, da je gledalec, dovolj izobražen v svetih resnicah, lahko temo dvojnega priprošništva dojel tudi kot pripoved o skrivnosti božjega rojstva, saj to najnatančneje pojasnjuje prav likovna umetnost. Celotna ikonografska zasnova izpričuje subtilen premik, ki se je predvsem v srednje- in severnoevropski umetnosti in miselnosti dogajal ravno ob koncu srednjega veka, in tako tudi posredniška tema potrjuje, da je mleko začelo nadomeščati kri, Marija spodrivati Jezusa.

Cena: 3600 SIT

Dubravko Škiljan, Javni jezik. K lingvistiki javne komunikacije

D. Škiljan lingvistiko javne komunikacije koncipira kot disciplino, ki proučuje medsebojno tesno povezana predmeta: kontekst javne komunikacije in jezik, ki se v njem uporablja. Pokaže in argumentira ugotovitev, da je v okviru etike javnega komuniciranja moderna, racionalno konstituirana družbena skupnost resda promovirala nedotakljivost individualnih in kolektivnih identitet v temeljni etični imperativ, vendar pa tako praksa kot teorija javne komunikacije dokazujeta, da se javni jezik bolj pokorava pravilom, ki izhajajo iz porazdelitve družbene moči, kot pa etičnim načelom.

Cena: 3200 SIT.

Knjige lahko naročite na založbi:

Beethovnova 2, 1000 Ljubljana

tel.: 1250 475, fax: 1250 360

e-mail: studia.humanitatis@guest.arnes.si

Zavod za založniško dejavnost, Beethovnova 2, Ljubljana

tel. + 38661 1250 475, fax. + 38661 1250 360

E-mail: studia.humanitatis@guest.arnes.si

Rokopisi

Članki. Besedila pošiljajte na 3,5-palčni disketi v ASCII kodi ali v programu WW ter v treh iztiskanih izvodih. Zaradi anonimnega recenziranja naj bodo imena avtorjev le na posebni naslovni strani pod naslovom prispevka, skupaj s strokovnim nazivom in krajem zaposlitve, s polnimi naslovi avtorjev, s telefonsko številko ter z izjavo, da predloženo besedilo še ni bilo objavljeno oz. ni v pripravi za tisk.

Dolžina besedil. Znanstveni in strokovni prispevki naj bodo v obsegu 15-20 strani (1800 znakov na stran ali 30 vrst s 60 znaki); pogledi, glose, komentarji in publicistični zapisi naj obsegajo do 10 strani; recenzije do 5 strani.

Naslovi. Naslovi morajo biti jasni in povedni. Glavni naslovi naj nimajo več kot sto znakov. Besedila z več kot deset tisoč znaki morajo vključevati mednaslove. Mednaslovi prvega reda so pisani v posebno vrsto; od besedila pred mednaslovom in po njem jih loči prazna vrsta. Mednaslovi drugega reda so pisani kot prvi stavek v odstavku in pisani krepko; od besedila jih loči pika.

Povzetki. Izvirni članki morajo biti opremljeni s slovenskim in angleškim povzetkom v obsegu 500 znakov (10 vrstic) in ključnimi pojmi v slovenskem in angleškem jeziku.

Tabele in slike morajo biti izdelane kot priloge (ne vključene v besedilo) z izčrpnimi naslovi, v rokopisu pa naj bo okvirno označeno mesto, kamor sodijo.

Recenziranje

Uredništvo uporablja za vse članke obojestransko anonimni recenzentski postopek. Članke recenzirata dva recenzenta. Uredništvo lahko brez zunanega recenziranja zavrne objavo neustreznega članka.

Reference, opombe in citati

Reference v besedilu. Osnovna oblika reference v besedilu je (Novak 1994). Za navajanje strani uporabite (Novak 1994, 7-8). Če je več avtorjev citiranega besedila, navedite vse (Novak, Kolenc in Anderson 1993, 67). Za citiranje več referenc hkrati uporabite podpičje (Novak 1994; Kosec 1932; Kosec 1934a; Kosec 1934b).

Opombe. Opombe so v besedilu označene z zaporednimi številkami od začetka do konca besedila, nadpisanimi na ustreznem mestu v rokopisu, in po enakem vrstnem redu razvrščene pod besedilom. Opombe uporabljajte tudi za neobičajne vire.

Opomba o avtorju in zahvale vključujejo informacije o organizacijski povezanosti avtorja (avtorjev), ki so relevantne za obravnavano problematiko, o finančnih in drugih pomočeh pri pripravi članka.

Seznam referenc iz besedila sledi opombam in je urejen po abecednem redu priimkov avtorjev.

Reference knjig in prispevkov v zbornikih:

Novak, Janez. 1982. Naslov knjige: Morebitni podnaslov. Kraj: Založba.

Novak, Janez in Peter Kodre. 1967. Naslov knjige. Kraj: Založba

Novak, Janez. 1993. Naslov prispevka. V P. Koder (ur.), Naslov zbornika, 123-145. Kraj: Založba.

Reference člankov:

Novak, Janez. 1991. Naslov članka. Ime revije, 2, 265-287.

FRUCTAL

v sodelovanju z naravo

SVEŽINA POLNEGA OKUSA ...

SILVO DEVETAK

EVROPSKO MANJŠINSKO PRAVO IN INTEGRACIJA

SARA BREZIGAR

SPOŠTOVANJE NAČEL ZAŠČITE NARODNIH MANJŠIN

MATEJ MAKAROVIC

RAST KOMPLEKSNOСТИ KOT SMER EVOLUCIJE?

POLITIČNI KONFLIKTI IN NOVINARSTVO

VREG, LUKŠIČ, LUTHAR, HRVATIN

VOLILNI SISTEM

LINTON, SOUTHCOUT, RIBIČIČ, LUKŠIČ, KLINGEMANN

